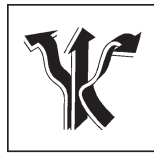

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(32)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2012

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, доц., акад. Академії вищої шк. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антошок О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, доц., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М. д-р іст. наук, доц., д-р іст. наук, Піляев І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баева О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сильнов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, доц., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доц., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, доц., академік Академії вищої шк., Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 21 грудня 2011 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 1 (32). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. — 336 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2012
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Медвідь Ф. М., Баран В. В. В “Європу” через ворота Царгорода, або геополітичні дороговкази Юрія Лити	97
Головатий М. Ф. Дійсність, світовий розвиток і державне управління: нове бачення і нова парадигма (постановка проблеми)	5	Чупрій Л. В., Настояща К. В. Безпекові аспекти гуманітарної політики української держави в контексті євроінтеграції.....	103
Бідзюра І. П. Управління соціальними системами поліетнічних суспільств в умовах глобалізаційних і цивілізаційних викликів.....	13	Петров Є. М. Державотворчі процеси в Україні на переломних етапах історичного розвитку	109
Піляєв І. С. Концептуальні засади консолідації українського народу та громадянського суспільства через європейську спадщину Русі-України	18	Артеменко А. І. Міжнародна економічна дипломатія Греції та України.....	116
Сурмін Ю. П. Деформації управління в Україні як кризовій державі пострадянського типу.....	26	Галайдох В. В. Залучення молоді до державного управління в Україні: стан, проблеми та шляхи розв’язання.....	120
Шконда В. В., Кальнянов А. В. Перспективи розвитку гендерних відносин у ХХІ ст.	33	Лазаренко О. В. Сутнісний сенс і зміст державного управління з огляду на його інноваційний потенціал	127
Білоус А. О. Державно-правові проблеми реформування системи управління вищою освітою: зміст і способи розв’язання.....	40	Ленг Е. А. Глобальні виклики і аграрна політика України	133
Боєва Т. І. Освітня політика уряду на Донеччині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	46	Мороз М. І. Концептуальні засади організації і пошуки шляхів вдосконалення державного управління охороною здоров’я в сучасній Україні	141
Бойко С. С. Прояви етнократії в сучасному державотворчому процесі України	51	Тубальцева В. Л. Використання культурної дипломатії в процесі становлення світового лідерства США	145
Вознюк П. Ф. Інформаційно-психологічна боротьба і політична безпека держави: управлінський аспект	59	Фомін О. О. Соціалізація та ювентизація у діяльності політичних партій: досвід Російської Федерації для України.....	150
Дікарев О. І. Ресурс політичної влади в епоху потрясінь.....	70	Левенець Є. Ю. Особливості взаємодії центральних органів виконавчої влади на сучасному етапі інституціональної оптимізації в Україні.....	156
Козут П. В. Персональний фактор в політико-владних відносинах демократичного типу.....	80	Хоменко О. С. Проблеми демократизації українського суспільства як базисна засада забезпечення прав людини і громадянина	163
Лісничка В. М. Пріоритети державної політики в галузі культури України.....	87		

ПРАВОВІ НАУКИ	170	<i>возникающие в результате участия в военных действиях</i>	256
Костицький В. В. <i>Захист суспільної моралі як функція демократичної держави в умовах формування глобального громадянського суспільства</i>	170	Тимошин Ю. В. <i>Правове забезпечення реформування системи державної влади: адміністративна і політична складова</i>	264
Сорока Л. В. <i>Становлення кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх</i>	183	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	269
Темченко В. І. <i>Комунікативний аспект визнання громадянських прав і свобод у механізмі їх забезпечення</i>	188	Кальянов А. В. <i>Потенціал здоров'я населення України у людському вимірі</i>	269
Ейсмонт В. С. <i>Шляхи демократизації інституціональної системи власності в національному законодавстві</i>	195	Юсеф Н. Н. <i>Міжнародні економічні відносини Турецької Республіки та України</i>	277
Ковтун І. А. <i>Професійні відхилення у діяльності юристів та їх попередження</i>	204	Ейсмонт В. С. <i>Структура власності у перспективному варіанті економічного розвитку України</i>	281
Шашкова-Журавель І. О. <i>Міжнародно-правові аспекти охорони праці</i>	210	Гончаров О. М. <i>Інноваційна діяльність та її роль у розвитку української економіки</i>	289
Буратевич О. І. <i>Правові основи державної політики європейської інтеграції України: сучасний стан і перспективи розвитку</i>	216	Гончарова О. О. <i>Деякі аспекти державного регулювання місцевих бюджетів</i>	294
Глієва Стоянка Іванова <i>Конституція Республіки Болгарія 1991 р. – політико-правове обґрунтування законодавчої трансформації Болгарії та вплив на розвиток сучасного цивільного права</i>	223	Пограничний С. Л. <i>Україна і міжнародний досвід правового забезпечення державного управління інвестиціями</i>	298
Клим'юк О. С. <i>Регулювання інформаційних відносин у сучасному суспільстві: управлінський та правовий аспекти</i>	232	Старих Л. В. <i>Формування професійних навичок та вмій у фахівців з медичного та фармацевтичного маркетингу</i>	305
Колошко Ю. С. <i>Господарське право у правовій системі України: самодостатня галузь права чи комплексний правовий інститут</i>	238	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	310
Кузнєцова О. О. <i>Щодо стану законодавчого врегулювання норм з відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України</i>	245	Главче Методі <i>Деякі компоненти активізації розвитку творчих задатків і здібностей студентів при вивченні математичних дисциплін</i>	310
Муаз Бшарат <i>Поняття та юридична природа категорії надзвичайного стану в законодавстві різних країн та в міжнародно-правових документах</i>	248	Гончаренко Є. Ю. <i>Формування та розвиток мовної та лінгвокраїнознавчої компетенції за принципами нових методичних концепцій вивчення іноземних мов (на прикладі німецької мови)</i>	317
Пограничний С. Л. <i>Проблеми правового і політичного забезпечення державного управління інвестиціями в Україні</i>	252	Зирянова О. Л. <i>Самовдосконалення в системі індивідуально-психологічних особливостей особистості</i>	322
Квятковська-Буляк Аліція <i>Психические нарушения и проблемы у солдат,</i>		Маяцька О. Ю. <i>Вплив стандартів поведінки на функціонування і розвиток малих груп: соціально-психологічні аспекти дослідження</i>	329
		ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	335

УДК 351.76

В. В. КОСТИЦЬКИЙ

Академія правничих наук України, м Київ

ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ЯК ФУНКЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 170–182

Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економічної та соціальної систем держава вже зараз повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки із захистом внутрішнього ринку; відкритості інформаційного простору та захисту гуманітарної сфери громадянського суспільства; узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами і розробці законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

Глобалізація – об'єктивний суспільний процес, що призвів до утворення світового інформаційного суспільства. Зазначимо, що процес глобалізації має об'єктивні і суб'єктивні соціально-економічні чинники (науково-технічний прогрес, індустріалізація, розвиток міжнародних сфер впливу капіталу, інтернаціоналізація економіки, міжнародні корпорації та компанії тощо) та соціально-економічні механізми свідомого впливу (існуючі теоретико-методологічні концепції розвитку світової економіки та економіки окремих держав, регіонів тощо).

Свою поведінку на міжнародному ринку праці високорозвинені країни формують переважно із врахуванням того, що підвищення інтелектуального потенціалу та розвиток інформаційного капіталу є рушійною силою суспільного прогресу. Таким чином, глобальні процеси призвели до інтернаціоналізації

праці, її інформатизації, підвищення рівня її інтелектуалізації, створення умов для розповсюдження високотехнологічних міжнародних знань (міжнародні телекомунікації, Інтернет, освіта тощо).

Слід також враховувати, що глобалізація мала велике позитивне значення для України, сприяла проголошенню державної незалежності та самостійності, ринковій орієнтації економічних реформ, розвитку соціально-економічної взаємодії із світовою спільнотою (у тому числі українською діаспорою), лібералізації зовнішньої торгівлі товарами та послугами, відкритості державної політики щодо міжнародних організацій, запровадженню багатовекторності економічної політики, отриманню допомоги міжнародних організацій.

Незважаючи на це, глобалізація має і певні негативні наслідки для України. Передую-

сім, це загострення екологічної ситуації, посилення негативних міграційних процесів, міграція з України інтелектуального потенціалу, збільшення залежності від світових фінансових ринків, погіршення конкурентної спроможності вітчизняного бізнесу на внутрішньому ринку, посилення залежності економічного зростання від зовнішніх інвестицій, загроза перетворення України на сировинний придаток індустріально розвинених країн, банкрутство окремих галузей та підприємств, загострення регіональних моновиборчих проблем, негативний вплив масової культури.

Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економічної та соціальної систем держава вже зараз повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки із захистом внутрішнього ринку; відкритості інформаційного простору та захисту гуманітарної сфери громадянського суспільства; узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами і розробці законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

На наш погляд, програма ефективного входження у глобальний простір повинна, передусім, передбачати створення умов для запровадження в Україні новітніх технологій не тільки в галузі промислового та сільськогосподарського виробництва, біології та генної інженерії, а й телекомунікацій та мікроелектроніки тощо. При цьому, ставку необхідно робити саме на підтримку вітчизняного науково-технічного потенціалу та сприяння запровадженню у вітчизняній економіці власних технологій світового рівня, їх ефективному та вигідному продажу за кордон. Такій підхід вимагає створення системи пільгового оподаткування вітчизняних науково-технічних структур, розвитку сучасної вітчизняної системи патентування та ліцензування, запровадження цільових програм розвитку технологій світового рівня, посилення державної підтримки фундаментальних досліджень та їх прикладних розробок, створення комерційних структур із

впровадження та продажу вітчизняних новітніх технологій. Водночас, запровадження в Україні новітніх зарубіжних технологій має передбачати розробку систем та механізм, у тому числі і надбань духовної культури.

Глобалізація, на відміну від трансформаційних рубежів історії людства, здійснюється в дуже напруженій загальноцивілізаційній обстановці. Після багатьох століть орієнтації на ідеї прогресу, віру в усемогутність розуму настав час тривоги, усвідомлення небезпеки екологічної і навіть загальносвітової цивілізаційної катастрофи.

За цих умов стали формуватися масові екологічні рухи, світове співтовариство в особі впливових міжнародних організацій або на зустрічах керівників держав на вищому рівні почало ухвалювати документи глобального характеру, отримало розвиток вчення про ноосферу – сферу життя розумного суспільства, у якому забезпечується гармонійна еволюція людини і природи. Виявилось, що на початку ХХІ ст. і цього вже замало. Необхідний пошук таких стратегічних основ життя соціуму, який переломив би усталені традиції, що ведуть до тупика, до саморуйнування суспільства, до загибелі всього живого на Землі. Основними з них є [1]:

1. *Пріоритет людини.* На певному історичному етапі людина, посилюючи вплив на біосферу, перетворюючи її силою розуму і колективної праці, змінюючи навколишнє природне середовище, породила невідворотні згубні наслідки, які ведуть до порушення процесу самовідтворення біосфери, особистого чи групового егоїзму над інтересами, правами і свободами інших людей. Цей розрив між тим збільшується не тільки із зростанням чисельності населення, а й просуванням глобалізаційних процесів, що виявляється у домінуванні масової культури, розвитку політичного цинізму і т. ін, тобто відступу від морально-етичних засад життя соціуму. Це вимагає перегляду системи глобальних, цивілізаційних та національних стратегічних цілей і механізмів їх здійснення, а також мотивів особистої поведінки мільярдів людей.

2. *Поєднання глобального і цивілізаційного підходів.* Це положення диктується тим,

що глобальні проблеми жодна країна самостійно вирішити не здатна, тут потрібен загальнопланетарний підхід. Головні орієнтири глобальної довгострокової стратегії повинні обґрунтовуватися кращими інтелектуальними силами всієї планети, послідовно втілюватися в життя всіма державами, інтеграційними союзами всіх держав, міжнародними організаціями. Однак слід враховувати й національні особливості. Країни, що входять до однієї цивілізації, мають схожі традиції і природно-екологічні умови, можуть досягати взаєморозуміння, будуючи регіональну співпрацю і взаємодію між собою

3. *Інформаційно-технологічна революція є магістральним шляхом глобалізації принаймні на XXI ст.* Технічний розвиток цілком необхідний, але його недостатньо, адже іншою повинна стати сама цивілізація, іншим – духовний світ людини, її потреби, ментальність.

4. *Соціокультурні чинники глобальної стратегії.* Суспільні перетворення здійснюють люди, які різняться між собою за рівнем культури, освітою, морально-етичними та іншими характеристиками. Тому всі глобальні проблеми реалізуються залежно від того, наскільки спільними є ці соціокультурні цінності та яким є рівень їх розвитку.

Науково-технічний прогрес перетворює кожного індивідуума на суб'єкт світового спілкування, умовою якого стає дотримання етичних стандартів та моральних норм, без яких світ може перетворитися у всезагальний хаос, війну всіх проти всіх.

Глобалізація передбачає створення нової етики світового громадянського суспільства постіндустріальної епохи. Індивідуальний егоїзм, етика індивідуалізму з її уявленням про виняткову вибраність зжили себе. Етика глобального інформаційного громадянського суспільства має орієнтуватися на пріоритет загальнолюдських інтересів, на прагнення зберегти і передати Землю і сучасну цивілізацію наступним поколінням.

Важливу роль у формуванні етики глобального інформаційного громадянського суспільства можуть відіграти світові релігії, що справляють величезний ціннісно-орієнтаційний вплив на духовний світ і норми поведінки мільярдів людей. Так, згідно з даними двох на-

ціональних опитувань щодо ціннісних орієнтацій населення України, проведених за методикою Європейського дослідження “*European Values Survey*”, за період з 1999–2008 рр. серед населення України зросло значення релігії як цінності з 55 % до 67 %; збільшилася чисельність вірних з 56 % до 77 %; рівень адекватності релігійних відповідей на запит вірних щодо проблем моралі зріс з 63 % до 81 %; щодо проблем духовності – з 62 % до 86 %.

Ідея глобального громадянського суспільства бере свій початок з концепцій світового громадянства, міжнародного співтовариства, світового суспільства від І. Канта, який говорив про виникнення права світового громадянства (*jus cosmopolitanum*), що з'єднає громадян і держави у вищу республіканську співдружність держав – універсальне громадянське, яке існує, коли група держав, усвідомлюючи деякі спільні інтереси й цінності, формує суспільство в тому сенсі, що вони усвідомлять себе зв'язаними загальним набором правил у взаємовідносинах один з одним.

Світове громадянське суспільство твориться на інших принципах порівняно з національним громадянським суспільством. Необхідність врахування формування світового громадянського суспільства у проектуванні та реалізації політики сучасної держави обумовлена не тільки відродженням цієї концепції, а й усвідомленням вразливості сучасної соціосистеми, формуванням єдиного інформаційного простору, та потреби у єдиній інформаційній культурі та етиці, перетворенням особи у громадянина світу та утвердженням домінант прав і свобод індивіда як умови розвитку сучасного суспільства.

В умовах глобалізації значних впливів зазнає інститут держави, яка змінює свої функції, втрачає монополію на владні функції відносно суспільства, зазнає децентралізації. За цих умов зберігається тенденція до збільшення числа незалежних держав, недержавні суб'єкти економіки і політики перебирають на себе певні функції, які раніше виконувалися державою, активізуються зусилля держав зі створення системи глобального управління, що змінює систему прийняття державних рішень, вимагає консолідації держав у

вирішенні між- та наднаціональних проблем. Глобалізація висуває підвищені вимоги до компетенції державного керівництва, до результативності діяльності держави у сфері культури, освіти, захисту суспільної моралі.

Держава встановлює чи санкціонує право, яке відображає загальнолюдські інтереси, потреби, певні соціальні прагнення і бажання більшості населення, закріплює права та свободи громадян, створює механізми їх гарантування та реалізації. Особливістю права є те, що воно не лише виражає та закріплює, а й охороняє та захищає загальнолюдські цінності, зміцнює систему державного механізму, покликано виконувати ці завдання через здійснення функцій держави.

Функції держави в сучасному світі визначають як головні напрями і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями, які характеризують її сутність. Функції держави – це основні напрями зовнішньої і внутрішньої діяльності держави, у яких виражається суть та соціальне призначення держави [2]. Традиційно вчені виокремлюють такі внутрішні функції сучасної держави, як економічна, соціальна, функція розвитку культури, науки і освіти, екологічна, функція оподаткування та збирання податків, функція охорони прав і свобод громадян, функція охорони прав власності, підтримання правопорядку та забезпечення законності. До загальноновизнаних зовнішніх функцій держави віднесемо функцію оборони держави, функцію забезпечення миру і мирного співробітництва, інтеграцію у світову економіку, екологічну. Держава у цій ситуації виступає як правова форма функціонування публічної політичної влади, управляюча [3], регуляторна система, яка у здійсненні своїх функцій керується правом і використовує правові приписи для загального блага.

Аналіз функцій держави дає можливість говорити про особливості правового і політичного режиму, рівень втручання держави у сферу громадянського суспільства, приватне життя особи. Залежно від цього формується державний (політичний) режим – або демократичний, або недемократичний. Відповідно можна говорити про ліберальну дер-

жаву, для якої якомога втручання держави у справи громадянського суспільства є загальним благом. Етатизм – державний режим, який передбачає вивищення держави над громадянським суспільством, її втручання у справи громадянського суспільства (Дж. М. Кейнс, Дж. Гелбрейт – втручання держави це благо). Неоліберальні підходи полягають у спробах мінімізувати вплив держави на суспільство в умовах, коли повне невтручання держави себе вичерпало і сприяло не тільки появі, а й утвердженню монополій, передусім транснаціональних корпорацій, у зв'язку з чим державне регулювання розглядається як “невідворотне зло” (Ф. Хаєк, М. Фрідмен).

Оптимальним для сучасного стану громадянського суспільства та врахування демократичних засад світового розвитку видається розбудова правової держави, яка спроможна поєднати можливості неолібералізму та етатизму, забезпечити необхідний патерналізм щодо громадянського суспільства у важливих сферах суспільного життя на засадах верховенства права та пріоритету прав і свобод особи у здійсненні функцій держави.

Тоді патерналістськими функціями держави є соціальна, сприяння розвитку культури, екологічна. До функцій, які покликані забезпечити реалізацію внутрішньої політики держави належать не тільки культурна (або ж духовна), а й інформаційна, захист суспільної моралі. Перша має на меті консолідацію нації, розвиток національної самосвідомості, сприяння розвитку самобутності усіх корінних народів і національних меншин, організацію освіти, сприяння розвитку культури, науки, охорону культурної спадщини. Завданням інформаційної функції є організація і забезпечення системи одержання, використання, поширення і збереження інформації.

На сьогодні в суспільстві нагромадились соціально-економічні, політичні та етико-культурологічні передумови постановки питання про виокремлення захисту суспільної моралі із інформаційної функції держави в окрему функцію. Дослідження цих передумов дає підстави виділити такі їх групи:

І група – соціально-економічні:

- а) деформація зайнятості;
- б) падіння рівня життя середньостатистичної сім'ї та неспроможність сім'ї забезпечити духовно-культурну передачу способу життя;
- в) капіталізація і комерціалізація духовної культури;
- г) зменшення бюджетної підтримки духовної культури.

II група – ціннісно-орієнтаційні:

- а) зміна ціннісних орієнтацій суспільства;
- б) зміни у побутовій культурі (поширення алкоголізму та тютюнопаління);
- в) звуження доступності користування надбаннями культури для представників бідніших і навіть середнього достатку сімей.

III група – соціально-деформаційні:

- а) проникнення насильства у засоби масової інформації та духовну культуру, а потім у сім'ю та побут;
- б) люмпенізація, сексизм та еротизація культури;
- в) “засмічення” Інтернет-мережі насильством, порнографією і т. ін. на тлі швидкої інформатизації та комп'ютеризації життя;
- г) заміщення виховної функції освіти розширенням її інформативно-навчальної функції.

Спробуємо коротко описати ці групи проблем. У числі економічних передумов, що визначають особливості сучасної взаємодії громадянського суспільства та інформаційної сфери, поряд з уже згаданими ліквідацією державної монополії на інформаційні ресурси, домінування приватного капіталу, передусім транснаціонального або іноземного, в інформаційній сфері, назвемо інші економічні показники розвитку суспільства загалом. Це зміна структури виробництва та зайнятості людей, наявність значного прошарку малозабезпечених сімей та безробіття, демографічні проблеми, які неабияк позначаються на соціальному і духовному розвитку суспільства, значна перманентна кількість мігрантів працездатного віку. Прослідковується зв'язок процесів, що відбуваються на ринку праці, з криміногенною ситуацією в країні:

переважна кількість виявлених осіб, що скоїли злочини, – це безробітні та особи працездатного віку, які не працювали і не навчалися (понад 77 % за підсумками I півріччя 2008 р.). Об'єктивно існує небезпека можливого використання зазначеного контингенту населення як джерела поповнення кримінального середовища. Серед видів правопорушень може зростати не тільки кількість крадіжок, пограбувань, розбійних нападів, різних видів економічних злочинів, а й протиправних дій, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, поширення порнографії, алкоголізму, зростання проституції, торгівлі дітьми, кіберзлочинності та інших злочинів у сфері суспільної моралі.

В Україні поширюється громадська думка про кризу сім'ї та прискорення відмирання інституту шлюбу. За невиконання батьками обов'язків з виховання дітей (ст. 184КУпАП) щорічно працівниками міліції складається від 15 до 20-ти тисяч адміністративних матеріалів.

У рейтингу ключових якостей, які громадська думка вважає важливими у виховуванні у дитини в сім'ї, важливе місце посідає показник толерантності, поваги до інших, який за останні роки знизився з 65 % до 63 %.

Отже, простежуються зростанням негативних поведінкових проявів у молодіжному середовищі, невизначеність цінностей, поглиблення майнового розшарування, інші соціально-економічні фактори руйнівного впливу на стан суспільної моральності.

На сьогодні відбулися певні деформації усталеної роками поведінки, насамперед у побуті. Майже 63 % українських підлітків віком 13–15 років палять, а 90 % вживають алкогольні напої (у тому числі й пиво).

З результатів соціологічного дослідження “Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді”^{*} видно [4], що 2006 р. серед українських учнів/студентів віком 11–16 років тютюн ніколи не пробували лише 70 % шести-

^{*} Цей проект є частиною міжнародного дослідження ВООЗ “Health Behaviour in School-Aged Children” (HBSC), яким охоплено 36 країн-учасників; в Україні здійснюється з 2001 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка (науковий керівник – О. Балакірева); проведено дві хвилі опитувань (2002 р. – 5267 осіб; 2006 р. – 6535 осіб) учнів 6, 8 і 10 класів та першокурсників ПТНЗ й ВНЗ I–II рівнів акредитації.

класників, а серед 16-річних таких набереться не більше 19 %. Хоча б раз вживали марихуану, гашиш 8–26 % 13–16-річних учнів/студентів. Тільки серед шестикласників більшість (57 %) ніколи не вживали алкоголю більше, ніж треба, щоб спробувати на смак, а починаючи з 8-го класу, таких уже стає меншість (до третини). Прогресує алкоголізація: за останні роки щотижневе споживання міцних напоїв серед 15-річних дівчат і 13-річних юнаків зросло більш ніж у півтора раза; вина (серед юнаків різного віку) – майже в 1,5–2,5 раза, серед дівчат – 1,5–4 раза, пива – 1,5–2,5 раза.

До факторів, які ілюструють зміну ціннісних орієнтацій у суспільстві, віднесемо також раннє сексуальне життя, яке призводить до проблем як з погіршенням фізичного здоров'я підростаючого покоління, так і деградацію сім'ї як соціального інституту. Нині більше 10 % 13–14-річних школярів уже мають власний досвід статевого життя, а серед 15–16-річних студентів-першокурсників ПТУ таких майже 45 %. Майже кожний третій під час останнього статевого контакту вживав алкогольні напої або наркотики. До того ж протягом 2002–2006 рр. вік початку статевого життя більшості учнівської молоді серед тих, хто мали цей досвід, зменшився з 15 до 14 років.

Звужується доступ до гуманітарних спеціальностей у вузах, особливо технічного профілю, які завжди були джерелом формування морально-культурних цінностей в Україні. Повна відміна або суттєве скорочення держзамовлення на деякі спеціальності може погіршити ситуацію у культурно-виховній сфері як за рахунок можливого зниження якості продукту, так і через створення нового бар'єру входження в ці професії талановитої, але незаможної молоді.

Особливою гостроти набуває проблема поширення насильства у першу чергу у найвразливішій частині суспільства – дитячій і підлітковій. Учені й родичі схильні звинувачувати у цьому засоби масової інформації, припускаючи, що показ самогубств, страт, вбивств викликає тимчасове збільшення цих явищ у реальному житті. На думку вчених, саме кіно- та телеекран навчають глядача (80 % світоглядної інформації про навколишній

світ за даними соціологічних опитувань діти отримують з телебачення) як треба діяти, або ж збудження, зумовлене телеекраном, може трансформуватися в реальну агресію, породжує звання до насильницьких актів як до чогось буденного або невинного способу вирішення життєвих проблем.

Нині спостерігається загострення проблеми насильства в сім'ї з усіма негативними наслідками цього явища. Дані досліджень показують, що майже 95 % потерпілих від домашнього насильства – це жінки, а у 75 % випадках домашнього насильства страждають діти.

Аналіз матеріалів кримінальних справ та публікацій у пресі про випадки наслідування неповнолітніми злочинцями зразків поведінки з кінострічок, що демонструвалися по телебаченню, також є підставою говорити про наявність зв'язку протиправної поведінки підлітка з інформацією, отриманою ним через мас-медіа.

Відповідаючи на питання анкети чи намагаються неповнолітні респонденти копіювати поведінку телегероїв і чи готові вони вчинити протиправні дії, понад 58 % учнів загальноосвітніх шкіл повідомили про готовність копіювати поведінку телегероїв, а 37,3 % висловили готовність вчинити протиправні дії, наслідуючи вчинки телегероїв.

Останнє є демонстрацією загрози криміналізації суспільства, за якою логічно і об'єктивно слідує посилення державного впливу на соціально-економічні процеси та репресивного механізму держави аж до тоталітаризму.

Останнім часом збільшується кількість злочинів, пов'язаних з ввезенням, збутом та розповсюдженням порнографічної продукції, а також злочинів з використанням дітей для її виробництва. Одним із факторів зростання кількості таких злочинів є широке використання комп'ютерної техніки з доступом до мережі Інтернет. У 2008 р. у провадженні слідчих було 734 кримінальні справи про злочини зазначеної категорії, що на 6,5 % більше від рівня минулого року, розслідувано 530 справ, що також на 10 % більше.

Близько 55 % світової порнографії виготовляється і споживається у США. На другому місці – Росія. На її території знаходиться

ся 23 % джерел порнографії в Інтернеті. За соціологічним дослідженням, проведеним у Північно-Західному регіоні Росії серед молоді 14–21 року, 10 % юнаків та 6,5 % дівчат відповіли, що вони брали участь у порнозйомках. Нині жертвами порнографії стають вже зовсім малі діти. Аналіз кримінальних справ, порушених проти власників дитячої порнографії у США, свідчить, що 83 % з них мали фото- та відеоматеріали за участю дітей віком 6–12 років, 39 % – 3–5 років, 19 % володіли матеріалами за участю малюків від новонароджених до 3-х років [5].

Інтерпол повідомляє, що на платних сайтах світового Інтернету частка дитячої порнографії з Росії, Білорусії й України становить більше половини від загального обсягу порнопродукції, а прибуток вимірюється десятками тисяч доларів на місяць: вартість дитячого порно – від 20 до 150 доларів. За оцінками експертів, кожна 1000 комерційних порносайтів мають обіг у 1,4 мільярда доларів на рік.

Крім того, останнім часом спостерігається дуже небезпечно поєднання порнографічного контексту з іншими, а саме – етнічними, релігійними, родинними, що у свою чергу, підриває традиційні засади соціальних цінностей.

Серйозною проблемою залишається суспільна оцінка життя еліти. Утвердження у свідомості пересічних громадян установок про безкарність багатих та політиків вищого ешелону, вседозволеність у діях чиновників, зневіра у спроможності держави забезпечувати соціальну справедливість, актуалізуються в силу майже перманентних виборчих кампаній.

Аналіз наведених вище умов соціально-економічного розвитку сучасної України дає змогу виявити певні тенденції, пов'язані із інформаційною сферою та проблемами захисту суспільної моралі. Виділимо найважливіші:

- 1) надмірна політизація суспільства та значний вплив еліт на стан суспільної моралі;
- 2) перетворення ЗМІ у майже вирішальний електоральний фактор та нагромадження надмірної влади у ЗМІ;
- 3) посилення впливу ЗМІ на перебіг суспільних відносин;

- 4) формування віртуального суспільства та світу гіперреальності;
- 5) поява взаємозв'язку між діяльністю ЗМІ та ростом злочинності;
- 6) вростання України у глобалізований ринок медіа-індустрії;
- 7) концентрація капіталу у сфері мас-медіа;
- 8) домінування на українському ринку американського, російського та західноєвропейського кіно;
- 9) збільшення кількості часу, який забирає телебачення, Інтернет та комп'ютерні ігри, особливо у дітей;
- 10) проблеми з ефектом “зчитування” телепрограм та Інтернет-відео дітьми та впливу телебачення на схему оціночних суджень, особливо через новини;
- 11) розширення сфери споживання масової культури, руйнування художнього простору;
- 12) зловживання рекламою та поява залежності від реклами.

Проаналізовані нами умови та тенденції суспільного розвитку України обґрунтовують постановку питання про виокремлення захисту суспільної моралі в окрему функцію держави. Постановка питання про віднесення державно-владної діяльності до певного окремого напрямку як державної функції держави передбачає виділення чотирьох факторів:

1. *Наявність певної окремої важливої групи суспільних відносин, що потребують регулювання з боку держави.* Нині ми маємо підстави стверджувати, що питання захисту суспільної моралі виділилися в окрему важливу групу суспільних відносин у силу формування глобального інформаційного суспільства, в якому стирається межа між реальністю та віртуальним світом, небезпеками деформацій світоглядних основ нового покоління, утвердженням впливу засобів масової комунікації. Телебачення, радіо, Інтернет, друковані засоби масової інформації, ринок відеопродукції оволоділи світом, стали місцем праці мільйонів людей, джерелом формування громадської думки та визначальним фактором у виборчих перегонах, фінансових операціях, соціальних процесах, промислових війнах, вій-

ськових операціях, міжнародних відносинах, культурному розвитку.

Повсякденною свідомістю зміст поняття “суспільна мораль” на сьогодні найчастіше співвідноситься з тим, що є турботою “поліції моралі”. На відміну від фахівців з етики, журналісти, політики, пересічні громадяни зазвичай згадують про суспільну мораль, коли говорять про необхідність її захисту. Найчастіше при цьому йдеться про нецензурну лайку, непристойність, порнографію, насильство, жорстокість тощо. Разом з тим, нефахівці з етики майже не співвідносять суспільну мораль, наприклад, з правами людини та відображенням їх в національному законодавстві, із законами про приватну власність, захистом репутації, недоторканності приватного життя, доступністю влади, доступом до правосуддя, боротьбою з тероризмом та екстремізмом, виробленням правил моральної поведінки в середовищі Інтернету. Моральні норми знаходять своє відображення на різних рівнях та у різних сферах суспільного життя. Отже, мораль – це система етичних цінностей, норм і правил поведінки особи, професійної групи або спільноти, політичної партії або громадської організації, суспільної групи чи класу.

Суспільна мораль є феноменом вищого порядку. Це система цінностей та норм і правил поведінки, які визнаються усім суспільством або його переважною більшістю. На відміну від індивідуальної або групової моралі суспільна мораль є справою загальносуспільного мовчазного консенсусу, результатом якого є визнання того, що є добром чи злом, чесним чи нечесним, справедливим чи несправедливим, прийнятним чи неприйнятним. Такі норми і уявлення “народжуються” і “живуть” у народі у вигляді традицій, ціннісних установок, загальноприйнятних правил, етичних імперативів.

2. Соціальний захит на регулятивну роль держави у тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Про своєчасність і необхідність здійснення державою функції захисту суспільної моралі свідчать результати вивчення суспіль-

ного життя в Україні та результати всеукраїнських соціологічних досліджень, які були предметом висвітлення раніше. Крім того, додамо, що всеукраїнське соціологічне дослідження “Ментальні основи вибору”, яке було проведено Київським інститутом проблем управління імені Горшеніна у листопаді 2007 р., показало: понад 70 % респондентів вважають, що українське суспільство не розвивається або зупинилося у своєму розвитку, а половина опитаних українців негативно оцінює загальний стан моралі в державі.

Доволі показовими є результати й іншого всеукраїнського соціологічного опитування “ЗМІ та свобода слова”, яке проводилося інститутом Горшеніна у листопаді 2008 р.: понад 59 % вважають, що Україні потрібна цензура засобів масової інформації, яка, згідно з Конституцією України, заборонена. Це достатньо серйозна позиція громадянського суспільства, яка вимагає відповідного наукового дослідження.

Постановка питання про здійснення сучасною державою захисту суспільної моралі має не тільки теоретичне, а й практичне політико-правове значення. Визначальними тут є аналіз умов та тенденцій розвитку соціуму, які диктують здійснення державою цієї нетрадиційної раніше функції.

Сучасне становище суспільної моралі в Україні викликає занепокоєння ще й тому, що в суспільстві спостерігається очевидна моральна та духовна деградація: нехтування громадянами етичними нормами, традиційними моральними та духовними людськими цінностями, що склалися та формувалися в суспільстві протягом тривалого часу.

За даними соціологічних опитувань, 51,4 % опитаних вважають стан моралі загрозливим національній безпеці країни; майже 59 % опитаних у силу стурбованості негативним впливом інформаційної сфери на духовний розвиток суспільства, на морально-психологічний стан молоді і дітей вимагають запровадження моральної цензури; 23 % українських респондентів готові до повної заборони показу програм/фільмів з елементами насильства та жорстокості;

37 % вважають, що показ відповідних програм/фільмів має відбуватися лише на спеціалізованих каналах, які необхідно оплачувати додатково; 34 % допускають демонстрацію таких програм/фільмів лише у нічний час, і тільки 6 % респондентів відповіли, що не вважають необхідності у будь-яких змінах цієї ситуації.

3. *Наявність системи правових норм, які регулювали б ці суспільні відносини, пов'язані із здійсненням тієї чи іншої функції держави.*

Держава не може втручатися в суспільну мораль. Її завдання полягає в іншому, а саме у здійсненні діяльності органами державної влади і місцевого самоврядування, у тому числі за участю громадських організацій, спрямованої на реалізацію заходів профілактичного і просвітницького характеру, популяризації етичних цінностей, духовних і культурних надбань українського суспільства, попередження і недопущення виробництва і розповсюдження продукції та показу видовищних заходів, які завдають шкоди суспільній моралі. Тобто, завдання держави полягає в урівноваженні прав членів суспільства.

На сьогодні конституційно-правові норми про захист честі і гідності особи (ст. 3, 28 Конституції України), невтручання у приватне життя (ст. 32), захист дитинства (ст. 52), захист державою прав і свобод особи (ст. 55), встановлений в "Економічній конституції" – Цивільному кодексі України (ч. IV ст. 13 – обов'язок фізичних і юридичних осіб дотримуватись морально-етичних засад суспільства, з одного боку, а також свобода слова та інформаційної діяльності (ст. 34 Конституції України), свобода підприємницької діяльності (ст. 42), свобода творчого самовираження (ст. 54) та заборона цензури (ст. 13) є "правовим коридором", у якому має реалізовуватися функція держави у сфері захисту суспільної моралі відповідно до Закону України "Про захист суспільної моралі".

4. *Наявність системи державних органів та інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити реалізацію функції держави, пов'язану із захистом суспільної моралі.*

Такими на сьогодні є Міністерство культури і туризму України, Міністерство у спра-

вах сім'ї, молоді і спорту України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Служба безпеки України, Національна рада з питань телебачення і радіо України, Держкомспоживстандартзахист України, Державний комітет у справах телебачення і радіо України, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Прокурорський нагляд за дотриманням законодавства у цій сфері покладений на Генеральну прокуратуру України. Їхня діяльність має бути спрямована на забезпечення дотримання етичних стандартів, зрозумілих, доступних та загальноприйнятих у всіх цивілізованих державах: попередження пропаганди війни, фашизму і неофашизму, расизму, національної і релігійної ворожнечі, образи людини за національною чи релігійною ознакою, душевними чи фізичними вадами або за віком, приниження національних та релігійних святинь, пропаганди алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії, пропаганди насильства, виробництва і поширення порнографії.

І останнє. Принципами державної політики у галузі захисту суспільної моралі, які мають лежати в основі реалізації відповідної функції держави, мають бути:

- *Верховенство права* (відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу). Розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі, обмежувати свободу та рівність осіб. Водночас, справедливість є однією з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права.

Згідно із рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. (№ 15-рп/2004) верховенство права є пануванням права в суспільстві.

- *Повага до прав, свобод, честі та гідності людини* – інституту прав і свобод людини належить центральне місце в Конституції України. В ній майже третина статей становить розд. II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”. З цим пов’язано прискорення розробок й у сфері цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин. У нашій країні в 2003 р. вперше на рівні Цивільного кодексу України закріплено особисті немайнові права фізичних осіб, визначено їх зміст, гарантії та способи захисту (гл. 20–22 ЦК), що істотно вплинуло на процес удосконалення чинного цивільного законодавства, приведення його у відповідність із міжнародними стандартами. Ідея цивільно-правового врегулювання питань захисту честі, гідності та ділової репутації виникла в наукових колах досить давно. Законодавчо її закріплено за радянських часів у ст. 7 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р., пізніше – у ст. 7 Цивільного кодексу України 1963 р. та в аналогічних кодексах інших союзних республік. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 “Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій” детально роз’яснено порядок застосування судами норм чинного законодавства щодо правового захисту честі, гідності та ділової репутації. Істотно розширився порядок захисту честі та гідності з прийняттям законів від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” та від 21 грудня 1993 р. “Про телебачення і радіомовлення”. У них, зокрема, закріплено право на спростування неправдивої інформації та відповідь як спосіб захисту честі, гідності й ділової репутації, а також детально виписано порядок такого спростування. Для держави й суспільства однаково цінні всі люди – і ті, хто створює інформаційний продукт для телебачення, радіо, Інтернет, і ті, хто споживає цю продукцію.
- *Заборона цензури* – у загальному розумінні цензурою є контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда. Як правило, цензура проявляється у придушенні вияву певних ідей, висвітлення певних тем або вживання певних слів. В Україні цензура заборонена на рівні Основного закону (ст. 15 Конституції України);
- *Гарантії суспільного плюралізму ідеологічних засад, які відображають загальносуспільні цінності* – у ст. 15 Конституції проголошено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова; держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. У демократичній країні, якою є Україна, неприпустимою є дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та ін. переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.
- *Залучення громадськості до вирішення питань захисту суспільної моралі* – окремі громадяни або об’єднання громадян, органи державної влади, органи місцевого самоврядування можуть ініціювати та здійснювати громадські експертизи рішень і проектів рішень у сфері захисту суспільної моралі. Висновки зазначених експертиз мають враховуватися органами державної влади та органами місцевого самоврядування при здійсненні державної політики у сфері захисту суспільної моралі.
- *Невтручання органів державної влади і місцевого самоврядування у діяльність засобів масової інформації та суб’єктів господарювання поза межами, визначеними законодавством.* На сьогодні Радою Європи прийнято більше ста правових документів, спрямованих на вре-

гулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, зокрема, Декларація “Політика в галузі засобів масової інформації завтрашнього дня”, ухвалена на 6-й Європейській конференції міністрів з питань політики в галузі засобів масової інформації (м. Краків, 15–16 червня 2000 р.), Рекомендація № R (99) 1 “Про заходи щодо сприяння плюралізму засобів масової інформації”, Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1239 (2001) “Свобода вираження поглядів та функціонування парламентської демократії в Україні”, Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1506 (2001) “Свобода вираження поглядів й інформації в засобах масової інформації в Європі”, Рекомендація № 1589 (2003) “Свобода вираження поглядів у засобах масової інформації в Європі”, Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1466 (2005) “Про виконання обов’язків та зобов’язань Україною” від 5 жовтня 2005 р.

Метою державного регулювання у цій сфері є обмеження впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на діяльність друкованих засобів масової інформації, а основним завданням – зведення до мінімуму можливості використання друкованих засобів масової інформації як важелів маніпулювання суспільною свідомістю і особистою думкою громадян, а також зміцнення та вдосконалення правових гарантій свободи слова та інформаційного суверенітету України.

- *Створення умов для здійснення саморегулювання у дотриманні законодавства про захист суспільної моралі.* З метою запровадження саморегулювання в дотриманні суб’єктами інформаційної діяльності законодавства про захист суспільної моралі, 19 березня 2009 р. підписано “Хартію про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі”. Учасниками цієї Хартії стали Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, Національна рада з питань

телебачення і радіомовлення та загальнонаціональні телеканали (“5 канал”, “М1”, “ICTV”, “ТРК Україна”, Національна Телекомпанія Україна, “Новий канал”, “ТЕТ”, “Студія 1+1”).

- *Забезпечення доступності судового захисту прав суб’єктів відносин у сфері суспільної моралі* – для забезпечення цього принципу визначальною є роль незалежних та неупереджених судів, що діють в рамках правової системи. Саме ці принципи містяться у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка передбачає право на справедливий судовий розгляд, що разом із прийнятими додатковими протоколами за своїм змістом збігається зі ст. 8 і 10 Загальної декларації прав людини і ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Пріоритетним напрямом здійснення державою функції захисту суспільної моралі є формування єдиної комплексної системи забезпечення моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти, культури, недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культури насильства, жорстокості, поширення порнографії, приєднання до міжнародних договорів з питань захисту суспільної моралі.

З цією метою Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі має реалізувати такі стратегічні напрями діяльності:

- відкритий діалог із суспільством, спрямований на організацію загальносуспільної дискусії про суспільну мораль, її сучасний стан. Єдиним ефективним механізмом, здатним забезпечити захист суспільної моралі на засадах демократичного суспільства, може бути лише діалог між державними інституціями і суб’єктами медіа-ринку. Результатом такого діалогу має стати створення системи саморегуляції інформаційної сфери, як втілення однієї із форм існування демократичного суспільства;

- організація роботи у регіонах. Зокрема, налагодження діяльності громадських колегій, до яких входять гуманітарні лідери регіонів, знані та авторитетні вчені, лікарі, митці, представники церковних конфесій. Громадські колегії, за підтримки місцевих обласних державних адміністрацій, покликані стати речниками та арбітрами в питаннях захисту та збереження суспільної моралі в усіх регіонах України;
- нормативно-правове забезпечення діяльності Національної комісії, зокрема: врегулювання роботи спеціалістів-експертів, удосконалення організаційно-правового механізму, спрямованого на захист суспільства від негативного впливу культу насильства, жорстокості, порнографії, на унеможливлення пропаганди наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління, на реалізацію права громадян на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що несуть загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психічному стану населення;
- залучення громадськості до обговорення актуальних проблем дотримання законодавства України у сфері захисту суспільної моралі та проблем забезпечення інформаційної безпеки держави, формування пропозицій, спрямованих на усунення наслідків високих темпів розвитку інформаційних технологій і поліпшення організаційно-правової бази у цій сфері та участі у загальносус-

пільній дискусії про стан суспільної моралі.

Нині назріла необхідність посилити роль держави з контролю та регуляції різних сегментів національного інформаційного простору України, адже лише держава здатна вирішити важливі й багатоаспектні проблеми, що виникають в інформаційному середовищі, лише держава, як головний суб'єкт міжнародно-правових відносин, може вжити адекватних заходів для протидії руйнівному впливу на інформаційний простір. Вважаємо, що така діяльність держави має будуватися на засадах партнерства і діалогу із суб'єктами інформаційного середовища, спрямованого на спільне встановлення етичних стандартів та саморегулювання засобів масової інформації та інших учасників ринку функціонування інформаційного капіталу з метою дотримання цих етичних стандартів.

Література

1. Базылев Н. И. Глобализация национальной экономики: сущность, тенденции, последствия // Вестник БГЭУ. – 2002. – № 6.
2. Общая теория государства и права. Академич. курс в 2 т. – Т. 1. Теория государства. – М. – С. 201–208.
3. Проблемы общей теории права и государства: Учеб. для вузов / Под общ. ред. В. С. Несресеянца. – М.: Норма. – 2006. – 832 с.
4. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: Монографія / О. М. Балакірева, Н. О. Рингач, Р. Я. Левін та ін. / Наук. ред. О. М. Балакірева. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2007. – 128 с.
5. Українська газета: № 45(185). – 2008 р. – С. 18–31.

Нині назріла необхідність посилити роль держави з контролю та регуляції різних сегментів національного інформаційного простору України, адже лише держава здатна вирішити важливі й багатоаспектні проблеми, що виникають в інформаційному середовищі, лише держава, як головний суб'єкт міжнародно-правових відносин, може вжити адекватних заходів для протидії руйнівному впливу на інформаційний простір.

Сьогодні назріла необхідність усилити роль государства по контролю и регуляции различных сегментов национального информационного пространства Украины, поскольку именно государство способно решить важные и многоаспектные проблемы, возникающие в информационной среде, лишь государство, как главный субъект международно-правовых отношений, может принять адекватные меры для противодействия разрушительному воздействию на информационное пространство.

Today there is a need to strengthen the role of state control and regulation of different segments of the national information space of Ukraine, because only the state can resolve important and Multi-dimensional problems in the information environment, only the state as the main subject of international legal relations, may take appropriate measures to counter the devastating impact on the information space.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.

СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 183–187

Аналізуються нормативно-правові акти, що регулюють порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх у період з 1917 по 1960 р. Розкрито закономірність між соціально-економічним розвитком країни та злочинністю неповнолітніх.

Період з 1917 по 1922 р., тобто до прийняття першого Кримінального кодексу УРСР 1922 р., був складним для України не тільки у зв'язку із побудовою своєї державності, а й прагненням створити своє якісно нове законодавство. Особливістю цього періоду є відсутність єдиного кримінального законодавства. Питання, які стосувалися визначення віку кримінальної відповідальності та порядку розгляду справ неповнолітніх правопорушників, регулювалися декретами і постановами Раднаркому УРСР (далі РНК УРСР).

Перший декрет РНК УРСР від 12 червня 1920 р. давав змогу розгляду справ неповнолітніх переважно комісіям у справах неповнолітніх (крім підлітків від 17 до 18 років, які обвинувачувалися у бандитизмі) [7, 281]. Однак названі декрети за всієї своєї гуманності не привели до зменшення злочинності неповнолітніх, оскільки від кримінальної відповідальності та покарання звільнялися практично всі неповнолітні, без урахування їх психічних особливостей та моральної дефективності (тобто схильності до вчинення антисоціальних вчинків), що на практиці сприяло надзвичайному зростанню дитячої та юнацької злочинності. Такі діти направлялися до притулків Народного комісаріату суспільного піклування, тобто до дитя-

чих будинків, в яких вони негативно впливали на дітей, які там знаходилися; вони втікали та вчиняли нові правопорушення. Оскільки Комісаріат суспільного піклування (пізніше перейменований у Народний Комісаріат соціального забезпечення) у цих умовах не міг організувати виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників, вже у 1920 р. було взято курс на відмову від принципу звільнення від відповідальності неповнолітніх та передачу їх справ у суди для застосування покарання.

Першим кодифікованим актом з кримінального права молоді Радянської держави були Керівні начала з кримінального права РРФСР, які були затверджені НКЮ 12 грудня 1919 р. У ст. 13 цього документа встановлювалося, що не підлягають суду та тюремному ув'язненню всі неповнолітні до 14 років, а також неповнолітні правопорушники у віці від 14 до 18 років, які діяли “без розуміння”. Вони могли бути піддані виховним заходам, види яких Керівними началами не визначалися, що ускладнювало їх застосування на практиці [3, 58].

Перший Кримінальний кодекс УРСР (далі КК УРСР) було прийнято 23 серпня 1922 р. [9], наступний Кримінальний кодекс УРСР був прийнятий 8 червня 1927 р. [10]. Положення цих кодексів мали не тільки

певну схожість, а й відмінності. Наприклад, в обох кодексах передбачалися такі схожі положення:

1) особи, які не досягли 14-річного віку, не підлягали покаранню, до них могли застосовуватися лише заходи медико-педагогічного характеру;

2) обов'язкове пом'якшення покарання неповнолітнім – у віці від 14 до 16 років наполовину, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 – на третину;

3) про незастосування до неповнолітніх вищої міри покарання.

У Кримінальному кодексі УРСР від 1927 р. термін “покарання” вже не вживається, а вперше здійснена спроба поділити заходи, які застосовувалися до осіб, що скоїли злочини, на: заходи соціального захисту судово-виправного характеру, медичного та медико-педагогічного характеру.

Згідно зі ст. 23 КК УРСР до заходів медичного характеру належали: примусове лікування та розміщення в медично-ізоляційні установи.

Відповідно до ст. 24 КК УРСР заходами соціального захисту медико-педагогічного характеру визнавалися: а) установлення опіки; б) віддача неповнолітнього на піклування батькам, родичам або іншим особам, установам, організаціям; в) влаштування до спеціального закладу.

Заходи соціального захисту судово-виправного характеру, відповідно до ст. 25 КК УРСР, застосовувалися до неповнолітніх від 14 до 16 років за рішенням суду лише у випадках, якщо комісія у справах неповнолітніх доходила до висновку, що медико-педагогічні заходи – неефективні.

Таким чином, Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. у ст. 11 та 12 установив такий порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх: заходи соціального захисту судово-виправного характеру не могли застосовуватися відносно малолітніх до 14 років; ці заходи могли застосуватися до неповнолітніх від 14 до 16 років у випадках, коли комісією у справах неповнолітніх була визнана неможливість застосування до них заходів медико-педагогічного характеру. Суд

міг вжити заходи медико-педагогічного характеру щодо неповнолітніх від 16 до 18 років у випадках, коли визнає це за необхідне [10].

Характеризуючи Радянське кримінальне законодавство, слід проаналізувати і положення Основних начал кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 31 жовтня 1924 р., в яких, на відміну від кримінальних кодексів УРСР, не встановлювався вік кримінальної відповідальності неповнолітніх, а вони поділялися на: малолітніх та неповнолітніх. З тексту ст. 8 Основних начал випливало, що застосування заходів судово-виправного характеру щодо малолітніх виключається і до них належить застосовувати тільки заходи соціального захисту медико-педагогічного характеру. Відносно неповнолітніх – медико-педагогічні заходи застосовувалися тільки тоді, коли комісії у справах неповнолітніх визнавали за неможливе застосування до них судово-виправних заходів. Усі інші питання про застосування медико-педагогічних заходів вирішувалися судом. Згідно з приміткою до ст. 8 вік кримінальної відповідальності, обов'язкові випадки застосування щодо неповнолітніх заходів соціального захисту судово-виправного характеру та межі пом'якшення останніх – визначалися кримінальними кодексами союзних республік [5, 205].

Таким чином, відмова від законодавства Російської імперії та бажання створити своє нове законодавство призвели до невизначеності та безперервної зміни термінології. Наприклад, термін “покарання” вважався буржуазним, заснованим на теорії “злої волі”, “морального гріха”, тому він був замінений довгим і незручним терміном “заходи соціального захисту судово-виправного характеру”. Так, у Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. поряд із терміном “покарання” вживається вже й термін – “заходи соціального захисту судово-виправного характеру”. Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 р., а потім і Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. повністю відмовилися від поняття “покарання”, оскільки воно ототожнювалося з відплатою,

а вираз “заходи соціального захисту судово-виправного характеру” сприймалися як прояв нового підходу до злочинця, щоб показати, що в Радянській державі боротьба зі злочинністю ведеться з принципово інших класових позицій.

Між тим, з початку 30-х років ХХ ст. в правовій літературі відмічалось, що термін “заходи соціального захисту судово-виправного характеру” виявляє “оборонний” характер, і у зв’язку з цим його було визнано невдалим. Тому вже з середини 30-х років радянське кримінальне законодавство повернулося знову до терміну “покарання”.

Початок 30-х років ознаменувався якісною зміною контингенту неповнолітніх правопорушників. У 20-ті роки ХХ ст. основну частину неповнолітніх правопорушників становили безпритульні, а у 30-ті роки більшість неповнолітніх правопорушників – це вже діти, які жили у сім’ї. Тому було взято курс на боротьбу із бездоглядністю дітей у сім’ї. Слід відзначити, що пошук нових шляхів боротьби із правопорушеннями неповнолітніх призвів до того, що з початку 30-х років значно звужується компетенція комісії у справах неповнолітніх, у зв’язку з чим розширюються судові форми впливу на неповнолітніх правопорушників.

Істотні зміни у вікову межу кримінальної відповідальності неповнолітніх було внесено Постановою ЦВК та ВНК від 7 квітня 1935 р. “О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних” [8, 49], а саме: був знижений вік, з якого наступала кримінальна відповідальність за вчинення ряду найтяжчих злочинів. Цією постановою встановлювалася кримінальна відповідальність з 12-річного віку за такі злочини, як крадіжка, застосування насильства, тілесні ушкодження, каліцтво, убивство чи замах на вбивство. У зв’язку з цим до Кримінального кодексу УРСР було внесено зміни до ст. 11 про можливість притягнення до відповідальності неповнолітніх з 12-річного віку.

Водночас передбачалася кримінальна відповідальність і повнолітніх осіб за підбурювання або втягнення неповнолітніх до спекуляції, проституції, жебрацтва. Ці дії вважали-

ся самостійним складом злочину, за яке передбачалося покарання не нижче п’яти років позбавлення волі. Був відновлений принцип застосування до неповнолітніх усіх видів покарань, була скасована ст. 8 Основних начал кримінального законодавства СРСР, яка передбачала обов’язкове застосування до малолітніх правопорушників заходів медико-педагогічного характеру та про переважне їх застосування відносно неповнолітніх. Постановою ЦК ВКП (б) та РНК СРС “О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности” від 31 травня 1935 р. комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані.

Таким чином, положення названих нормативних актів свідчать про те, що в період з середини 30-х і до кінця 50-х років. було взято курс на проведення каральної політики щодо неповнолітніх з метою зниження рівня злочинності неповнолітніх.

Прийняття нового кримінального та кримінально-процесуального законодавства СРСР та союзних республік у 1958–1961 рр. ознаменувало новий етап розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, у якому щодо неповнолітніх замість покарання надавався пріоритет виховним заходам.

Так, 25 грудня 1958 р. Верховною Радою СРСР були прийняті Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік. У ст. 10 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік передбачалося, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років [5, 23]. У цій статті вперше передбачено визначення загального та спеціального (зниженого) віку кримінальної відповідальності та вичерпний перелік особливо тяжких складів злочинів, наявність яких у діях особи було підставою для притягнення до кримінальної відповідальності з 14 років. Ця ж стаття вперше містить важливе положення, за яким суду надавалося право застосовувати до осіб, які скоїли злочин у віці до 18 років, що не являв собою великої суспільної небезпеки, примусових заходів виховного характеру, які не є покаранням.

Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік встановлювали таку низку особливостей: до неповнолітніх не застосовувалися окремі види покарань: смертна кара (ст. 22); максимальний строк покарання у виді позбавлення волі не міг перевищувати десять років (ст. 23); заслання та вислання не могли застосовуватися до осіб, яким під час скоєння злочину не виповнилося вісімнадцять років. На відміну від раніше діючого кримінального законодавства, Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік включали можливість визнання неповнолітнього особливо небезпечним рецидивістом, при вирішенні цього ж питання відносно повнолітніх суд не враховував судимість за злочини, які були скоєні цією особою до вісімнадцяти років. Згідно з п. 6 ст. 33 скоєння злочину неповнолітнім була обставиною, яка пом'якшувала відповідальність. Ст. 45 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік уперше передбачала не тільки безумовне дострокове звільнення від покарання, а й умовне дострокове звільнення. До таких умов закон відносив: відбування засудженим неповнолітнім певного строку та його виправлення, про що може свідчити зразкова поведінка та чесне ставлення до праці [5, 12].

У Кримінальному кодексі УРСР від 28 грудня 1960 р. хоча не передбачалося спеціальної глави відносно особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, проте надавався пріоритет виховним заходам.

Характеризуючи кримінальне законодавство УРСР 60-х років ХХ ст. про відповідальність та покарання неповнолітніх, слід відзначити такі його особливості:

1. Був підвищений вік, з якого наставала кримінальна відповідальність неповнолітніх (загальним віком кримінальної відповідальності було досягнення під час скоєння злочину 16 років; за особливо тяжкі злочини кримінальна відповідальність наставала не з 12-ти, а з 14-ти років).

2. Законодавство цього періоду орієнтувало суди передусім на застосування щодо не-

повнолітніх виховних заходів, а не покарання, особливо у випадках скоєння неповнолітніми злочинів, які не являють собою великої суспільної небезпеки.

3. Регламентувалося залучення громадськості до попередження правопорушень неповнолітніх.

4. Кримінальне законодавство цих років передбачало норми, які закріплювали вперше за судовими та слідчими органами обов'язок виявляти причини та умови скоєння неповнолітніми злочинів та вживати заходів до ліквідації цих причин та умов тощо.

Отже, ретроспективний екскурс в історію розвитку кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх дає змогу зробити висновок про те, що кримінальне законодавство України пройшло складний та довгий, навіть хиткий, не завжди послідовний шлях у своєму розвитку, і, залежно від стану злочинності неповнолітніх у країні, перевага в ньому надавалася каральним або виховним заходам державного примусу.

Література

1. Гернет М. Н. Социально-правовая охрана детства за границей и в России. – М.: Право и жизнь, 1924. – 68 с.
2. Василевский Л. М. Детская преступность и детский суд. – Б.м.: Октябрь, 1922. – 190 с.
3. Збірник законів та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету УРСР. – 1920. – № 15.
4. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте: (Социально-правовые очерки). – М.: Б.и., 1923. – 301 с.
5. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юрид. лит., 1965. – 26 с.
6. Российское законодательство X–XX в.: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1984. – Т. 4. – 511 с.
7. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.
8. Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1935. – № 10.
9. Уголовный кодекс УССР в редакции 1922 г.: (С изм. и доп. по 1-е ноября 1924). – Харьков: Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1925. – 104 с.
10. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г.: (С изм. по 1-е июня 1928 г.). – 3-е офиц. изд. – Харьков: Юрид. изд., 1928. – 120 с.
11. Уголовный кодекс Украинской ССР: (Утв. 28/XII 1960 г.). – К.: Госполитиздат, 1961. – 134 с.

Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють порядок притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх у період з 1917 по 1960 р. Розкрита закономірність між соціально-економічним розвитком країни та злочинністю неповнолітніх.

Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие порядок привлечения к уголовной ответственности несовершеннолетних в период с 1917 по 1960 г. Раскрыта закономерность между социально-экономическим развитием страны и преступностью несовершеннолетних.

Analysis of normative legal acts that regulate the criminal liability of minors in the period from 1917 to 1960. Detected between the pattern of socio-economic development and juvenile crime.

Надійшла 20 жовтня 2011 р.

КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ВИЗНАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ І СВОБОД У МЕХАНІЗМІ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 188–194

Процес інтеграції України в європейський правовий простір потребує дослідження європейських стандартів у сфері забезпечення громадянських прав і свобод. Особливого значення набуває необхідність теоретичного аналізу визнання громадянських прав і свобод як форми забезпечення прав у контексті правової комунікації та урівноваження інтересів та їх цінних правових смислів.

Проблема визнання громадянських прав і свобод у контексті європейських стандартів прав людини та сучасних наукових підходів до розуміння механізму їх забезпечення потребує теоретичного аналізу проблем правової комунікації. Сучасне поняття соціально-правових механізмів пов'язано з поняттями: системної взаємодії, зв'язками, мережами комунікації, інформації тощо. Тому одним із аспектів поняття механізму забезпечення громадянських прав є визначення процесуального та інформаційного змісту правової взаємодії. Виділяючи аналітично поняття “інформаційної взаємодії” чи “соціальної комунікації”, виникає необхідність у з'ясуванні цих понять та визначення деяких особливостей поняття визнання громадянських прав і свобод у механізмі їх забезпечення. Останнє і визначає актуальність цієї праці.

Визначимо окремі аспекти комунікативного змісту визнання громадянських прав і свобод як форми їх забезпечення.

Загальні положення проблем масової комунікації висвітлюються в працях К.-О. Апеля, К. Леви-Стросса, Ж. Бодриєра, П. Бурде Д. Бюлера, В. Гюсле, Г. Йонаса, В. Кульмана, А. Макінтайра, А. Піппера, Д. Пітерса, Дж. Роулза, Р. Рорті, П. Ульріха, К. Ю. Хабермаса Ясперса та ін. На пострадянському просторі з проблем теорії масової комунікації існує достатня кількість наукових праць, які

з'ясовують основні теоретичні поняття [8, 15, 18, 20]. Проте, єдності у розумінні процесів масової комунікації в науці немає. Так, термін комунікація в літературі розуміють як:

- передачу інформації, ідей, чи оцінок емоцій від однієї людини (або групи) до іншої (або іншим) головним чином за допомогою символів;
- систему, в якій здійснюється взаємодія, процес взаємодії, способи спілкування, за допомогою яких створюється, передається і приймається різноманітна інформація;
- соціально обумовлений процес передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування по різних каналах за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних та ін.) [2, 39].

Поняття комунікації в історії свого становлення у різних дослідженнях виявляє різну інтерпретацію змісту та методологію. Перший підхід представлений концепцією структурного функціоналізму, в якому соціальна комунікація пізнається в системних зв'язках і функціях (Т. Парсонс). Другий підхід з'ясовує когнітивні моделі суб'єктно-об'єктних відносин та виділяє сферу інтеракції (комунікації) як особливий онтологічний об'єкт (Ю. Габермас). Третій підхід розглядає

суспільство як мережу комунікацій. Комунікація уявляється як активне середовище самоорганізації (Н. Луман) [3, 53].

Серед підходів можливо акцентувати увагу, зокрема, на теоретичних позиціях К. Ясперса, Ю. Габермаса та Н. Лумана. Так, К. Ясперс розглядає комунікацію та її типологію в екзистенціально-антропологічному вимірі. Незважаючи на певну теоретичну недосконалість цієї теорії, поєднання Ясперсом екзистенціальної діалектики з антропологічною редукцією створює методологічні можливості пізнання особливостей комунікації [4, 8–13]. Дещо іншу модель було запропоновано Ю. Габермасом. Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса ґрунтується на двох ключових поняттях “ідеальна мовна ситуація” (Ideal Speech Situation) і “комунікативна компетенція” (Communicative Competence). Габермас вважав, що всі учасники повинні мати рівні умови без будь-якої дискримінації у вільному і відкритому дискурсі досягнути консенсусу стосовно справедливості права чи фактичної ситуації. Фундаментальним положенням є віра в силу розуму [5]. Принципово іншу концепцію комунікації запропоновано Н. Луманом. Комунікація в теорії Лумана є основою теорії соціальних систем. Основна функція комунікації – створення соціальних систем. Особливе місце в теорії займає інформація як подія, що змінює стан системи. Власне завдяки смисловій комунікації здійснюється відтворення соціуму [6, 167–168].

З ідеєю комунікації у філософії ХХ ст. пов’язують також кілька понять, що значно вплинули на розвиток філософії. До цих ідей варто віднести ідеї: інтерсуб’єктивності, розрізнення, мови, взаєморозуміння [7, 158–161]. Так, ідея інтерсуб’єктивності Е. Гуссерля пропонує необхідність врахування в акті свідомості міжсуб’єктної взаємодії, яка породжує спільність установок, поглядів [8]. Філософія розрізнення Ж. Бодрієра ґрунтується на ідеї про первинну розрізненість суб’єктів комунікації та необхідності врахування їх рівноправності та самотності. Проти філософії тотожності направлена і теорія “різноми” Ж. Далеза та Ф. Гваттарі. Філософи лінгвістичної традиції обґрунтовували важливість мови як нової універсалії філо-

софської рефлексії дійсності. Водночас узгодженість соціальної взаємодії ставиться в залежність від гарантій взаєморозуміння. Взаєморозуміння в теорії комунікації стає головною мотивацією комунікативної взаємодії (К.-О. Апель) [9, 158–161].

Варто також відзначити і нові теоретичні напрями пізнання соціальної взаємодії у сучасній соціології. Так, П. Штомпка констатує народження “третьої соціології”, соціології соціальної екзистенції (соціального існування) після другої соціології поведінки і дії та першої соціології організмів і систем. Головний об’єкт дослідження – соціальна подія: людські дії в колективних контекстах, що обмежені потенціалом учасників, структурним і культурним середовищем. “Третя соціологія” знищує дві ілюзії: незалежність особи від суспільства та фатальної залежності, неконтрольованості долі людини. “Третя соціологія” окреслює більш реалістичну картину соціального існування, що охоплює і межі свободи людини від суспільства і свободу її дії. Соціальна екзистенція, стверджує П. Штомпка, приводить у дію самоперетворення суспільства. Ці перетворення завдячують людям та їх соціальній практиці у сфері повсякденного життя [10, 4–5].

Сучасні дослідження в галузі філософії права відзначаються переходом від класичного схематико-функціонального раціоналізму до комунікативно-дискурсивної філософії людських відносин [16]. У межах комунікативної концепції права, право розуміється в межах соціокультурного та історичного контексту як елемент культури, як психосоціокультурна підсистема. Право розуміється у смислі інтерсуб’єктивного явища як результат людської комунікації [12]. Ці ідеї мають своє відображення і в останніх наукових дослідженнях із проблем правової комунікації. Так, А. С. Токарська підкреслює, що суспільна комунікація є одночасно і джерелом формування права, і об’єктом його застосування. Домінуючою у функціонуванні права, на думку А. С. Токарської, є “висхідна” нормативність, що полягає в орієнтації нормотворчої діяльності на пошук принципів комунікативної рівноваги в суспільному житті та наданні їм юридичної сили [16].

Разом із цим в окремих авторів має місце і позитивістська традиція правового мислення. Так, зокрема, поняття правової комунікації визначається у смислі “способу взаємодії у рамках закону” [14, 11]. Поняття “правового життя” розуміється як “сукупність усіх форм юридичного буття суспільства”. Більше того, все, що не передбачено позитивним правом пропонується розуміти неправовим чи антиправовим [15, 9]. Тому поняття “правової комунікації” та суміжні з ним правові поняття у контексті механізму забезпечення громадянських прав і свобод потребують окремої уваги з врахуванням сучасних теоретичних підходів до розуміння права та закону, доктрини верховенства права, конвенційних стандартів та прецедентної практики ЄСПЛ.

Механізм забезпечення громадянських прав і свобод є однією із інституціональних систем, що забезпечує динамічно-рівноважну впорядкованість та стабільність соціальної системи. Правова комунікація, як складова механізму забезпечення прав, виступає в ролі організуючого елемента. Інформаційною сутністю правової комунікації виступає право та специфічні його засоби. З точки зору механізму забезпечення громадянських прав і свобод, комунікативна взаємодія здійснюється у таких формах: визнання прав, реалізація, захист, сприяння. Разом з тим з позицій нових підходів соціологів щодо пізнання соціуму в аспекті концепту “соціальної екзистенції” є необхідність виокремити деякі теоретичні положення, що окреслюють напрями пізнання комунікативного аспекту зазначених форм забезпечення громадянських прав і свобод і, зокрема, визнання прав.

Концепт “соціальної екзистенції” ґрунтується на доведеному висновку: ні індивіди, ні суспільства не є окремими автономними одиницями. І ті й інші – чисто аналітичні аспекти індивідуально-соціального простору. Тому суспільна взаємодія розглядається з точки зору двох аспектів: індивід у суспільстві та суспільство індивідів. Індивід розуміється як унікальний “вузол” соціальних зв’язків у “людській мережі”. Суспільство, у свою чергу, це певна комбінація акторів та їх дій, яке у своїх рисах є наслідком цієї комбінації [6,

8]. У правовому аспекті ці теоретичні позиції окреслюють деякі методологічні підходи до розуміння механізму забезпечення громадянських прав і свобод, його форм, принципів, засобів тощо.

Деякими особливостями відзначається визнання громадянських прав і свобод як форма забезпечення. Варто зазначити, що в науково-практичному коментарі до Конституції України поняття “утвердження” прав і свобод розуміється як визнання державою прав і свобод шляхом: проголошення у деклараціях; закріпленням прав у Конституції, інших законах; участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів, приєднанням до договорів та їх ратифікацією [7, 23]. У цьому значенні поняття “визнання” є синонімом “утвердження” та розуміється як форма забезпечення прав та свобод. Різновидом визнання є імплементація міжнародних стандартів з прав людини.

У міжнародних документах із прав людини також використовується поняття “визнання” прав людини. Так, у Преамбулі ЄКПЛ наголошує на необхідності забезпечення загального визнання і дотримання прав людини. У Декларації про право й обов’язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загальноновизнані права людини й основні свободи також закріплюється право кожної людини індивідуально та разом із іншими розвивати й обговорювати нові ідеї і принципи, що стосуються прав людини, та виборювати їх визнання. Поняття визнання прав і свобод у зазначених документах передусім потрібно розуміти у сенсі визнання прав людини як об’єктивної соціальної реальності та верховенства прав людини над позитивним законодавством і державою.

Поняття “визнання” прав як соціальної реальності має місце і в практиці ЄСПЛ. Так, наприклад, у справі “L проти Литви” та “Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства” Суд звернув увагу на необхідність вжиття заходів із забезпечення визнання й захисту прав транссексуалів. Держава зобов’язана забезпечити визнання статевої належності післяопераційних транссексуалів шляхом внесення поправок в їх акти громадянського

стану та усунення прогалин у законодавстві щодо порядку визнання справжньої статевої належності [18]. Адже конфлікти між соціальною реальністю і правом (social reality and law) ставить їх в аномальне становище, що вимагає від держави здійснення позитивного обов'язку (positive obligation) щодо правового визнання (legal recognition) статусу післяопераційних транссексуалів [19].

Отже, потрібно зазначити, що права й свободи існують лише в межах суспільного визнання. Визнання прав і свобод є наслідком комунікативного обміну правовими смислами щодо індивідуальних та суспільних потреб, узгодження їх ціннісної рівноважності та надання (утвердження) відповідного ступеня всезагальності у вигляді прав, обов'язків та відповідальності. Рівноважність правових смислів завжди є результатом неповторного й унікального поєднання правових зв'язків індивідів та їх організацій у межах відповідної правової культури. Тому реальність правового буття завжди наповнена перманентною комунікативною зміною інтересів та їх правових смислів. І тому комунікативна реальність народжує певні історичні постаті чи організації, що впливають на правове буття, зміст та визнання прав і свобод та юридичні засоби їх забезпечення.

У кожної людини, їх спільностей у конкретно визначеному часі і просторі існує унікальна ієрархія потреб та інтересів. Співвідношення цих потреб та інтересів завжди різне. Важливість тих чи інших інтересів окреслюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів. Серед об'єктивних факторів, що визначають ситуативну супідрядність, вирізняються змінювані умови зовнішнього природного та соціального середовища. Особливе значення мають: демократичні, правові та моральні цінності, зміст, обсяг та реальність гарантій прав і свобод, соціально-культурні орієнтації тощо.

З точки зору суб'єктивного фактора, ціннісноорієнтованими та правовизначальними є, зокрема, важливість тих чи інших потреб та інтересів особи чи їх спільностей. У міру задоволення потреб змінюється і ставлення

до важливості тих чи інших інтересів, їх ціннісна ієрархія. Відповідно до цього визначається й суб'єктивно та соціально оцінювана рейтингова супідрядність прав та свобод та умови рівноваги індивідуальних та суспільних інтересів. Змінюється і зміст комунікативної взаємодії, правові пріоритети, ціннісний зміст визнання прав і свобод, їх обсягу та межі, засоби забезпечення тощо.

Комунікативна еволюція визнання прав людини як способу юридичного закріплення їх безпосереднього змісту, обсягу, меж та засобів забезпечення достатньо наочно відображена у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Відповідно до практики ЄСПЛ та застосовуваної ним концепції верховенства права визнання конкретного змісту, обсяг та межі втручання у громадянські права і свободи, засоби їх забезпечення у постійному русі, що й створює умови реальності комунікативної рівноваги інтересів.

Важливими для розуміння комунікативного аспекту поняття визнання прав є уявлення про правове буття суспільства як спільності індивідів. Потрібно погодитись із соціологами та зазначити, що сенс правового буття, його риси є наслідком комунікативної взаємодії різних акторів, які мають різну правову культуру, ціннісне світосприйняття, правові установки, правовий статус тощо. Варто лише згадати історичні умови та складність узгодження сторонами прийняття положень Європейської конвенції з прав людини і основних свобод. Досить значна частина положень Загальної декларації прав людини так і не була визнана європейською спільнотою та закріплена в Конвенції, зокрема, через різний стан розвитку демократії в країнах Європи. Сучасний стан дотримання ЄКПЛ також свідчить про вади демократії та законодавства в пострадянських країнах у сфері імплементації європейських стандартів. Особливо це стосується впровадження прецедентної практики ЄСПЛ.

Тому визнання як форма комунікативної взаємодії громадянських прав і свобод є постійним процесом суспільного комунікативного обміну та урівноваження цінності пра-

вових смислів. Відсутність пошуку рівноваги нових правових смислів у змінюваній правовій реальності створює умови соціальної напруги та позаправової руйнації неадекватних історичним реаліям суспільних структур.

Проблема визнання громадянських прав і свобод пов'язана також із мовними засобами зовнішнього відображення правових переживань, знань, смислів та процесів. Т. Парсонс зазначав, що відкриті соціальні системи постійно знаходяться у стані взаємного обміну. Обмін здійснюється з допомогою мови, що й створює, власне, ці системи [20, 18]. Правові почуття стосовно прав та свобод, їх загальності, універсальності та рівності також окреслюються з допомогою мови та набувають суспільного значення (визнання) в результаті природної подібності особливостей людської психічної діяльності, зокрема, діалогічності свідомості, почуттів гідності та співпереживання. Останнє породжує стан комунікативного правового взаєморозуміння щодо визнання єдності певних правових смислів, цінності прав та свобод.

Поряд із цим потрібно враховувати суб'єктивність світосприйняття. Світ у нашій уяві постає не об'єктивно, а зміненим відповідно до освітнього рівня, структури та якості знань, морально-правових установок, попереднього досвіду, стереотипів тощо. Відповідно і значення інформації у різних людей може бути різним, що приводить до різної мотивації стосовно необхідності дії чи бездіяльності. Тому й постає питання про мовні засоби права, їх якість та значення у досягненні правового консенсусу щодо визнання прав і свобод.

Мова права це не тільки загальноживані поняття, а й категоріально-понятійний апарат права – мова юриспруденції. Суб'єкти правовідносин повинні користуватися загальними та зрозумілими для всіх правовими категоріями, мати відповідний рівень правової культури (правової компетентності), а законодавство – відповідний рівень правової визначеності. Лише за такої умови можливий правовий діалог і взаєморозуміння щодо визнання та узгодження правових цінностей. Це процес “інформаційно-правового мета-

болізму”, що породжує правову систему та її відповідні мовно-правові засоби комунікації.

Інформаційно-правовий метаболізм – це процес перетворення інформації із зовнішнього середовища у психічні феномени права. Інформаційно-правовий метаболізм включає в себе сприйняття, психічне перетворення будь-якої інформації у категорії права (знання) та вираз цих знань з допомогою лінгвістичних засобів зовні у вигляді правової інформації. Тому, з'ясовуючи комунікативні особливості визнання громадянських прав і свобод, потрібно визначити, зокрема, мовний понятійно-смысловий етап створення правових категорій.

У цьому аспекті важливо врахувати, що розуміння визнання прав і свобод ми розглянемо з позицій існування загального інформаційного поля (не тільки сфери правової інформації), в якому знаходяться суб'єкти правових відносин. Важливо також мати на увазі, що інформація як якість об'єктивно існуючого матеріального світу змінюється у просторі й часі разом із рухом самої матеріальної субстанції. Соціально-правова дійсність у постійному русі. Змінюються як індивідуальна, так і суспільні інтереси, їх ієрархічна пріоритетність, а відповідно, і правові засоби забезпечення рівноваги інтересів.

Процес об'єктивного накопичення соціально-правової інформації має також тенденцію до постійної зміни. Тому суспільство існує у певному об'єктивом існуючому та постійно змінюваному інформаційному полі. Інформація породжує зміни в матеріальних об'єктах, у тому числі, і соціальних. Практика ЄСПЛ свідчить, що правова комунікація у реальності правового буття постійно породжує нову якість правового співвідношення різних інтересів, умов їх рівноваги та засобів забезпечення. Тому стан визнання прав і свобод, їх змісту та обсягу, рівноваги суспільних та індивідуальних інтересів безпосередньо залежить від якості мовно-правових засобів, що створюють інформаційно-правове поле. Вплив інформації на визнання прав і свобод залежить і від інших факторів: повноти інформації, комунікативної спроможності мережі, засобів комунікації тощо.

Отже, визнання як форма комунікативної взаємодії громадянських прав і свобод є постійним процесом суспільного комунікативного обміну та урівноваження цінності правових смислів. Крім того, реальність правового буття наповнена перманентною комунікативною зміною індивідуальних та суспільних інтересів та їх правових смислів. Тому особливістю розуміння комунікативного аспекту визнання громадянських прав і свобод є необхідність врахування динамічно змінюваної ієрархії індивідуальних та суспільних інтересів. Важливість тих чи інших інтересів окреслюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, що визначають умови визнання громадянських прав і свобод, особливості комунікативної взаємодії, правові пріоритети, мовно-правові засоби забезпечення рівноваги прав і свобод тощо.

Література

1. Гуссерль Э. (1859–1938). Картезианские размышления / Пер. с нем. Д. В. Складнева. – СПб.: Наука; Ювента, 1998. – 315 с.
2. Гуссерль Э. Парижские доклады // Логос. – 1991. – № 2. – С. 6–31.
3. Конституція України: Наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов. – Х.: Право; К.: Концерн. – "Вид. дім "Ін Юре", 2003. – 808 с.
4. Култаєва М. Комунікація як предмет філософської рефлексії: пошуки методологічних можливостей // Комунікація: журн. з питань комунікацій у сусп-ві / Секретаріат Кабінету Міністрів України. Прогр. сприяння парламенту II. – 2010. – № 1. – С. 8–18.
5. Steve Stickle. An Introduction to J. Habermas. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.engl.niu.edu/wac/hbrms.html>
6. Лемешев О. Г. Структура внимания в процессе информационного метаболизма // Соционика, ментология и психология личности. – 2002. – № 3. – С. 18–24.
7. Малько А. В. Трофимов В. В. Теоретико-методологическое значение концепции "правовой жизни" // Государство и право. – 2010. – № 7 – С. 5–13.
8. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 240 с.
9. Назарчук А. В. Общество как коммуникация в трудах Н. Лумана // Вопр. философии. – 2006. – № 6. – С. 156–173.
10. Назарчук А. В. Идея коммуникации и новые философские понятия XX века // Вопр. философии. – 2011. – № 5. – С. 157–165.
11. Науменко Т. В. Социология массовых коммуникаций в структуре социологического знания // Социол. исследования. – 2003. – № 10. – С. 39–46.
12. Парсонс Т. П. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; Под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
13. Поляков А. В. Прощание с классикой, или как возможна коммуникативная теория права // Росс. ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 9–42.
14. Поляков А. В. Российский правовой дискурс и идея коммуникации: Учеб. пособие. – СПб., 2006. – 60 с.
15. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: Учеб. пособие. – СПб.: Михайлов, 2002. – 460 с.
16. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного право розуміння // Рукопис: Дис. на здобуття наук. ступ. – К., 2008. – 515 с.
17. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. – 2008. – С. 35.
18. Федотова Л. Н. Социология массовой коммуникации: Учеб. для вузов. – СПб.: Питер, 2003. – 400 с.
19. Шарков Ф. И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации // Социол. исслед. – 2001. – № 10. – С. 52–61.
20. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации: Учебник. – М.: Изд. дом "Социальные отношения"; Перспектива, 2002. – 246 с.
21. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии // Социол. жизнь. – 2009. – № 8. – С. 3–13.
22. Christine Goodwin v. United Kingdom (2002) – 28957/95 [2002] ECHR 588 (11 July 2002). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=82360278&skin=hudoc-en&action=request>
23. L. V. Lithuania (2007) – 27527/03 [2007] ECHR 588 (11 September 2007). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=82360278&skin=hudoc-en&action=request>

Визнання громадянських прав і свобод є наслідком комунікативного обміну правовими смислами щодо індивідуальних та суспільних інтересів, узгодження їх цінності, умов рівноваги та надання всезагальності у вигляді прав та обов'язків. Рівновага правових смислів є результатом унікального поєднання правових зв'язків індивідів у межах певної правової культури. Комунікативна правова реальність завжди наповнена зміною інтересів та їх правових смислів, що й окреслює особливості визнання прав, їх зміст, обсяг та межі.

Признание гражданских прав и свобод является следствием коммуникативного обмена правовыми смыслами относительно индивидуальных и общественных интересов, согласование их ценности, условий равновесия и предоставления всеобщности в виде прав и обязанностей. Равновесие правовых смыслов является результатом уникального сочетания правовых связей индивидов в пределах определенной правовой культуры. Коммуникативная правовая реальность всегда наполнена изменением интересов и их правовых смыслов, что и очерчивает особенности признания прав, их содержание, объем и пределы.

Confession of civil laws and freedoms is investigation of communicative exchange by legal senses in relation to individual and public interests, concordance of their value, terms of equilibrium and grant of vsezagal'nosti, as rights and duties. An equilibrium of legal senses is the result of unique combination of legal bonds of individuals within the limits of certain legal culture. Communicative legal reality is always gap-filling the change of interests and them legal senses, that outlines the features of confession of rights, their maintenance, volume and limits.

Надійшла 1 грудня 2011 р.

ШЛЯХИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВЛАСНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 195–203

Концептуальний підхід до формування основи економічного розвитку України шляхом демократизації суспільства деталізується за інститутами й інституціями її реалізації системою основних макроекономічних показників, які допомагають контролювати і своєчасно регулювати ці процеси.

Нині найдосконалішою для сучасного типу економічних відносин вважається змішана економіка. Ще в червні 1992 р. на міжнародній конференції ООН було зроблено висновок про необхідність нової моделі соціально-економічного розвитку, яка має ґрунтуватися на інтегрованих інтересах суспільства і тільки потім на інтересах приватного підприємництва. Проте існує чимало поглядів щодо найбільш раціональної структури власності на засоби виробництва як основи розвитку макроекономічної системи: від приватного лібералізму в неокласичних і монетаристських концепціях до неокейнсіанської пріоритетності державної власності, що обумовлюється відносно успішним розвитком провідних країн із різною домінантою власності на засоби виробництва.

Реалізувати в Україні варіант економічного розвитку, адекватний моделі змішаної економіки із домінантою державної власності в структурі основних засобів при існуючій олігархічній макроекономічній системі, практично неможливо, оскільки досягти цього можна тільки шляхом націоналізації, що викличе серйозні проблеми в суспільстві через протистояння власників великого капіталу.

Більш “м’яким” варіантом переходу від переважно екстенсивного економічного зростання до економічного розвитку країни є реалізація сумісної власності трудових колективів шляхом приватизації підприємств, які

залишаються в державній власності. Спочатку це істотно не змінить структуру власності на засоби виробництва, але в економіці з’явиться нова форма власності з яскраво вираженою трудовою ознакою присвоєння, що дасть змогу трохи згладити протиріччя, які загострилися, у відносинах економічної власності та дасть поштовх до формування оптимальної структури власності, адекватної моделі народної економіки, а отже, переходу до стійкого й ефективного економічного розвитку. Зазначене полягає в основі концептуального підходу до формування основи економічного розвитку України шляхом демократизації суспільства, що далі деталізується за інститутами й інституціями її реалізації системою основних макроекономічних показників, які допоможуть контролювати й своєчасно регулювати ці процеси.

В інституціональній системі власності здійснити демократичні реформи можна тільки змінивши чинне законодавство. Н. Пронюк вважає, що “...національне законодавство є основою, передумовою, інструментом здійснення демократичних перетворень”, але “...певних випадках законодавство є перешкодою для позитивних змін у суспільстві” [11, 5]. Необхідно виявити основні “перешкоди” в національному законодавстві України, що заважають демократизації інституціональної системи власності. Тут мають бути визначені насамперед основні законодавчі до-

кументи, які регулюють відносини економічної власності в національній економіці. Далі необхідно встановити наявність юридичних форм власності й відповідних організаційно-правових форм підприємницької діяльності, адекватних моделі народної економіки. Відповідно до теорії прав власності слід виявити недоліки в нормуванні права володіння, розпорядження й користування в існуючих правових формах власності як інститутах реалізації структури власності на засоби виробництва. І тільки потім визначити необхідні основні зміни в національному законодавстві України.

Змістом інституціональної системи власності виступають виробничі відносини щодо присвоєння засобів і результатів виробництва або відносини економічної власності. Вони визначають тип макроекономічної системи й реалізуються в юридичних формах власності. Тому має бути основний закон, де вони закріплюються. У всіх країнах таким законом є конституція. Кожна країна вправі реалізувати свою модель розвитку національної економіки з домінантою суспільної або приватної власності на засоби виробництва, але для прогресивного розвитку макроекономічної системи необхідна наявність усіх юридичних форм власності у структурі засобів виробництва. Отже, в конституції мають бути відображені всі форми юридичної власності та їх пріоритетність, які становлять базис стратегії економічного розвитку країни.

Для формування структури власності на засоби виробництва, адекватної варіанту економічного розвитку, що реалізується в національній економіці, необхідно нормувати права юридичних форм власності. Має бути закон, що нормує права юридичних форм власності. Ці права стосуються не тільки юридичних форм власності на засоби виробництва. Адже існують права особистої та суспільної власності поза сферою виробничих відносин, але які не менш важливі для розвитку суспільства. Наприклад, право володіння, розпорядження й користування громадян і громадських організацій, які не здійснюють підприємницької діяльності, тобто щодо особистого майна. Також має бути закон, що нормує

право власності у сфері виробничих і невиробничих відносин. Очевидно, що ці права не повинні змішуватися.

У господарському механізмі юридичні форми власності реалізуються в організаційно-правових формах підприємницької діяльності, які мають свої специфічні особливості організації. Право володіння, розпорядження й користування навіть у межах одного виду такої форми може трохи відрізнитися. Тому нормування прав юридичних форм власності не повинне змішуватися із правовим нормуванням форм їх організації при здійсненні підприємницької діяльності господарюючими суб'єктами.

Необхідність розподілу відповідних законодавчих документів обґрунтовується діалектикою відносин системи юридичних форм власності й організаційно-правових форм підприємницької діяльності, які співвідносяться як зміст і форма. Тобто організаційно-правові форми підприємницької діяльності мають відображатися в окремому законі, який регулює господарську діяльність власників засобів виробництва.

І нарешті, первинно не існує структури власності на засоби виробництва, адекватної обраному варіанту економічного розвитку країни. Вона досягається тільки шляхом ухвалення відповідних законів, спрямованих на реалізацію закріпленої в конституції концепції розвитку. Ці закони є оперативними правовими документами на відміну від стратегічного характеру конституції та законів, які нормують право юридичних форм власності і форм їх організації при здійсненні підприємницької діяльності господарюючими суб'єктами. Наприклад, закони України "Про Державну програму приватизації" і "Про приватизацію державного майна" [6, 125].

З позиції прогресивного розвитку макроекономічної системи Конституція України в редакції від 1 січня 1996 р. на перший погляд не перешкоджає формуванню різноманіття юридичних форм власності: "Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом" [1, 13]. У такому трак-

туванні певним чином закладений підхід до розподілу прав юридичних форм власності та форм їх організації при здійсненні підприємницької діяльності господарюючими суб'єктами.

Стосовно моделі національної економіки, то далі в Конституції України основний акцент робиться на непорушне право приватної власності: "Право приватної власності є непорушним", де "...примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану" [1, 41]. Неважко помітити, що якщо засоби виробництва приватизовані, то змінити юридичну форму власності з приватної на суспільну стає практично неможливим. З точки зору біфуркаційного характеру розвитку макроекономічної системи, залишається можливим тільки "різкий" перехід інституціональної системи власності України в нову якість.

Крім того, в Конституції України такі суспільні форми присвоєння, як територіальна власність (державна і комунальна), мають невизначене трактування: "Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією" [1, 13]. І взагалі, немає згадки про колективну власність, не кажучи вже про її сумісну форму. Разом з викладеним вище це дає підстави констатувати, що Конституція України перешкоджає формуванню різноманіття юридичних форм власності на засоби виробництва і спрямована на реалізацію історично відсталого моделі ринкової економіки з домінантою приватної власності.

Слід відзначити, що спочатку права юридичних форм власності визначалися в Законі України "Про власність", який було скасовано тільки в 2007 р. [5]. Наприклад, у ст. 2 декларувалася приватна, колективна й державна власність. У цьому ж документі в ст. 25 і 26 розглядалися й організаційно-правові форми підприємницької діяльності, наприклад акціонерне й господарське товариства. Тобто відбувалося змішування нормування прав юридичних форм власності з правовим нормуванням форм їх організації при здійснен-

ні підприємницької діяльності господарюючими суб'єктами.

Через несистемний підхід до класифікації форм економічної власності та юридичних форм власності в Законі України "Про власність" були наявні серйозні протиріччя в результаті спроби сполучити часткову й трудову ознаки присвоєння. Так, у ст. 21 було здійснено спробу реалізувати часткове право власності трудящих: "Право колективної власності виникає на підставі: добровільного об'єднання майна громадян і юридичних осіб для створення кооперативів, акціонерних товариств, інших господарських товариств і об'єднань; передачі державних підприємств в оренду; викупу колективами трудящих державного майна; перетворення державних підприємств на акціонерні та інші товариства; безоплатної передачі майна державного підприємства у власність трудового колективу, державних субсидій; пожертвувань організацій і громадян, інших цивільно-правових угод" [5].

Спробу реалізувати часткове право власності трудящих здійснено і в Законі України "Про підприємства в Україні", в якому у ст. 2 визначалося "колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства" [7]. Проте ці статті законів не діяли через невизначеність у Конституції України такої юридичної форми власності трудящих. Тому в умовах "приватизованої" державної влади навіть та невелика частина часткової власності трудових колективів, що сформувалася в Україні, в остаточному підсумку трансформувалася в індивідуальну приватну власність вузького кола осіб, які контролюють діючі бізнес-групи.

Нині замість цих і ряду інших законів України, що стосуються нормування прав юридичних форм власності та форм їх організації при здійсненні підприємницької діяльності господарюючими суб'єктами, діють Цивільний (ЦКУ) і Господарський кодекси України (ГКУ) відповідно.

У ЦКУ "...регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх

учасників” [4]. У ГКУ побічно визнається, що змістом організаційно-правових форм підприємницької діяльності виступають відповідні юридичні форми власності: “Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб’єктів господарювання різних форм власності” [2]. Тобто, на перший погляд, нормування прав юридичних форм власності не зміщується із правовим нормуванням форм їх організації при здійсненні підприємницької діяльності господарюючими суб’єктами. Проте має сенс більш докладно розглянути ці документи.

Незважаючи на необхідність системного розподілу законодавчих документів з позиції діалектики відносин юридичних форм власності й організаційно-правових форм підприємницької діяльності, в розділі II ЦКУ “Особи” розглядаються такі форми організації юридичної власності господарюючих суб’єктів, як “фізична особа-підприємець”, “повне товариство”, “командитне товариство”, “товариство з обмеженою відповідальністю”, “акціонерне товариство” і “виробничий кооператив”.

Щодо юридичних форм власності, то в ЦКУ розглядається право тільки приватної, державної та комунальної власності (ст. 325–327). При цьому в ст. 324 безапеляційно стверджується: “Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України (254к/96-ВР)”. На тлі пріоритетності приватної форми власності залишається тільки індивідуальна приватна форма присвоєння. У результаті нормування права володіння, розпорядження й користування право зводиться до такого: “Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд” (ст. 119 “Здійснення права власності” у редакції ЦКУ від 18.11.2003 р.) [4]. Далі в цій статті розглядаються тільки права й обов’язки власників.

У Конституції України не закріплено ні часткової, ні сумісної форми власності тру-

дових колективів, проте у гл. 26 ЦКУ вони розглядаються у складі загальної власності як “Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно)”, де “Майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності”. При цьому ці форми власності належать як до особистої власності громадян, так і до економічної власності: “Суб’єктами права спільної часткової власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади (ст. 356 ЦКУ). Аналогічно і відносно права “спільної сумісної власності” (ст. 368 ЦКУ). Виникає питання: чому в законі право “спільної сумісної власності” є, а такої форми власності у структурі засобів виробництва немає? Для відповіді на нього необхідно проаналізувати, як нормується в ЦКУ право володіння таких форм колективної власності.

Право володіння частковою формою власності нормується у ст. 357 ЦКУ “Визначення часток у праві спільної часткової власності”. Наприклад, “якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом, він визначається з урахуванням внеску кожного із співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна”.

Щодо права володіння сумісною формою власності, то навіть при поверхневому аналізі (ст. 368–372 ЦКУ) можна помітити, що суперечливість положень стосовно часткової та сумісної ознаки присвоєння, яка була в Законі України “Про власність”, збереглася. Наприклад, з одного боку, у ст. 368 ЦКУ “...пільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю”, де “...суб’єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом” [5]. З другого – у ст. 370 ЦКУ регламентується, що “...співвласники мають право на виділ у натурі частки із майна, що є в спільній сумісній власності”. Такий підхід справедливий при регулюванні правових відносин сімей-

ної власності, але у відносинах економічної власності порушується ознака неподільності права володіння, а роздільне право володіння властиве частковій власності [4].

Таких нонсенсів у ЦКУ можна навести багато. Очевидно, вони є наслідком підходу, закладеного авторами в його основу, – “...форма власності не є правовою категорією” [2, 13]. Тоді як бути із правами трудящих у системі виробничих відносин щодо присвоєння об’єктів власності? Немає юридичної форми власності трудящих, немає і їх прав. У результаті це призводить до заперечення відносин економічної власності, які реалізуються в юридичних формах власності.

На відміну від ЦКУ в ГКУ розглядаються тільки організаційно-правові форми підприємницької діяльності. При цьому з’являється така організаційно-правова форма підприємницької діяльності, як підприємство. Відповідно до ГКУ воно може бути приватним, державним і комунальним (роз. 2 “Суб’єкти господарювання”). Щодо правових форм організації колективної власності, то в ст. 93 ГКУ фіксується, що “...підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників)”. За логікою далі мають розглядатися колективні підприємства із частковою та сумісною власністю.

Однак у ст. 93 ГКУ згадуються тільки виробничі кооперативи, які здійснюють підприємницьку діяльність на основі часткової власності трудящих на засоби виробництва без найманої праці: “Підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом”. Якщо звернутися до ст. 113 ГКУ, то це одна з форм приватного підприємства: “Приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб’єкта господарювання – юридичної особи”.

Очевидно, такі невідповідності у ГКУ – наслідок відсутності системного підходу до класифікації юридичних форм власності та їх правових форм організації для здійснення підприємницької діяльності у сфері виробництва. У результаті – невизначеність сумісної власності трудового колективу в Конституції України та в ЦКУ. Як наслідок, відсутність відповідної організаційно-правової форми підприємницької діяльності, заснованої на ознаці неподільності права трудящих володіти засобами виробництва.

Щодо розщеплення прав власності, то в ст. 65 ГКУ зафіксоване право трудового колективу розпоряджатися власністю: “Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу”. Однак реальне право трудового колективу існує тільки в такій організаційно-правовій формі власності, як виробничий кооператив, де реально існує і право користування: “...розподіл доходу між членами кооперативу (здійснюється) відповідно до їх трудової та майнової участі в діяльності кооперативу” (ст. 96 ГКУ). При цьому, відповідно до ст. 96 ГКУ, членство в кооперативі має “...демократичний характер управління кооперативом, рівні права членів кооперативу при прийнятті рішень”. Тим не менш більша частка майна кооперативу дає формальне або неформальне, але більше право розпорядження та користування [2].

Викликає подив функціональна невідповідність деяких положень щодо цільової спрямованості ГКУ. Наприклад, оскільки пріоритети розвитку країни мають фіксуватися в Конституції України, то абсурдним стає поява ст. 10 ГКУ “Основні напрями економічної політики держави різних форм власності та господарювання”, де декларується “...політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатуокладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм

власності та господарювання”. Крім того, очевидна суперечливість цього положення ГКУ ст. 41 Конституції України, де визнається непорушне право приватної власності. Адже націоналізація в першу чергу стосується саме приватної власності.

Вихолощування в законодавстві прав трудящих на сумісне володіння засобами виробництва й особливості часткової власності трудових колективів призвело до того, що право володіння, розпорядження й користування засобами виробництва в Україні практично повністю монополізоване олігархічними бізнес-групами. Це висвітлено і в офіційній статистиці. Наприклад, у статистичних щорічниках України в п. 14. “Інституціональні перетворення та розвиток підприємництва” після 2003 р. колективну власність стали відносити до приватної форми.

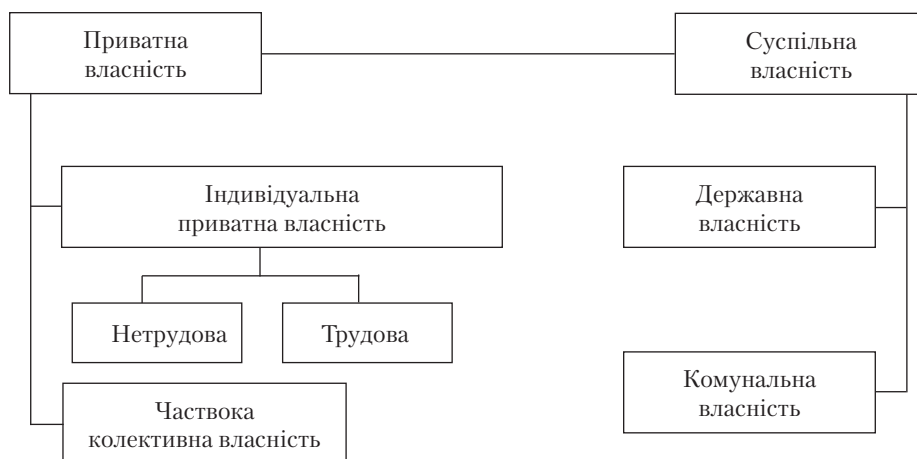
Монополізації права олігархічних бізнес-груп володіти, розпоряджатися й користуватися засобами виробництва сприяли й інші закони, пов’язані із приватизацією. Наприклад, у ст. 15 Закону України “Про приватизацію державного майна” зазначається: “Створення колективних підприємств, господарських товариств, крім відкритих акціонерних товариств, у процесі приватизації майна державних підприємств (за винятком об’єктів малої приватизації) не допускається” [8]. Однак у п. 110 Закону України “Про Державну програму приватизації” така можливість допускається у разі приватизації підприємств сільськогосподарського сектору економіки: “Рад-

госпи та інші сільськогосподарські підприємства, підприємства рибного господарства можуть приватизуватися шляхом перетворення їх на колективні сільськогосподарські підприємства” [6]. Дуже гарний “подарунок” для трудових колективів у вигляді, як правило, нерентабельних підприємств. У результаті інші статті Закону України “Про приватизацію державного майна”, що стосуються прав власності трудових колективів при приватизації державного майна, стають практично нереалізованими. І головна причина цього – відсутність у законодавстві України чітко зафіксованої сумісної колективної власності.

Таким чином, резюмуючи викладене, можна констатувати, що в законах України, які регулюють право власності:

- **змішуються функції законодавчих документів різного рівня;**
- **виникають серйозні протиріччя через змішування часткової та сумісної ознаки присвоєння в юридичних формах колективної власності, що призводить до невизначеності прав сумісної форми власності трудових колективів;**
- **відсутня організаційно-правова форма підприємницької діяльності, заснована на сумісній власності трудящих.**

У результаті, як юридичні форми приватної власності в Україні існують тільки індивідуальна приватна (трудова й нетрудова) і часткова колективна власність, а також територіальні форми (державна і комунальна власність (рисунок).

Система юридичних форм власності в Україні

Це знаходить відображення й у системі організаційно-правових форм підприємницької діяльності, декларованих ЦКУ і ГКУ (таблиця).

Щодо нормування прав юридичних форм власності, то ще римським правом встановлювалися певні обмеження прав приватної власності, а феодальна конструкція власності припускала існування кількох різних титулів власності. Тобто право власності накладає певні зобов'язання на власника. У процесі розвитку суспільства обмеження прав власності коливаються залежно від типу су-

спільного виробництва. Наприклад, абсолютизація права власності, закладена Кодексом Наполеона у країнах континентальної Європи на початку XIX ст., відбиває початок капіталістичного способу виробництва, оскільки закладалися правові основи, в яких майнові відносини визначалися винятковим правом власності, а не соціальним походженням, як при феодализмі.

Суть абсолютизації полягала в тому, що право приватної власності проголошувалося священним і недоторканим, необмеженим і неподільним, а власник міг поводитися із на-

Організаційно-правові форми підприємницької діяльності господарюючих суб'єктів в Україні [2, 309]

Організаційно-правова форма підприємницької діяльності	Юридична форма власності
Цивільний кодекс України	
Фізична особа-підприємець (гл. 5 ЦКУ)	Індивідуальна приватна трудова й нетрудова власність
Підприємницькі товариства (гл. 8 ЦКУ). У тому числі:	
виробничий кооператив	Часткова приватна трудова власність
господарські товариства:	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
повне товариство	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
командитне товариство	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
товариство з обмеженою відповідальністю	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
акціонерне товариство	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
Господарський кодекс України	
Підприємство (гл. 7 ГКУ):	
Приватне підприємство (гл. 11 ГКУ)	Індивідуальна та часткова приватна трудова і нетрудова власність
Колективне підприємство (гл. 10 ГКУ): корпоративне, унітарне, виробничий кооператив	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
Унітарне комунальне й державне підприємство (гл. 8 ГКУ)	Територіальна власність суспільства
Господарські товариства (гл. 9 ГКУ): акціонерні, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, повні й коман дитні	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
Об'єднання підприємств (гл. 12 ГКУ): асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, промислово-фінансові групи, асоційовані підприємства (холдинги)	Часткова власність у комбінації всіх існуючих юридичних форм
Громадянин-підприємець (гл. 13 ГКУ)	Індивідуальна приватна трудова й нетрудова власність

лежною йому власністю без усілякого обмеження і впливу на нього з будь-якого боку.

Проте, на думку В. Камишанського, якщо подивитися на розвиток відносин власності за період від Стародавнього Риму до кінця ХХ ст., то з усією очевидністю проглядається загальна тенденція зростання обмежень прав власності [9, 56]. На відміну від абсолютизації прав власності Кодексом Наполеона англійська правова система допускала можливість дроблення прав власності на часткові правомочності декількох осіб. Саме англійська система права власності згодом стала переважною, поступово проникаючи у правові системи континентальної Європи, а також вихідною базою економічної теорії прав власності.

Англійська система прав власності представлялася як складний пучок відносин між різними суб'єктами щодо певного об'єкта власності, який у трактуванні одного з родоначальників теорії прав власності Р. Коуза перефразувався у "пучок прав", що в укрупненому вигляді розглядається як право володіння, розпорядження й користування. Абсолютне право власника на володіння є вихідним, оскільки власник речі сам може реалізувати всі права на неї. Однак власник за власною ініціативою може дробити (розщеплювати) права, передаючи частину повноважень на об'єкт власності іншим особам. Ключовим є таке питання: хто здійснює розщеплення прав власності та передачу повноважень іншим особам – сам власник або йому це нав'язують ззовні, наприклад держава. Прихильники теорії права власності вважають за можливе, доцільне і необхідне втручання у цей процес держави.

Між тим у ст. 41 Конституції України задеклароване абсолютне право приватної власності, тому положення ст. 13 Конституції України про те, що "...держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом" [1], стає не більш ніж фарсом.

Абсолютизація права приватної власності спричинила формування олігархічних бізнес-груп, що перешкоджає економічному розви-

тку України. На думку Р. Коуза: "Правова система буде мати великий вплив на функціонування економічної системи і в деяких аспектах, можна сказати, контролювати її". Далі вчений стверджує: "Доцільно, щоб цими правами були наділені ті, хто найбільш продуктивно може ними скористатися, причому права повинні супроводжуватися стимулами, які сприяють такому користуванню..." [10, 61–62].

Очевидно, правом власності мають бути наділені в першу чергу працівники, які становлять найбільшу частину суспільства і є одним із найважливіших факторів виробництва. Проте для економічного розвитку потрібні й інші, у тому числі і приватні форми власності. Тому до чинного законодавства України необхідно внести такі основні зміни стосовно прав власності на засоби виробництва:

- у Конституції України необхідно відобразити, що "соціальна спрямованість економіки" ґрунтується на структурі власності засобів виробництва, де домінуючою має бути власність трудових колективів при пріоритетному розвитку сумісної форми володіння;
- у Цивільному кодексі України – закріпити принцип неподільності права володіння сумісною колективною власністю;
- у Господарському кодексі України – відобразити колективне підприємство із сумісною власністю трудового колективу як відповідну організаційно-правову форму підприємницької діяльності;
- у законах, що стосуються приватизації, – зафіксувати пріоритетне право трудових колективів приватизувати державну та комунальну у сумісну власність.

Для стійкого економічного розвитку країни необхідна збалансованість структури економічної влади, адекватної структурі власності на засоби виробництва, та політичної влади, яку представляють політичні інститути у структурі Верховної Ради України.

Інституціональна система власності є базовою у стратегії розвитку макроекономічної системи. Тому всі юридичні форми власності

та пріоритетний розвиток сумісної власності трудових колективів мають бути відображені в Основному законі – Конституції України.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Офіц. вісн. України. – № 11. – Ст. 462.
3. Гражданский кодекс Украины / Вступ. ст. А. С. Довгерта. – Х.: ООО “Одиссей”, 2004. – 400 с.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
5. Закон України “Про власність” від 7 лютого 1991 р. № 697-XII // ВВР України. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
6. Закон України “Про Державну програму приватизації” від 18 травня 2000 р. № 1723-III // ВВР України. – 2000. – № 33–34. – Ст. 272.
7. Закон України “Про підприємства в Україні” від 27 березня 1991 р. № 887-XII // ВВР України. – 1991. – № 24. – Ст. 272.
8. Закон України “Про приватизацію державного майна” від 19 лютого 1997 р. № 89/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 17. – Ст. 122.
9. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения. – М.: ЮНИТИ; Закон и право, 2000. – 301 с.
10. Коуз Рональд Г. Нобелевская лекция (1991): Институциональная структура производства // Эконом. теория. – 2005. – № 4. – С. 55–70.
11. Пронюк Н. В. Національне законодавство і його роль у демократичних перетвореннях в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01., Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.

Для стійкого економічного розвитку країни необхідна збалансованість структури економічної влади, адекватної структури власності на засоби виробництва, та політичної влади, яку представляють політичні інститути в структурі Верховної Ради України. Зважаючи на те, що інституціональна система власності є базовою у стратегії розвитку макроекономічної системи, всі юридичні форми власності та пріоритетний розвиток сумісної власності трудових колективів мають бути відображені в Основному законі – Конституції України.

Для устойчивого экономического развития страны необходима сбалансированность структуры экономической власти, адекватной структуре собственности на средства производства, и политической власти, которую представляют политические институты в структуре Верховной Рады Украины. Учитывая то, что институциональная система собственности является базовой в стратегии развития макроэкономической системы, все юридические формы собственности и приоритетное развитие совместной собственности трудовых коллективов должны быть отражены в Основном законе – Конституции Украины.

For sustainable economic development requires the balance of economic power structure, adequate structure of ownership of the means of production and political power represented by the political institutions in the structure of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Given that institutional ownership is a basic system in the development strategy of macroeconomic, all legal forms of ownership and priority development of joint ownership of labor collectives should be reflected in the Basic Law – the Constitution of Ukraine.

Надійшла 20 листопада 2011 р.

ПРОФЕСІЙНІ ВІДХИЛЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ ТА ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 204–209

Право все глибше проникає в систему соціальних зв'язків, втягуючи все більше людей у багатогранні правові відносини, завдяки чому підвищується роль захисників права. Тому, суспільству потрібні професіонали конкретної справи – законодавці, судді, адвокати, прокурори, слідчі, нотаріуси, юрисконсультанти та ін.

У сучасних умовах наближення України до загальновизнаних міжнародних стандартів в юридичній сфері підвищуються професійні вимоги до юристів. Слід зазначити, що право все глибше проникає в систему соціальних зв'язків, втягуючи все більше людей у багатогранні правові відносини, завдяки чому підвищується роль захисників права. А тому, суспільству потрібні професіонали конкретної справи – законодавці, судді, адвокати, прокурори, слідчі, нотаріуси, юрисконсультанти та ін. Таким чином, авторитет юриста зростає одночасно з підвищенням авторитету права.

Але варто зазначити, що при цьому існують непоодинокі випадки, коли особи, які звертаються за юридичною допомогою до юристів, зіштовхуються з проблемою професійної невідповідності юриста займаній посаді. Зазначена проблема носить не лише соціально-правовий, а й психологічний характер та вимагає негайного її вирішення. З огляду на те, що нині юрист є публічною особою – вирішення зазначеної проблеми полегшить роботу юристів; значно підвищить їх авторитет у суспільстві; відобразить певним чином обличчя нашої держави.

Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. (№ 757-XIV) “Про За-

сади державної політики України в галузі прав людини” передбачає, що забезпечення прав і основних свобод людини є головним обов'язком держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зазначена Постанова ґрунтується на такому міжнародному нормативно-правовому акті, як Європейська Конвенція Ради Європи “Про захист прав і основних свобод людини” від 4 листопада 1950 р., яка має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені. У свою чергу, ця норма Конвенції посилається на Загальну декларацію прав людини Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. При цьому, Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи “Про юридичну допомогу та консультації” від 2 березня 1978 р. визначає, що кваліфіковану юридичну допомогу та консультації можуть надавати лише уповноважені на те особи, тобто юристи.

Нині в суспільній практиці України доволі гостро постала проблема щодо професійних відхилень у діяльності юристів, яка повною мірою виявляється і в європейських країнах. З огляду на масштабність та характер прояву зазначеного правового негативного явища, наразі необхідним є не лише пе-

редбачення державою на законодавчому рівні поняття професійних відхилень (деформації) у діяльності юристів, а й закріплення поняття деонтологічної відповідальності та вироблення ефективного механізму боротьби з цим явищем.

Проаналізуємо наукову літературу щодо проблеми професійних відхилень у діяльності юристів; дослідимо діяльність сучасних юристів з метою виявлення факторів, причин та умов, які породжують професійні відхилення. Чому саме українські юристи мають зазначену проблему в їх діяльності?

В Україні існує значна кількість наукової літератури, в якій розкриваються основи юридичної діяльності. Але при цьому, поза полем зору науки залишається комплексна проблематика щодо професійних відхилень у діяльності юристів та механізму нейтралізації цього негативного соціально-правового та психологічного явища. Такі вчені, як С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров, розкриваючи базисні аспекти юридичної діяльності, торкаються проблеми професійної культури юриста, але безпосередньо переходячи до дослідження причин професійної деформації працівників юридичної сфери, обмежуються загальними фразами та певною групою працівників юридичної сфери (досліджуючи причини професійної деформації тільки співробітників правоохоронних органів, інші ж залишаються поза увагою авторів). У другому виданні зазначених авторів на питання з цієї проблематики, на наш погляд, також немає відповідей [3, 220–222]. Варто відмітити, що відсутні й наукові публікації результатів спеціальних досліджень, які безпосередньо стосуються професійних відхилень у діяльності юристів, і в працях інших авторів [2; 11; 12]. Потрібно наголосити на тому, що О. В. Синєокий частково розкрив питання щодо професійної деформації слідчих [7] та інших представників юридичної професії [8]. Зазначену проблематику розглядали та досліджували такі видатні радянські психологи, як: Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтєв, Б. Ф. Ломов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн. Ці науковці у різний час вказували, що розробка методологічних основ про-

фесійній деформації юристів має починатися з психологічного аналізу практичної трудової діяльності, оскільки саме в цій сфері знаходяться головні закономірності психологічного життя юриста.

Тож, зазначене раніше й зумовило вибір дослідження цієї специфічної проблематики.

На законодавчому рівні поняття “професійні відхилення у діяльності юристів” не закріплено, що певним чином породжує проблеми щодо його розуміння. В юридичній літературі професійні відхилення в діяльності юристів та професійна деформація розглядаються як тотожні поняття (далі по тексту – професійна деформація).

Професійна деформація (від лат. *deformatio* – скривлення) являє собою соціально-психологічний феномен, а саме – появу в особистості певних психологічних змін, що впливають на якісне виконання професійних обов’язків і діяльність у цілому [4, 124]. Варто зазначити, що дослідження питань щодо професійної деформації юристів нині є надзвичайно актуальною проблематикою, вирішення якої становить вагомий інтерес як у теоретичному, так і в практичному значенні. Розглядаючи питання професійної деформації юристів, слід враховувати істотні особливості в причинах і формах професійної деформації фахівців різних напрямів юридичної діяльності. Зокрема, на професійну деформацію юристів впливають як професійно значущі якості, що виробляються в процесі багаторічного виконання службових обов’язків, так і якості, що негативно впливають на діяльність юриста. Тож, зазначений феномен являє собою складну соціально-правову та психологічну проблему, що вимагає негайного вирішення.

О. Ф. Скакун зазначає, що досвід практичної діяльності працівників юридичної сфери показав що, в основі низької службової дисципліни, проступків і навіть злочинів, які скоюються ними, лежить не тільки низький професіоналізм, а й низька професійна, моральна та етична культура, тобто професійна деформація юриста [9, 341].

Для більш детальної характеристики цього явища необхідно визначити три основні

напрями його вияву: емоційний, функціональний та комунікативний. При емоційному напрямі вияву професійної деформації юристів спостерігаються: зниження емоційної стійкості юриста; підвищена або знижена емоційність; неадекватність реагування у спілкуванні як з колегами, так і з клієнтами (особами, які безпосередньо звертаються за правовою допомогою). При функціональному напрямі вияву професійної деформації юристів спостерігаються: зниження рівня ефективності виконання професійних обов'язків; несвоєчасне, а в деяких випадках неякісне виконання професійних обов'язків; перекладення частини професійних обов'язків на підлеглих. При комунікативному напрямі вияву професійної деформації юристів спостерігаються: втрата комунікативності, уміння цілеспрямованого спілкування, що може мати форму грубощів, внутрішньої замкнутості, відчуження, а іноді й неповаги.

С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров наголошують, що на деформацію юристів у процесі професійної діяльності впливає чимало внутрішніх та зовнішніх факторів [3, 342].

Зовнішні фактори слід розглядати як недоліки, в основі яких лежать причини, породжені певними умовами суспільного життя, зокрема системою політичної та економічної організації суспільства [5, 108]. Вони виступають як середовище, в якому має функціонувати право, а також як визначальні фактори соціального життя, які, зрештою, впливають на всі види соціальних відносин, зокрема й на правові відносини.

До зовнішніх факторів О. І. Осауленко відносить:

- соціальну нестабільність суспільства;
- кризу соціальних, ідейних та моральних ідеалів, відсутність ідеологічної основи розвитку суспільства;
- корумпованість владних структур;
- низьку якість нормативно-правових актів, протиріччя в офіційному тлумаченні законів, невиконання законів;
- наявність високого рівня правового та соціального нігілізму;
- низький рівень соціальної та правової захищеності співробітників правоох-

ронних органів (на нашу думку, і працівників юридичної сфери в цілому);

- переважання негативних оцінок у висвітленні діяльності правоохоронних органів.

Внутрішні ж фактори пояснюються недоліками самої правоохоронної системи та характером професійної діяльності юристів [5, 108]. Вони виступають як негативні традиції, стереотипи мислення, аморальні критерії оцінки, правопорушення самих співробітників, що, в результаті, також призводить до дефектів правової свідомості. Такі дефекти можна поділити на три групи: відображення; ставлення; мотивації. До першої відносять правову недбалість, до другої – правовий нігілізм, до третьої – несприйняття особою приписів правових норм та вимог моралі.

До внутрішніх факторів О. І. Осауленко відносить:

- високий рівень службового навантаження та невміння організувати свою роботу;
- негативні приклади поведінки керівників, безпринципність у службових відносинах;
- низький рівень правової та моральної культури колективу, факти прояву правового нігілізму;
- негативний вплив з боку злочинного середовища в результаті постійного та безпосереднього спілкування з його представниками;
- незадоволеність рівнем матеріального забезпечення, іншими умовами праці;
- монотонність та одноманітність роботи;
- недостатня кількість вихідних та відсутність можливості для вирішення особистих питань, реалізації своїх потреб;
- недостатня перспектива кар'єрного зростання.

Важко не погодитись з думкою О. І. Осауленка про те, що знання та урахування наведених вище факторів та показників мають винятково важливе значення не лише для керівників підрозділів (інших посадових осіб), а й для підлеглих працівників юридичної сфери, оскільки вони стають засобом здійснення самооцінки власної діяльності.

Як зазначає О. В. Синеокий, професійна деформація юристів може носити епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний характер; проявлятися в професійному жаргоні, манерах поведінки і навіть у фізичному вигляді [6]. Проаналізувавши різні дослідження з цієї проблематики, можна зробити висновок, що частіше розглядаються небажані зміни в особистості того чи іншого фахівця, які негативно впливають на його роботу та життя. Отже, найбільшою мірою професійним деформаціям піддаються професії на зразок “людина–людина”. Професія юриста не виняток і ґрунтується на спілкуванні з людьми. При цьому, найпомітніше впливає професія і на особистісні особливості представників тих спеціальностей, безпосередня робота яких пов’язана з людьми, до яких належить і юридична діяльність.

Отже, можна зробити висновок, що юристи повинні проявляти понаднормативну активність, яка може виражатись у переході на новий кваліфікаційний або творчий рівень виконання професійних обов’язків з метою попередження професійної деформації. При розвитку ж професійної деформації у юристів активність, навпаки, різко знижується і може виражатись у невиконанні або неповному виконанні навіть вузького кола своїх професійних обов’язків. Ці питання досліджували вітчизняні дослідники О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянська, які наголошували на тому, що кризи професійного розвитку можуть ініціюватися незадоволеністю юриста різними аспектами своєї праці, зниженням працездатності, погіршенням стану здоров’я, професійною втомою тощо [1, 240].

О. В. Синеокий виокремлює основні фактори, які можуть за певних умов призвести до професійної деформації; вони дають підстави заздалегідь говорити про професійно-психологічні відхилення в діяльності правників: низький рівень моральності; психологічна нестійкість; підвищена особистісна тривожність; імпульсивність і невірноваженість у поведінці; низький рівень інтелекту; погані мовні здатності; брутальність; агресивність; жорстокість [6].

О. Ф. Скакун вважає, що головною причиною, яка призводить до професійно-правової

деформації юристів, є моральна деформація свідомості юриста [9, 343]. З цією думкою важко не погодитись, адже кожен з нас може стати свідком випадку, коли досвідчений юрист (незалежно від того, прокурор чи юрисконсульт) знає норми, принципи моральної поведінки, але усвідомлено, а в деяких ситуаціях навіть цинічно порушує їх. Крім зазначеної причини, яка призводить до професійної деформації юристів, О. Ф. Скакун виокремлює й інші другорядні причини [9, 343–344]:

- невміння (через брак професійного досвіду) юриста-початківця правильно оцінити обстановку у власному трудовому колективі і відстояти незалежність своїх моральних принципів;
- придушення трудовим колективом потреби окремого юриста працювати по совісті і закону;
- прийняття юристом будь-якого аморального рішення, яке він виправдовує тиском з боку трудового колективу.

З огляду на зазначене раніше, можна виокремити найтипівіші професійні деформації у діяльності юристів: зловживання владою або службовим становищем, перевищення посадових повноважень; некомпетентність; корупованість; безвідповідальність; надмірна самовпевненість; надмірний кар’єризм або ставлення власних інтересів і потреб на щабель вище, ніж клієнта; пияцтво; грубість; порушення службового обов’язку; розголошення професійної таємниці; порушення присяги; нечітке виконання наказів; пусте витрачання робочого часу; поширення чуток; невміння вислухати правову проблему клієнта; невірноваженість; замовлена діяльність юриста певною політичною партією, оскільки він до неї може входити або перебуває у дружніх стосунках з її представниками (зокрема, мова йде про працівників судів [13]). Слід зазначити, що наведений перелік не є вичерпним, і це, у свою чергу, підтверджує серйозність та масштабність такої проблематики.

На нашу думку, всі ці причини можуть призвести не тільки до важких морально-психологічних змін, конфліктів, професійної деформації в цілому, а й до правопорушень або

злочинів. Таким чином, відповідальність за порушення, допущені певним юристом, має покладатися на трудовий колектив та його керівника, які зобов'язані забезпечити високий рівень моральності й законності в процесі виконання своїх професійних обов'язків. Тож, нашій державі варто замислитись над тим, щоб на законодавчому рівні передбачити деонтологічну відповідальність керівників та трудових колективів за дії або бездіяльність з їхнього боку, які призводять до правопорушних дій, злочинів та професійної деформації у діяльності юристів в цілому. Введення такого виду відповідальності слід розглядати як попередження професійної деформації у діяльності юристів.

Слід зауважити, що все ж таки загроза професійної деформації для юристів виникає значно раніше. Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що перша криза настає вже на третьому курсі навчання, коли відбувається остаточна ідентифікація студентів зі своєю майбутньою професією, коли вони починають відчувати себе юристами і припускають свої можливі дії під час вирішення тієї чи іншої правової проблеми. При цьому надзвичайно важливо, щоб паралельно з ілюзією можливості впоратися з усіма (чужими) правовими проблемами, виникло вміння відокремити себе-людини від себе-професіонала: ось це я – усередині професії, а ось це я – поза нею. На нашу думку, якщо цього не відбувається, ризик виникнення деформації зростає.

На жаль, в нашому суспільстві ця проблема потребує негайного її вирішення, адже існують певні шляхи подолання професійної деформації. Наприклад, в американському суспільстві створена відповідна соціальна служба психологічної допомоги для спеціалістів, які відчують на собі дію професійної деформації. В США зазначений феномен розглядають як захворювання і прагнуть “нівелювати” його на ранніх стадіях. Якщо ж стан чомусь виявляється запущеним і людині загрожує депресія, їй пропонується професійна переорієнтація і перепідготовка. Тобто, зміна роду діяльності (у деяких випадках) розглядається як корисна для здоров'я. Україні варто замислитись над тим, щоб перейняти цей досвід та розглядати його як один із

способів попередження професійної деформації юристів.

Попередженням щодо унеможливлення наявності і розвитку професійних відхилень у діяльності юристів, на думку О. В. Синього, може бути творчість у роботі, яка має виступати “щепленням” від професійної деформації [6]. Але при цьому автор наголошує на тому, що таке попередження може застосовуватись лише до адвокатів, оскільки пов'язане зі специфікою їх роботи. На нашу думку, творчість можна застосовувати до всіх категорій працівників юридичної сфери. В основі професійної деформації у діяльності юристів, як правило, лежить їх надмірна самовпевненість. Тож, юристи, які неодноразово виконують певні професійні функції, – діють у повсякденній роботі за певними стереотипами та шаблонами і ні про яку творчість мови не може бути. А саме в таких випадках вкрай важливо використовувати творчість як можливість попередження професійних деформацій. Якщо юрист відчуває себе “асом” при вирішенні певного виду юридичних ситуацій чи проблем, чому б такому працівнику не зайнятися науковою чи педагогічною діяльністю з метою попередження професійної деформації?

При цьому не буде зайвим згадати рекомендацію психологів щодо зміни роботи через кожні 3–5 років з метою попередження появи професійної деформації.

Тож, у перспективах подальших наукових досліджень кожний з визначених раніше факторів вимагає детального вивчення для побудови ефективної моделі та створення єдиної доктрини попередження професійної деформації працівників юридичної сфери всіх категорій.

Література

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: Учебник. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутренних дел, 2001. – С. 239–242.
2. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. – К.: МАУП, 2003. – 3-тє вид. – 48 с.
3. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 487 с.

4. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005. – 352 с.
5. Осауленко О. І. Юридична деонтологія: Навч. посіб. – К.: Істина, 2008. – 221 с.
6. Синьокий О. В. Індивідуальні умови професійної деформації особистості адвоката // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 425–431. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08_sovdoa.pdf
7. Синьокий О. В. Психологічні особливості розслідування ставих злочинів і напрямки протидії деформації слідчого // Влада. Людина. Закон. – 2004. – № 3. – С. 90–95.
8. Синьокий О. В. Соціально-політичні фактори сексуального насильства: особливості детермінації злочинності в силових структурах і актуальність протидії професійній деформації // Спецпроект: аналіз научних досліджень: Междунар. науч.-практ. конф. / Сб. науч. работ. – Т. 1. – Днепропетровск, 2005, – С. 63–68.
9. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: Учебник. – Х.: Эспада, 2002. – 504 с.
10. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: Підручник: Пер. з рос. – Х.: Еспада, 2008. – 400 с.
11. Сливка С. С. Юридична деонтологія: Підручник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
12. Сливка С. С. Юридична деонтологія: Підручник. – 3-те вид., переробл. і допов. – К.: Атіка, 2010. – 296 с.
13. Миколаїв Ю., Стретович В. Чому судді помиляються “іменем України”? // Журнал Верховної Ради України “Віче”. – 2009. – 17 (254). – С. 39.

Професійна деформація юриста розглядається як процес виникнення у нього певних особистісних змін, що впливають на професійну діяльність. Пропонуються способи її попередження.

Профессиональная деформация юриста рассматривается как процесс появления у него определенных личностных изменений, влияющих на его профессиональную деятельность; предлагаются способы ее предотвращения.

Professional deformation of a lawyer is shown in this article as process of appearing in his character definite personal changes, which have influence on his professional activity; in is given methods of counteraction development of professional lawyer's deformation.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 210–215

Комплексне дослідження міжнародно-правового регулювання охорони праці дає можливість виявити специфіку законодавства про охорону праці в різних державах, провести аналіз правових норм універсального та регіонального рівня щодо охорони праці.

На нинішньому етапі розвитку суспільства право на безпечні та здорові умови праці є одним із центральних соціально-економічних прав індивіда. Однак, у багатьох державах світу спостерігаються достатньо гострі проблеми у сфері забезпечення охорони праці. За таких умов особливого значення набуває система міжнародно-правових заходів, спрямованих на підвищення рівня безпеки умов праці та їх реалізація державами-учасниками світового співтовариства.

Окремі аспекти системи міжнародно-правової охорони праці знаходили відображення в працях таких вчених, як Б. С. Беззуб, Н. Б. Болотіна, С. М. Волошина, Г. Гогіташвілі, Б. Н. Жарков, С. А. Іванов, С. В. Каргашкін, І. Я. Кисельов, О. М. Міхатуліна, Е. Б. Френкель та ін. Однак, проблема міжнародно-правового забезпечення охорони праці є складною та комплексною і потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Виконаємо комплексне дослідження міжнародно-правової системи забезпечення безпеки та гігієни праці, завдання якого передбачають:

- висвітлення універсальної міжнародно-правової системи охорони праці;
- дослідження участі Ради Європи в системі забезпечення безпеки та гігієни праці;
- аналіз особливостей охорони праці в різних національних правових системах.

Відповідно до досліджень Міжнародної організації праці у світі щорічно близько 337 млн людей стають жертвами нещасних випадків на виробництві і понад 2,3 млн людей помирають від пов'язаних з роботою травм та хвороб. На думку генерального директора МОП Хуана Сомавія, великої кількості виробничих травм, хвороб та смертельних випадків можна було б уникнути за допомогою відповідних управлінських заходів [1].

Дослідження універсальної системи міжнародно-правового захисту права трудящих на безпеку та гігієну праці потребує насамперед аналізу основоположних міжнародно-правових актів ООН і МОП у цьому напрямі.

Так, підґрунтя сучасної міжнародно-правової системи охорони праці забезпечили положення фундаментальних правозахисних міжнародно-правових актів Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, у ст. 23 Загальної декларації прав людини йдеться про право кожної людини на справедливі та сприятливі умови праці [2]. Більш деталізовано право трудящих на охорону праці відображене в Міжнародному пакті про соціальні, економічні і культурні права. Так, у ст. 7 Пакту зазначається, що всі його держави-учасниці визнають право кожної людини на справедливі та сприятливі умови праці, зокрема, робочі умови, що відповідають вимогам безпеки та гігієни [3].

Потрібно зазначити, що провідником зусиль щодо забезпечення безпеки та гігієни праці на універсальному рівні є Міжнародна організація праці.

Важливе значення в системі міжнародно-правової охорони праці вже тривалий час відіграє Конвенція МОП № 81 “Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі” від 1947 р. Виходячи із положень зазначеної Конвенції, на кожну державу – учасницю Міжнародної організації праці покладається обов’язок забезпечити систему інспекції праці на промислових підприємствах. Відповідно до ст. 4 Конвенції подібна інспекція праці має проводитись під наглядом центрального органу виконавчої влади держави – учасниці МОП. Персонал зазначеної інспекції складається з державних службовців, які є незалежними від будь-яких змін в уряді та небажаного зовнішнього впливу. До повноважень цієї інспекції згідно зі ст. 12 та 13 Конвенції належить:

- “безперешкодно, без попереднього повідомлення і в будь-яку годину доби проходити на будь-яке підприємство, яке підлягає інспекції;
- проходити у денний час до будь-яких приміщень, якщо вони мають достатні підстави й вважати такими, що підлягають інспекції;
- здійснювати будь-який огляд, перевірку чи розслідування, які вони можуть вважати необхідними для того, щоб переконатися у тому, що правові норми суворо дотримуються;
- вживати заходів з метою усунення недоліків, виявлених на споруді, в обладнанні або методах роботи, які вони мають підстави вважати такими, що загрожують здоров’ю чи безпеці працівників” [4].

Також важливо зазначити, що Конвенція містить ряд заборон та обов’язків інспекторам праці, які передбачають:

- “заборону мати пряму або непряму зацікавленість у справах підприємств, що перебувають під їхнім контролем;
- обов’язок, під загрозою відповідних штрафів або дисциплінарних заходів, не

розголошувати, навіть після залишення посади, виробничі або комерційні таємниці чи виробничі процеси, з якими вони могли ознайомитися під час виконання своїх обов’язків;

- забезпечувати конфіденційність джерела будь-якої скарги, доведеної до їхнього відома, на недоліки або порушення правових норм і утримуватися від повідомлення роботодавцю або його представнику про те, що інспекційне відвідування було проведене у зв’язку з отриманням такої скарги” [4].

З метою поширення міжнародно-правових норм з питань охорони праці на більш широке коло трудящих, у 1969 р. Міжнародною організацією праці було прийнято Конвенцію № 129 “Про інспекцію праці в сільському господарстві”. Згідно з положеннями зазначеної Конвенції кожна держава – учасниця МОП зобов’язана забезпечити інспекцію праці в сільському господарстві. Вказана система інспекції праці у сільському господарстві “застосовується до сільськогосподарських підприємств, на яких працюють робітники за наймом або учні, незалежно від виду їхньої оплати і типу, форми або тривалості їхнього трудового договору” [5]. Відповідно до ст. 5 Конвенції до пріоритетних завдань інспекції праці у сільському господарстві належить:

- “забезпечення застосування правових норм у галузі умов праці та охорони працівників під час їхньої роботи, як, наприклад, норм щодо тривалості робочого дня, заробітної плати, щотижневого відпочинку і відпустки, безпеки праці, охорони здоров’я і добробуту, використання праці жінок, дітей і підлітків, та з інших подібних питань, тією мірою, якою інспектори праці повинні забезпечувати застосування таких норм;
- забезпечення роботодавців і працівників технічною інформацією та консультаціями щодо найефективніших засобів дотримання правових норм;
- доведення до відома компетентного органу інформації про недоліки або зловживання, які не підпадають під дію іс-

нуючих правових норм, і подавати йому пропозиції щодо вдосконалення законодавства” [5].

Потрібно зазначити, що Україна приєдналася до цих конвенцій Міжнародної організації праці у 2004 р.

Міжнародно-правовим актом МОП, який характеризується узагальнюючим характером щодо двох зазначених вище конвенцій, є Конвенція МОП № 155 “Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище” від 1981 р. Вплив зазначеної Конвенції поширюється на всі галузі економічної діяльності. Ця Конвенція покладає обов’язок на кожну державу – учасницю Міжнародної організації праці розробляти, здійснювати та періодично переглядати узгоджену національну політику в галузі безпеки праці, гігієни праці та виробничого середовища. Також у Конвенції йдеться про те, що в ході розроблення зазначеної політики визначаються відповідні функції та обов’язки державних органів, роботодавців, працівників та інших осіб у галузі безпеки та гігієни праці з урахуванням національних умов та практики. Важливо, що розділом IV зазначеної Конвенції передбачено заходи, що мають вживатися на рівні підприємства з метою забезпечення охорони праці, зокрема:

- обов’язок роботодавців забезпечувати безпеку для життя працівників механізмів, обладнання та процесів, що перебувають під їхнім контролем;
- обов’язок роботодавця забезпечувати безпеку для здоров’я працівників хімічних, біологічних та фізичних речовин і агентів, що перебувають під їхнім контролем;
- обов’язок роботодавців видавати працівникам, у випадку необхідності, захисний одяг та засоби з метою запобігти нещасним випадкам на виробництві та шкідливим наслідкам для здоров’я працівників [6].

Необхідно зазначити, що на регіональному рівні активну участь в реалізації універсальних стандартів у сфері охорони праці бере Рада Європи. Так, право трудящих на безпечні та здорові умови праці відображе-

не в ст. 3 Європейської соціальної хартії. Виходячи із положень зазначеної статті, держава – учасниця Хартії на підставі консультацій з організаціями роботодавців та працівників зобов’язуються:

- “розробити, здійснювати та періодично переглядати послідовну національну політику в галузі охорони праці, виробничої гігієни та виробничого середовища;
- затвердити правила з техніки безпеки та гігієни праці;
- забезпечити виконання таких правил шляхом запровадження нагляду за дотриманням їхніх вимог” [7].

У Хартії йдеться про те, що головною метою “політики в галузі охорони праці є поліпшення охорони праці та виробничої гігієни, а також запобігання нещасним випадкам та травматизму, що виникають внаслідок виробничої діяльності, пов’язані з нею або мають місце в процесі її здійснення, зокрема шляхом мінімізації причин виникнення ризиків, властивих виробничому середовищу” [7].

Також, важливо зазначити, що в національному законодавстві держав континентальної сім’ї права достатньо деталізовано відображено правові норми щодо охорони праці. Так, в Кодексі про працю Франції містяться спеціальні положення, що регламентують охорону праці трудящих окремих галузей промисловості і транспорту (гірничодобувної промисловості, будівництва, залізничного, повітряного, водного транспорту). Відповідно до ст. 232-6 та 232-51 визначено нормативи освітлення робочих місць, також передбачено необхідність додаткового освітлення приміщень, де працюють особи з ослабленим зором. Також у Кодексі про працю Франції урегульовані особливі умови праці на відкритому повітрі. Зокрема, заборонена праця за прилавком на відкритому повітрі, якщо температура повітря є нижчою 0° С. Крім цього, в Кодексі праці Франції містяться положення, відповідно до яких на підприємствах зі шкідливими умовами праці організовано спеціальне харчування для трудящих [8].

Відповідно до положень законодавства в Італії на кожному підприємстві та на кожному будівництві повинен бути обладнаний медичний пункт для надання невідкладної допомоги. Також законодавство Італії покладає обов'язок на роботодавця щодо забезпечення щоденної видачі 1/4 л молока кожному працівнику на шкідливих виробництвах. Крім цього, згідно з положеннями італійського законодавства, робочі місця мають бути обладнані таким чином, щоб запобігти падінню працівника, його інструментів чи інших матеріалів [9].

Потрібно зауважити, що в багатьох державах поряд з державною інспекцією праці запроваджено громадський контроль за охороною праці. Так, у Данії та Фінляндії працівники обирають суспільних інспекторів праці; у Швеції інспекторів праці призначають профспілки; у ФРН, Австрії та Іспанії їх призначає адміністрація із числа працівників. Британським профспілковим інспекторам надано право проводити розслідування причин виробничого травматизму, захищати інтереси працівників у спорах, пов'язаних з охороною праці, проводити періодичні перевірки робочих місць. На адміністрацію, у свою чергу, покладається обов'язок консультуватися з профспілковими інспекторами з питань безпеки та гігієни праці [10].

Щодо особливостей правового забезпечення охорони праці в Україні слід зазначити, що провідне значення в цьому напрямі відіграє нині діючий Закон України "Про охорону праці" від 1992 р., а також Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" від 1999 р.

Відповідно до зазначених законодавчих актів передбачені такі гарантії прав трудящих на охорону праці:

- "неприпустимість включення до трудового договору положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам з охорони праці;
- права працівників на охорону праці під час роботи;

- право працівників на пільги і компенсації за важкі та шкідливі умови праці;
- забезпечення працівників спецодягом, іншими засобами індивідуального захисту, мийними та знешкоджувальними засобами;
- відшкодування збитків у разі ушкодження здоров'я працівників або у разі їх смерті;
- заборона застосування праці жінок та неповнолітніх на важких роботах, на підземних роботах та на роботах зі шкідливими та небезпечними умовами праці;
- обов'язок роботодавців, що використовують працю інвалідів, створювати для них робочі умови з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертної комісії та індивідуальних програм реабілітації" [11].

Також важливо зауважити, що в Україні створена Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України. Відповідно до Положення, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 р., "Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра надзвичайних ситуацій України" [12]. До основних завдань Держгірпромнагляду належать:

- "реалізація державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, здійснення державного гірничого нагляду, охорони надр, промислової безпеки у сфері поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення;
- здійснення комплексного управління у сфері промислової безпеки, охорони праці, а також контролю за виконанням функцій державного управління охороною праці міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування" [12].

Щодо відображення правових норм з охорони праці в Проекті Трудового кодексу Укра-

їни потрібно зауважити, що в результаті обговорення Проекту Комітетом з питань соціальної політики у м. Запоріжжі, учасниками слухань було зазначено, що в проект Трудового кодексу перенесено положення з охорони праці з чинного законодавства про охорону праці і не враховано сучасні внутрішні потреби та зовнішні вимоги до перспектив забезпечення охорони праці. Зокрема, у положеннях проекту пропонується закріпити систему пільг та компенсацій за несприятливі умови праці, однак відсутні норми, спрямовані на ліквідацію та зниження дії шкідливих та небезпечних виробничих факторів, на попередження ризиків втрати життя та здоров'я [13].

Отже, зважаючи на викладене, можна констатувати, що за участю Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці створена ґрунтовна міжнародно-правова система охорони праці, що поширює свій вплив на відносини праці в усіх державах світового співтовариства. На виконання універсальних норм та стандартів з охорони праці спрямовані заходи, що забезпечуються регіональними міжнародними організаціями, передусім Радою Європи. Національне законодавство з охорони праці держав континентальної Європи, а також Великобританії, характеризується чіткою визначеністю та деталізацією правових гарантій трудящих у сфері охорони праці. Наша держава також бере активну участь у більшості міжнародно-правових норм універсального та регіонального характеру щодо забезпечення безпеки та гігієни праці. Разом із цим, залишається низка проблем щодо забезпечення безпеки праці, на вирішення яких мають бути спрямовані зусилля соціальних партнерів.

Наведено дослідження участі Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці та Ради Європи в міжнародно-правовій системі охорони праці. Поглиблено аналіз національних правових аспектів охорони праці в європейських державах, у тому числі України.

Приведено исследование участия Организации Объединенных Наций, Международной организации труда и Европейского Совета в международно-правовой системе охраны труда. Углублен анализ национальных правовых аспектов охраны труда в европейских странах, включая Украину.

Література

1. Звернення генерального директора МОП Хуана Сомавіа з нагоди Всесвітнього дня охорони праці. – МБТ. – Женева, 2011.
2. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. – К., 1997. – 624 с.
3. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 1966 р. // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2002. – № 1.
4. Конвенція МОП “Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі” № 81 від 1947 р. // Ваше право. – 1998. – № 21.
5. Конвенція МОП “Про інспекцію праці в сільському господарстві” від 1969 р. № 129. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kiev.rada.ua
6. Конвенція МОП “Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище” від 1981 р. № 155, “Конвенции и рекомендации, приняты МКТ. 1957–1990 гг., Женева, 1991”. Т. 1.
7. Збірка договорів Ради Європи. – К.: Парлам. вид-во, 2000.
8. Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты. Сравнительно-правовое исследование / Под ред. Э. Б. Френкель. – М., 2002. – С. 374–375.
9. Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты. Сравнительно-правовое исследование / Под ред. Э. Б. Френкель. – М., 2002. – С. 360–361.
10. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право. – М., 2000. – С. 218–219.
11. Закон України “Про охорону праці” від 1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
12. Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dnopr.kiev.ua
13. Обговорення проекту Трудового кодексу України Комітетом з питань соціальної політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.portal.rada.gov.ua

The present scientific article contains the research of the participation of the United Nations Organization, the International Labour Organization and the European Council in the international-legal system of labour protection. The article is also devoted to the analyses of the national legal aspects on the labour protection in the European countries including Ukraine.

Надійшла 6 жовтня 2011 р.

О. І. БУРАТЕВИЧ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 216–222

Створення необхідної нормативно-правової основи європейської інтеграції є тією необхідною умовою, яка покликана забезпечити не лише стабільну і тривалу співпрацю України та ЄС, а й дати можливість Україні у певній перспективі набути статусу асоційованого члена ЄС.

Проблеми правового забезпечення процесів європейської інтеграції України є одним з пріоритетних і водночас – найважливіших напрямів дослідження сучасної юридичної науки. Справді саме створення необхідної нормативно-правової основи європейської інтеграції є тією необхідною умовою, яка покликана забезпечити не лише стабільну і тривалу співпрацю України та ЄС, а й дати можливість Україні у певній перспективі набути статусу асоційованого члена ЄС. З огляду на це, перед вітчизняною юридичною наукою, а також перед наукою державного управління постає завдання теоретичного забезпечення розвитку моделей та засобів розвитку національного законодавства в аспекті його вдосконалення й наближення до стандартів та вимог ЄС.

Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлюється такими причинами. По-перше, євроінтеграційна діяльність органів державної влади України нині ґрунтується на значній кількості нормативних актів, які закладають її правову основу. Дослідження цих актів є актуальним і водночас необхідним теоретичним кроком як у напрямі пізнання сутності євроінтеграції, так і в напрямі прискорення цього процесу, за рахунок пошуку факторів, які негативно впливають на нього. По-друге, аналіз таких актів вимагає при-

ведення їх до певної системи, яка сприятиме проведенню всебічного та максимально повного вивчення останніх. Отже, вихідним пунктом аналізу правових засад євроінтеграційної діяльності органів державної влади України є розбудова системи відповідних правових актів, що неможливо поза зверненням до сучасної юридичної науки. По-третє, система правових актів або система законодавства, у широкому розумінні цього слова, є доволі складною правовою категорією. Це пов'язано, зокрема, з наявністю у наведеному словосполученні поняття “система”, яке належить до числа категорій, які ще не знайшли остаточного з'ясування у правовій теорії. У цьому сенсі вельми актуальним та важливим завданням юридичної науки є побудова комплексної теорії розвитку системи національного законодавства, яка б відобразила як всі об'єктивні рівні цього поняття, так і ті практичні складнощі, що виникають у процесі системного та комплексного розвитку законодавства.

Таким чином, щоб всебічно проаналізувати правові основи державної політики європейської інтеграції України, потрібно вирішити такі завдання: а) охарактеризувати закладені в європейському законодавстві засади європейської інтеграції; б) визначити нормативну складову в європейській інтегра-

ції сучасної України; в) проаналізувати рівні системи національного законодавства України в частині забезпечення державної політики європейської інтеграції.

У сучасній юридичній науці система законодавства тлумачиться як зовнішня форма права, що відображає побудову його джерел, тобто систему нормативно-правових актів [1], або ж як “сукупність нормативно-правових актів, у яких об’єктивуються внутрішні змістовні та структурні характеристики права” [2]. Системний підхід до правових явищ відкриває можливість виявити, яких елементів не вистачає конкретній системі для її цілісності, а наявність яких надмірна, які частини системи відстають у розвитку, на рівні яких структурних частин відбуваються нефункціональні збої, що заважають оптимальному функціонуванню системи в цілому. У зв’язку з цим, системність має стати одним з головних напрямів теоретичних досліджень права та законодавства. Будь-яке системне дослідження зорієнтоване на: знаходження складових системної цілісності; виявлення специфічних якостей кожної зі складових; аналітичне вивчення взаємозв’язків складових між собою; узагальнення складових у їх якісній визначеності, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; пізнання функціонального призначення, ролі та ефективності впливу системи й кожної її складової на середовище та зворотного впливу середовища на систему [3].

Система нормативних актів, які визначають правові засади євроінтеграційної діяльності органів державної влади, має такі властивості. По-перше, вона складається з багатьох різномірних складових – окремих підсистем нормативних актів – системи міжнародних (європейських) нормативних актів, системи міждержавних нормативних актів та системи національних (українських) нормативних актів. Водночас кожна з названих підсистем, утворюючи окрему систему, складається з власної підсистеми нормативних актів – нормативних актів парламенту, нормативних актів уряду тощо. Поряд із цим, необхідно наголосити, що названа система разом із її підсистемами характеризується та-

кож ієрархічністю. Сутність ієрархічної системи полягає в нерівності, підпорядкованості елементів, що її утворюють. Тобто ієрархія нормативних актів – це властивість системи нормативних актів, що виражається в підпорядкуванні джерел нижчого рівня джерелам вищого рівня. Будь-який нормативний акт у межах цієї системи має відповідати нормативному акту вищої юридичної сили.

По-друге, система нормативних актів, що закладають правове підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади, не є застиглою, вона постійно перебуває у стані розвитку, який зумовлюється дією на цю систему, з одного боку, систем вищого рівня, а з другого – постійними трансформаціями, які відбуваються в межах кожної з підсистем, які утворюють цю систему. Під системами вищого рівня, у даному випадку, розуміють, наприклад, систему нормативних актів, які закладають правову основу існування ЄС і які з моменту набрання чинності Конституції ЄС будуть об’єднані в одному документі. Зміни ж у структурі підсистем можуть бути зумовлені великою кількістю чинників, починаючи від стану європейської та української економік та закінчуючи змінами у тактиці європейської інтеграції Української держави, яка, наприклад, як вже було зазначено, доволі часто трансформує систему суб’єктів, відповідальних за реалізацію євроінтеграційної політики, що викликає, тим самим, зміну правового підґрунтя діяльності цих суб’єктів.

По-третє, система нормативних актів, що закладають правове підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади, характеризується постійним ускладненнями як кількісного, так і якісного порядку. Аналіз нормативних актів, які присвячені правовому регулюванню діяльності суб’єктів, що забезпечують євроінтеграційні процеси в Україні, показує, що кількість таких актів, починаючи з 90-х років минулого століття, постійно збільшується. Так, якщо у 1994 р. правове підґрунтя української євроінтеграційної політики обмежувалося, фактично, лише Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, то вже через 10 років в українському нормативному активі нараховува-

лося близько десяти законів, майже двадцять указів Президента та більше двадцяти постанов уряду.

По-четверте, кожна з підсистем нормативних актів, що закладають правове підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади, характеризується певними, подекуди істотними особливостями, які пов'язуються з тим, що нормативні акти, які входять до складу кожної з підсистем, приймаються різними суб'єктами, у різні періоди часу, виходячи з різних економічних та політичних умов. Ці акти можуть мати різну зовнішню форму та ухвалюватися (прийматися) за принципово різними процедурами. Зважаючи на це, кожна з підсистем набуває лише їй притаманних якостей, які в поєднанні мають створювати досконалу систему нормативних актів, спрямованих на досягнення спільної мети – закладення надійного правового підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади.

І по-п'яте, система нормативних актів, що закладають правове підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади, несе певне функціональне навантаження, яке характеризується комплексним характером, пов'язаним із необхідністю узгодження діяльності вітчизняних органів державної влади в процесі їх євроінтеграційної діяльності не тільки між собою, але і з а) європейськими інституціями; б) міждержавними суб'єктами; в) з українським парламентом, Президентом України, органами судової влади, органами прокуратури. Окремі елементи цього функціонального навантаження, у свою чергу, розподіляються між уже названими підсистемами нормативних актів, кожна з яких, як наслідок, бере на себе частину загального функціонального навантаження.

Переходячи від загальнотеоретичних ознак системи нормативних актів, що закладають правове підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади, до безпосереднього аналізу системи цих актів, відмітимо, що їх вивчення здійснюватиметься на підставі запропонованого вище розподілу цієї системи на підсистеми – підсистеми нормативних актів Європейського Співтовариства, підсисте-

ми міждержавних нормативних актів та підсистеми нормативних актів, прийнятих органами державної влади України.

Нормативні акти ЄС, об'єднані в цілісну систему, утворюють квінтесенцію права Європейського Союзу, під яким розуміють систему юридичних норм, створюваних у зв'язку з утворенням і функціонуванням Європейських Співтовариств та Європейського Союзу, що діють і застосовуються в межах їх юрисдикції на основі й відповідно до установчих договорів і загальних принципів права [4]. Якщо аналізувати структуру права ЄС, то в цілому важко говорити про якусь ієрархію його норм. Однак можна стверджувати, що певна підпорядкованість між нормами права ЄС все ж існує. Зокрема, це виявляється в тому, що право ЄС поділяється на первинне (норми міжнародних угод, які становлять правову основу для функціонування всіх структур, що формують ЄС) та вторинне (система норм, до якої відносять норми, що закріплені в актах органів європейських інтеграційних організацій, а також у міжнародних угодах, які уклали між собою європейські співтовариства та інші суб'єкти міжнародного права). Дослідження нормативних актів, які утворюють первинне та вторинне право ЄС, дає підстави зробити висновок, що правову основу євроінтеграційної діяльності органів державної влади утворюють, передусім нормативні акти першого виду. Це пов'язано, зокрема, з тим, що саме в нормативних актах первинного права ЄС зосереджено та сформульовано основні вимоги до держав – претендентів на вступ до ЄС. Це своєрідні "домашні завдання", які обов'язково мають бути виконані державами-претендентами в особі їх відповідних структур, у тому числі й органами державної влади.

Як визнання права кожної європейської держави на подання заяви про членство в Європейському Союзі у ст. 49 Маастрихтського договору про ЄС [5], поміж іншим, зазначено, що передумови вступу і відповідність законодавства країни-претендента договорам, що засновують ЄС, мають бути предметом угоди між державами-членами і державою-заявником. Угода підлягає ратифікації усіма

державами, що є її сторонами, згідно з їх конституційними процедурами. Отже, саме це положення, на наш погляд, і стало підставою для виникнення другої підсистеми нормативних актів, які закладають правову основу євроінтеграційної діяльності органів державної влади України – підсистеми міждержавних нормативних актів, які нині, у переважній більшості, представлені відповідними угодами. Першим документом у структурі названої підсистеми нормативних актів стала Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, яка була підписана 14 червня 1994 р. та ратифікована 10 листопада 1994 р. рішенням Верховної Ради України [6]. Зазначена угода, являючи собою комплексний документ, який заклав підґрунтя для євроінтеграційної політики України, визначила, крім усього іншого, чималу кількість завдань для органів державної влади, зокрема у сферах: торгівлі товарами; підприємницької діяльності та інвестицій; транскордонних послуг; конкуренції, захисту інтелектуальної, промислової і комерційної власності та співробітництва в галузі законодавства; економічного співробітництва (промисловість, наука і техніка, освіта та професійна підготовка, сільське господарство та агропромисловий сектор, енергетика, навколишнє середовище, валютно-грошова політика тощо); культури; фінансів. У ст. 102 цієї угоди чітко сказано, що її сторони вживають будь-яких загальних або спеціальних заходів, необхідних для виконання своїх зобов'язань за Угодою, які (заходи), як ми розуміємо, можуть втілюватися і в нормативних актах. Принагідно відмітимо, що органами державної влади України, у тому числі й органами державної влади, на сьогодні вже прийнято чималу кількість правових актів, спрямованих на виконання зобов'язань, які випливають із названої вище угоди. Так, наприклад, для забезпечення відкритого та конкурентоспроможного укладання контрактів на товари та послуги (ст. 55 Угоди), в Україні запроваджено тендерні процедури, порядок проведення яких визначено у Постанові Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 р. “Про

Положення про порядок організації та проведення міжнародних конкурсів (тендерів) на укладання контрактів на користування надрами” № 841 [7]. У процесі реалізації українською стороною євроінтеграційної політики між нею, а також державами – членами ЄС та Європейським Співтовариством було укладено ще чималу кількість угод, кожна з яких може розглядатися як нормативне підґрунтя євроінтеграційної діяльності органів державної влади у відповідній сфері. Крім цього, українська сторона приєдналася ще до чималої кількості конвенцій, які також містять у собі правові положення, що закладають правове підґрунтя євроінтеграційної діяльності органів державної влади.

Поряд з міжнародними документами, які є звичайною формою узгодження спільних дій окремих держав, у сфері євроінтеграції між ЄС та Україною укладаються і дещо незвичні для міжнародного права документи, які також належать до нормативно-правової бази європейської інтеграції України. Одним із таких документів є План дій “Україна – Європейський Союз” [8], який створює нові перспективи для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва між Україною та ЄС [9]. Цей план встановлює комплексний перелік пріоритетів або, іншими словами, завдань для України, від успішності вирішення яких залежатиме швидкість просування України у напрямі ЄС. Реалізація значної частини цих пріоритетів покладається на органи державної влади, у зв'язку з чим вони набувають для останніх обов'язкового характеру. Так, органи державної влади повинні сприяти: подальшому посиленню стабільності та ефективності органів, що забезпечують демократію та верховенство права; забезпеченню поваги до свободи засобів масової інформації та свободи слова; поліпшенню функціонування податкової адміністрації та ефективному використанню державних коштів; забезпеченню ефективності боротьби з корупцією; забезпеченню дотримання права на свободу об'єднань та залученню громадян до процедури прийняття рішень тощо.

Наступна підсистема нормативних актів, що регламентують євроінтеграційну діяль-

ність органів державної влади, складається з національного законодавства (у широкому розумінні цього слова), до якого необхідно віднести нормативні акти органів державної влади України. Система національних нормативних актів загалом та актів, які є предметом нашого дослідження зокрема, побудована на принципах суворої ієрархії. Ієрархічність виступає принципом побудови системи джерел права в межах певної правової системи, зумовлюється ієрархією органів державної влади, що їх приймають, є вираженням різної юридичної сили окремих видів джерел права і пов'язаної з цим наперед встановленої співвідлеглості джерел права в органічно цілісній системі. Завдяки ієрархічному зв'язку відбувається впорядкування елементів у структурному ряду. Джерела права більшої юридичної сили місять первинні, вихідні норми, обов'язкові для джерел права меншої юридичної сили. Останні, у свою чергу, місять нові норми, обов'язкові для джерел права меншої юридичної сили [10]. Принагідно зауважимо, що принцип суворої ієрархічності правових актів є однією з ознак правової держави, який на теренах нашої країни знайшов своє застосування не так давно – лише на початку ХХ ст. Так, А. І. Єлістратов з цього приводу писав, що кардинальним питанням у вченні про державні акти є концепція взаємного співвідпорядкування актів, відповідно до якої державні акти законодавчих установ отримують переважне значення перед актами адміністрації [11]. Таким чином, реалізація цієї концепції можлива лише в державах, побудованих на принципі розподілу влад.

Найвищим за юридичною силою нормативним актом, що закладає правове підґрунтя для євроінтеграційної діяльності органів державної влади, є Конституція України, яка містить норми, що, з одного боку, закладають загальнодемократичні засади для діяльності органів державної влади, а з другого – прямо уповноважують останніх на реалізацію зовнішньополітичних планів, до яких, зрозуміло, належать також і євроінтеграційні плани України. Наступною сходинкою у системі названих вище актів є закони та постанови, прийняті Верховною Радою України з питань

євроінтеграції. Більшість із цих правових актів містить у собі завдання, а також окремі повноваження органів державної влади, необхідні їм для забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні.

Наступний рівень правового регулювання євроінтеграційної діяльності органів державної влади зосереджено насамперед на рівні центральних органів державної влади, які, відповідно до Розпорядження Президента України “Про Перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за здійснення завдань, визначених Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу”, віднесено до кола суб'єктів, відповідальних за забезпечення реалізації галузевих програм євроінтеграції. Одним із засобів виконання поставлених завдань, зрозуміло, є відомча правотворчість. Центральними органами державної влади, які віднесено до кола суб'єктів, відповідальних за забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні, нині видано значну кількість нормативних актів.

Найнижчий рівень правового регулювання у сфері, що розглядається, представлений нормативними актами місцевих органів державної влади. Проте необхідно підкреслити, що місцеві органи державної влади здійснюють у сфері євроінтеграції переважно організаційну роботу, пов'язану з інформуванням населення з питань євроінтеграції, проведенням навчальних семінарів, нарад тощо. Що ж до нормативного забезпечення проведеної роботи, то вона, головним чином, зводиться до затвердження положень про управління (відділи) місцевих державних адміністрацій, які опікуються питаннями євроінтеграції, та затвердження регіональних програм євроінтеграційної діяльності [12].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки. По-перше, на сьогодні правові засади євроінтеграційної діяльності органів державної влади представлені широким спектром нормативних актів, об'єднаних у трьохрівневу систему, яка складається з підсистеми міжнародних правових актів, підсистеми міждержавних правових актів та підсистеми національних правових актів. По-друге, головним

завданням цих нормативних актів є здійснення належного правового регулювання діяльності органів державної влади України загалом та органів державної влади зокрема щодо забезпечення євроінтеграційних процесів у нашій країні. Проте регулятивний вплив цих актів на відповідні суспільні відносини не можна визнати задовільним. Це пов'язано передусім із великою кількістю таких актів, що істотно ускладнює користування ними, викликає окремі неузгодження між актами, виданими різними суб'єктами та в різний час. По-третє, актуальним та вкрай необхідним є проведення систематизування нормативних актів, які закладають правову основу євроінтеграційної діяльності Української держави, тобто їх упорядкування та вдосконалення шляхом опрацювання, перегляду і викладу останніх у певному порядку у формі збірників. Це міг би бути єдиний збірник нормативних актів з питань євроінтеграції, який включав би в себе як міжнародні, так і національні правові акти.

Література

1. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – С. 418.

2. Теория государства и права: Учебник. / С. С. Алексеев, С. И. Архипов, В. М. Корельский, В. И. Леушин и др. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 271.

3. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: Элементный состав: В 2 т. – М.: Юрид. дом "Юстицинформ", 2000. – Т. 1. – С. 244.

4. Слепец В. М. Этапы формування європейського права // Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 2001. – № 3. – С. 159–165.

5. Договір про Європейський Союз: Міжнародний документ від 07.02.92. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_029

6. Закон України "Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами" від 10.11.94. № 237/94-ВР // ВВР України. – 1994. – № 46. – Ст. 415.

7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Положення про порядок організації та проведення міжнародних конкурсів (тендерів) на укладання контрактів на користування надрами" від 08.06.98. № 841 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 23. – С. 37.

8. План дій Україна – Європейський Союз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=12853472&cat_id=12852714.

9. Гудзь М. В. Загальний курс європеїстики: Навч. посіб. / М. В. Гудзь, П. В. Гудзь. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2006. – С. 237.

10. Пархоменко Н. М. Принципи побудови системи джерел права // Держава і право. – 2007. – Вип. 37. – С. 9–15.

11. Елистратов А. И. Очерк административного права / А. И. Елистратов. – М.: Гос. изд-во, 1922. – С. 82.

12. Адміністративне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т.: Загальна частина / Ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Юрид. думка, 2004. – Т. 1. – С. 228.

Проведений аналіз рівнів нормативної діяльності органів державної влади України та змісту нормативно-правових актів щодо сприяння процесам європейської інтеграції виявив, що актуальним та вкрай необхідним є проведення систематизування нормативних актів, які закладають правову основу євроінтеграційної діяльності Української держави, тобто їх упорядкування та вдосконалення шляхом опрацювання, перегляду і систематичного викладу.

Проведенный анализ уровней нормативной деятельности органов государственной власти Украины и содержания нормативно-правовых актов по содействию процессам европейской интеграции обнаружил, что актуальным и крайне необходимым является проведение систематизации нормативных актов, которые закладывают правовую основу евроинтеграционной деятельности украинского государства, то есть их упорядочения и совершенствования путем обработки, просмотра и систематического изложения.

The analysis of levels of the regulatory authorities of Ukraine and content of regulations to facilitate the process of European integration found that. urgent and imperative is holding systematyzuvannya regulations, which provide a legal basis for European integration of the Ukrainian state, ie, layout and improvement, through processing, viewing and systematic exposition.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

КОНСТИТУЦІЯ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ 1991 р. – ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БОЛГАРІЇ ТА ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 223–231

Дослідження владних інститутів зазвичай починають з аналізу вихідних конституційних настанов, хоча конкретна політична практика є значно ширшою за її правове оформлення. Однак це не відміння стратегічної важливості формального конституційного устрою, від якого багато в чому залежить розподіл реальних і потенційних владних ресурсів.

Аналіз трансформації політичних інститутів доцільно розпочати з опису основних принципів функціонування політичної системи, закріплених у Конституції Болгарії, прийнятій на початку демократичного транзиту (липень, 1991 р.).

Болгарія була однією з небагатьох країн у Східній Європі, яка, як зазначалося вище, пов'язувала перехід до демократії з прийняттям нової Конституції. Основні ідеї трансформації болгарського суспільства, заявлені у політичних дебатах на Національному круглому столі, отримали політико-правове оформлення в Основному законі держави. За всією складністю конституційного процесу можна вважати, що саме цим актом було знайдено компроміс у радикальному протистоянні політичних сил на початку болгарського переходу. В преамбулі заявлена рішучість Болгарії стати “демократичною, правовою і соціальною державою” [1, 5]. Недавнє минуле примусило її творців спеціально підкреслити, що “права особистості, її гідність і безпека” є верховним конституційним принципом.

На відміну від інших країн Східної Європи, Болгарія ще в ХІХ ст. мала конститу-

цію, завдяки якій почали утверджуватися демократичні суспільні відносини [2, 28–29]. Поділяючи думку болгарських дослідників і юристів, можна вважати, що конституція 1879 р. являла собою “програмний документ всебічної трансформації суспільства” того часу [3, 6–7]. Вона написана на підставі передових досягнень європейської політичної думки, що перетворилися на універсальні принципи, які й нині не втратили свого значення й актуальності. Переваги цього документа та його прогресивність полягали в тому, що фактично на руїнах теократичної Османської імперії проголошувалось створення світської національної держави на таких принципах, за якими будувалися найрозвиненіші держави того часу [3, 237]. Про таке значення Тирновської конституції йшлося у виступі президента Г. Пирванова на спеціальному засіданні Народних зборів Болгарії з приводу її 125-річчя у квітні 2004 р. [4, 1].

У конституції 1991 р. простежується історична і політична спадковість державно-політичного устрою. Болгарія визначена як “республіка з парламентським управлінням” і “єдина держава з місцевим самоврядуванням”, в якій не припускаються “автономні те-

риторіальні утворення” [1, 5]. Ці примітки були пов’язані з недавніми подіями – наслідками “відроджувального процесу” і виступами болгар, які жили у змішаних з етнічними турками районах, а також поведінкою різних націоналістичних організацій, коли проблема збереження цілісності держави була поставлена не тільки теоретично, а й практично. Цим пояснюються і деякі заборонювальні статті (роз. 4, ст. 11) [1, 26–27], за якими не можуть створюватися партії за етнічною, расовою ознаками або за віросповіданням, як і партії, що ставлять на меті насильницьке захоплення влади тощо.

Прагнення відійти від соціалістичного минулого, де монополю панувала комуністична партія, стало підставою для того, щоб пунктом номер один у конституції (ст. 1) записати, що “жодна частина народу, політична партія або інша організація, державний інститут чи окрема особа не може присвоїти собі здійснення народного суверенітету”. За конституцією політичне життя в Республіці Болгарія ґрунтується на принципі політичного плюралізму. Жодна політична партія чи ідеологія не можуть бути оголошені або затверджені як державні. Зрозуміло, автори конституції хотіли виключити будь-яку небезпеку повторення політичних обмежень минулого.

Статті про повноваження президента відображають зміни, які настали в країні після 1990 р., коли парламент обрав главу держави. 14 повноважень, закріплених за президентом, є в основному представницькими. Статус глави держави у парламентській республіці має низку особливостей, які будуть розглянуті у спеціальному підрозділі. Тут відзначимо, що прагнення нових політичних сил Болгарії виключити можливість появи центру авторитарної влади, примушує їх проектувати сильне парламентське правління, яке завжди передбачає присутність кількох політичних центрів та їх можливість впливати на процеси управління або, в усякому разі, контролювати їх.

Свідченням найважливіших політичних змін є те, що в Конституції на передній план, наслідуючи європейські традиції, висуваються гарантії прав громадян. На відміну від ба-

гатьох постсоціалістичних конституцій Основний закон Болгарії не використовує термінологію Загальної декларації прав людини і громадянина. Друга глава конституції називається “Основні права і обов’язки громадян”, в якій обґрунтовується і правовий статус іноземців. Тут також повторюється чимало із записаних у соціалістичній конституції норм з тією різницею, що в цій Конституції підкреслюється, що вони не тільки декларуються, а й гарантуються і захищаються. Однак реалії посткомуністичного переходу показують, що багато що із записаного в конституції на сьогодні фактично не забезпечується. Однак важливо усвідомлювати, що на початку трансформації ці положення мали принципове значення. Запроваджувалися нові, невідомі раніше болгарським громадянам права на адвокатський захист, свободу пересування як в середині країни, так і за її межами, свобода від цензури, незалежність ЗМІ тощо. Разом з тим, у Конституції 1991 р., порівняно з Конституцією 1971 р., відсутнє положення про рівність жінок, а також спеціальна державна турбота про молодь і деякі інші важливі елементи [5, роз. 2].

Особливу увагу приділено судовій владі. Це пояснюється тим, що в умовах політичної поляризації і конфронтації початку 90-х необхідно було створити такі правові норми, за яких судова влада мусила бути і могла залишатися незалежною від політичних пристрастей. Для контролю над судовою системою були створені Вища судова рада, Верховний касаційний і Верховний адміністративний суди (гл. 6, ст. 117 та ін.). З метою забезпечення справжньої незалежності судів, а не тільки її декларування, суддям, прокурорам і слідчим надавався імунітет [1, 29–31]. Конституція 1991 р. проголошує пріоритет міжнародно-правових зобов’язань, тобто міжнародні договори, ратифіковані в конституційному порядку, обнародуються і вважаються частиною внутрішнього права із збереженням переваги перед нормами внутрішнього законодавства, якщо вони йому не суперечать [1, 3–4].

По-новому вирішувалась проблема власності, яка, як відомо, супроводжує будь-який революційний перехід. Звичайно недотор-

канною вважається приватна власність, тоді як з приводу державної і суспільної власності записано, що їх режим “визначається законом” (ст. 17). У дусі неприйняття і відмови від колишньої системи соціалізму звучить ст. 19, яка визначає принципи економічної діяльності. Стверджується, що економіка Болгарії ґрунтується на вільній економічній ініціативі і закон гарантує всім громадянам однакові правові умови господарської діяльності. В конституції формально не йдеться про ринкову економіку, але весь комплекс господарських відносин, закріплений у ст. 17–19 і в главі про права і обов’язки громадян, цілком певно показує, що йдеться саме про таку економіку [1, 6]. Однак більша частина положень, пов’язаних з економікою, залишаються радше побажаннями, ніж основою діяльності. Як відзначають науковці, конституція була справді демократичною, але вже на той період не відповідала змінам, які відбувались [6, 279].

Нова болгарська Конституція стала першим досвідом посттоталітарного конституціоналізму. Вона справді є юридичним оформленням болгарського демократичного майбутнього, але чим далі відходимо від 1991 р., тим зрозумілішим стає, що багато що в конституції не відповідає болгарським реаліям як тоді, так і тепер. Певною мірою можна погодитися з твердженням, що її прийняття було передчасним. З іншого боку, у тих складних суспільно-політичних умовах вона відіграла роль стабілізатора. Нинішній парламент – 40-ві Народні збори мають розглядати Проект нової Конституції з урахуванням європейських та регіональних змін, зокрема вступом Болгарії до ЄС.

Практика конституційного розвитку дала можливість дослідникам сформулювати й обґрунтувати основні принципи парламентаризму, а саме: публічність, виборність, розподіл влади, контроль і панування права. У широкому контексті ці принципи закладено в основу сучасної конституційної демократії, і в даному випадку розглядаються як база розвитку парламентського правління в Болгарії.

Принцип публічності обумовлює відкритий політичний процес, в ході якого організо-

вані сили суспільства дискутують і змагаються одна з одною з метою визначення “спільного блага” [7, 31–36], прагнуть брати участь у формуванні волі держави і визначають її дії. Він знаходить своє відображення в організації і функціонуванні парламентського управління як “управління методом дискусії”, тобто в парламенті здійснюється публічна дискусія з найважливіших питань, від вирішення яких залежить управління країною.

У закріпленій Конституцією Болгарії парламентській формі правління парламент – Народні збори – посідає центральне місце. У попередній і нинішній діяльності Народних зборів були створені всі передумови для нормального розвитку традиційної процедури обговорення і прийняття законів, у той час як техніка і процедура застосування парламентського контролю, на думку одного з найавторитетніших болгарських дослідників з цієї проблематики Г. Блізнашкі, використовувались у дещо обмежених рамках [8, 8–12].

Відсутність традиції “управління через дискусію” у соціалістичний період, як і загострена конфронтація на ранній фазі переходу, неодноразово породжували “блокування” публічних обговорень у парламенті. У такому випадку політичні зіткнення найчастіше переносилися поза представницькі інститути і приймали ту або іншу форму так званої “вуличної демократії”. Такі дії сприяли дестабілізації легітимно обраних структур і ставили під сумнів прихильність основних політичних сил до демократичних цінностей і конституційних правил гри.

Принцип парламентської публічності має ряд проявів. Він виражається у загальному правилі, що “засідання Народних зборів є відкритими”, але “Народні збори можуть вирішити, що як виняток окремі засідання можуть бути закритими” [9–11]. Цей принцип проголошувався ще Тирновською конституцією, де було записано, що “двері лишаються відкритими”, але за певних умов “зовнішні особи на засідання не допускаються” (ст. 99 і 100 Т. К.). У сучасній конституції, як і в сучасній практиці, публічність розглядається як загальне правило, але двері лишаються відкрити тільки у виняткових випад-

ках. Хоча текст конституції чітко підкреслює, що закриті засідання проводяться як “винятки” і неприпустимою є така практика, за якої вони набувають постійного характеру, однак насправді все це має зовсім інший вигляд.

Парламентська публічність забезпечується кількома способами, а саме: допуск публіки на час засідань, кореспонденції акредитованих у парламенті журналістів, трансляції по національному радіо і телебаченню, видання (публікації) стенограм засідань Народних зборів. Публіка може бути присутньою і стежити за парламентською діяльністю, але у спеціально відведених для неї місцях. Доступ залежить від обмеженої кількості наявних місць. Під час засідань громадяни мають дотримуватися встановленого порядку і за традицією їм слід утримуватися від будь-яких проявів схвалення чи несхвалення. Така практика існує швидше як виняток, ніж правило, хоча вона могла б сприяти прозорості парламентської діяльності і формуванню політичної культури громадян.

З принципом публічності пов'язана система голосування у Народних зборах або, якщо визначити точніше, спосіб голосування – відкрите, таємне, поіменне. Болгарська парламентська практика є непослідовною при використанні як таємного, так і відкритого голосування. Таємне голосування на початковому етапі переходу давало можливість зняти емоційний заряд при розгляді питання про вотум довіри або недовіри уряду, більш спокійно зважити аргументи на користь того чи іншого рішення і, відповідно, рішучіше висловити волю кожного народного представника.

З іншого боку, голосування з довіри чи недовіри уряду стосується не якоїсь конкретної особи, а в цілому політики управління країною. І в цьому контексті відкрите чи поіменне голосування має свої переваги, оскільки демонструється політична позиція кожного окремого народного представника. Вважаємо, що більша прозорість могла б забезпечити більш високий ступінь відповідності між очікуваннями виборців і поведінкою їхніх обранців, розсіяла б усі сумніви й підозри.

Найважливішим у Конституції є відновлення принципу розподілу влади і запрова-

дження зовсім нового в болгарській практиці інституту – Конституційного суду, який повинен стежити безпосередньо за дотриманням норм конституції державними органами. За Конституцією він не є державним органом, але за змістом діяльності він бере участь у політичному житті шляхом виконання своїх контрольних і арбітражних рішень. Цей орган не управляє, але на практиці контролює систему державної влади, включаючи законодавчу. У перехідний період Конституційний суд відіграє істотну роль і тому існує як окрема проблема демократичних інститутів Болгарії.

Розподіл влади розглядається як передумова розвитку парламентаризму. Цей принцип забезпечує не тільки специфічну владу парламенту, а й надає йому певну сферу незалежних дій у галузі законодавства і політичного контролю. Це не означає, що парламент не може бути “стримуваний” виконавчою владою або Конституційним судом. Таке “стримування” служить створенню сприятливих юридичних і політичних умов для урівноваження різних гілок влади, досягнення ними узгоджених дій і бажаних результатів.

Стабільність політичної системи, побудованої на принципі “гнучкого” розподілу влади, забезпечується насамперед механізмами підтримування рівноваги між основними політичними інститутами. Політична формула стабільної рівноваги, сприйнята Болгарією у 1991 р., знайшла своє відображення “у трикутній конфігурації публічної влади” [12, 4–7], за якої парламент уособлює законодавчу владу, уряд – виконавчу, а від президента республіки очікується виконання функцій так званої “нейтральної влади”, яка своїм втручанням забезпечує нормальне функціонування політичної системи.

Виборність як принцип і як інститут реальної демократії здійснюється певними виборчими системами, за допомогою яких можна проводити чесні, вільні демократичні вибори. Не випадково це було першою і основною вимогою західних “спонсорів” на початку переходу. Передбачалося створити таку виборчу систему, за якої можливе вільне виявлення політичної волі виборців. Найважливішим фактором, який визначає характер виборів, є тип політичного режиму, при яко-

му вони проводяться, і реальне дотримання прав людини, передбачених законодавством. Навіть найдемократичніший виборчий закон не може забезпечити вільні вибори, якщо політичний режим не створює умов для вільного висловлення волі громадян. Нині у більшості країн світу сформувались виборчі системи, але тільки в 1/3 країн вони здійснюються на практиці, в 1/5 існують однопартійні “вибори”, а в деяких – право на вибір лишається дещо сумнівним [13, 15].

Сучасні виборчі системи мають давню історію і піддавалися неодноразовій трансформації. Мажоритарна виборча система, заснована на принципі більшості, та пропорційна, яка виникла наприкінці XIX ст., є класичними і добре функціонують при багатопартійній системі, оскільки дають можливість представити через парламент усі значущі й впливові політичні партії, які делегують інтереси окремих громадян та соціальних груп.

Кожна класична модель має свої недосконалості. Часто, щоб пом'якшити їхні мінуси, виборчі закони запроваджують сильний мажоритарний елемент до пропорційної системи чи навпаки. За таким типом виникли змішані системи, які синтезують елементи обох систем.

Для Болгарії ці типи виборчих систем не нові. Вони з'явилися ще за часів Третньої болгарської держави після 1879 р. Вчені підраховували, що в 45 виборах до парламенту за ці роки – (7 до Великих народних зборів і 38 до Народних зборів) – 28 були проведені за мажоритарною, 15 – за пропорційною і 2 – за змішаною системами у різних варіантах [14, XV]. Таке різноманіття виборів дає підстави стверджувати, що Болгарія не має усталеної національної традиції або політичної практики, хоча в цьому випадку домінує мажоритарна система підрахунку голосів.

Болгарія повертається до класичних моделей виборчої системи тільки після падіння режиму Т. Живкова. На відміну від багатьох постсоціалістичних країн Болгарія фактично відтворила не зовсім забуту, але з відомих причин відкинуту політичну традицію і практику. В умовах політичних процесів, що стрімко розвивалися, і під сильним впли-

вом Національного круглого столу був прийнятий Закон про вибори до Великих народних зборів (ВНЗ). За цим Законом Болгарія обрала змішану систему. Вона механічно поєднала елементи мажоритарної і пропорційної систем під час виборів до ВНЗ. А вибори до звичайних Народних зборів і рад громади проводяться за пропорційною системою.

Тільки за період з 1990 по 1997 р. болгарин опинявся перед виборчою урною 12 разів – парламентські, президентські, місцеві вибори – таким є підсумок цих років [15, 7]. Хоча Болгарія мала практику проведення виборів на різних рівнях, однак вони виявилися тяжким випробуванням для народу і країни в цілому. Аналіз болгарських дослідників з цієї проблеми зазначає, що болгарська виборча система зіткнулася із значними труднощами політичного, юридичного, морального і психологічного характеру [16, 64–65; 17, 25] і потребує змін.

Свідченням пошуку адекватної виборчої процедури перехідного періоду стало проведення 1 червня 1996 р. болгарських “праймеріз” з висунення спільного кандидата демократичних сил для участі у президентських виборах. Ці попередні вибори перетворили Болгарію на першу європейську країну, яка спробувала застосувати у своїх національних умовах адаптований варіант американської системи. У практичному плані попередні вибори дали можливість, на думку політолога І. Кристева, розрубати “гордіїв вузол”, зав'язаний діючим тоді президентом Ж. Желевим і СДС – найбільшою і найактивнішою несоціалістичною силою в Болгарії [18, 76], яка свого часу висувала його на цю посаду.

Застосуванню цього механізму передували драматичні публічні дебати у парламенті, засобах інформації та суспільстві в цілому. Політичний простір було поділено на різні групи прибічників і противників використання безпосередньо американської системи. Оригінальність болгарської ситуації полягала в тому, що “праймеріз” проводились у межах однієї демократичної сили – СДС, яка не бажала підтримати кандидатуру Ж. Желева на пост президента країни і висунула іншого кандидата П. Стоянова [19, 162–163].

Є всі підстави вважати, що приклад Л. Валенсі, який потерпів поразку на виборах у результаті розколу польської опозиції, справив найсерйозніший вплив і на президента Ж. Желева, і на СДС. Цей фактор зіграв проти сценарію з двома кандидатами. В результаті “праймеріз” було визначено спільного кандидата від демократичних сил П. Стоянова, нового політика, який займав прозахідну ліберальну позицію і представляв “праве крило” болгарської еліти.

Результат попередніх виборів свідчив про те, що в країні відбуваються нові політичні процеси. Масова участь громадян у цих виборах визначалася кількома факторами, серед яких передусім можна зазначити: розчарування управлінням БСП і пошук альтернативи; новизну і привабливість самої процедури; прагнення до згоди і взаєморозуміння в суспільстві. Така консолідація суспільства була продемонстрована, мабуть, уперше після 1989 р. Ця процедура стала вже історією, але вона відіграла найважливішу роль у політичних процесах Болгарії, зокрема, легітимувала демократичну політичну еліту, створила нові можливості участі громадян у управлінні країною, сприяла, можливо, появі нової політичної традиції.

Аналізуючи інститут виборів, необхідно, на наш погляд, умовно виокремити два етапи його становлення і поведінки виборців. Вибори з 1990 по 1997 р. дають можливість відзначити деякі тенденції у поведінці виборців та їх переваг стосовно тих чи інших політичних сил, що свідчить про істотні зміни в демократичних процесах, від конфронтації до певної стабілізації. У період, що розглядається, в парламентських виборах брали участь 40 партій і коаліцій – 1990 р., 38 – 1991 р., 48 – 1994 р., 36 – 2001 р., 22 – 2005 р. На президентських виборах 1992 р. реєструвалися 22 кандидатські пари, а у 1996 р. – 13 [15, 30], у 2001 р. – 7, 2006 р. – 7 [20]. У такій політичній строкатості дуже складно пересічному громадянину зробити не тільки правильний вибір, а й вибір в цілому. Практично будь-яких істотних електоральних змін у визначенні політичних сил не відбулося. Стійкими і постійними спільнотами в цей пері-

од лишаються виборці БСП, СДС і РПС. Решта електорату, що посідає місце “посередині”, була поділена між партіями болгарського бізнесу, землеробськими союзами і монархічними партіями.

Інша картина вимальовується на парламентських і президентських виборах 2001 р., який був названий болгарськими дослідниками роком “двох див” [21, 328]. Якщо з виборів 1990 р. починалася політична трансформація, то вибори 2001 р. дають можливість підбити деякі її підсумки за 10–12 років. Результати цих виборів стали сенсацією. Щойно створене нове політичне утворення Національний рух Сімеона Другого (НРСД) отримало більшість у парламенті – 42,74 % голосів. У Народних зборах загальна кількість представників “царського руху” отримала 120 з 240 депутатських місць.

Успіх НРСД свідчив про те, що чимало виборців, розчарувавшись у політичних перетвореннях попередніх урядів, віддали голоси новій силі, повіривши у можливість “дива”. Виборці втомилися від нескінченних реформ, демократизації, приватизації, які не поліпшували, а погіршували умови їхнього життя. Ці результати розцінювалися політиками і деякими вченими як провал болгарського переходу [22, 34–39; 23, 7–8; 24, 63]. Такий однозначний підхід навряд чи допоміг об’єктивно оцінити проміжні підсумки і складнощі трансформаційних процесів, що відбувалися.

Більш детальний аналіз результатів парламентських виборів дає певні підстави розглядати їх як можливий початок нового етапу трансформації. Проголосувавши за невідомих політиків, болгарський народ надав їм кредит довіри, сподіваючись, що є невикористані резерви і будуть знайдені шляхи, які виведуть болгарське суспільство з кризи, що затягнулася. Друге “диво” сталось восени 2001 р. в результаті президентських виборів. До цього часу вже минуло 7 років, щоб зрозуміти, що соціалізм БСП є нездійсненним. За 4 роки розпрощалися з ілюзіями, що СДС введе Болгарію до нових європейських вимірів. Перспективніший вигляд у цій ситуації мав незалежний кандидат, що й було вико-

ристано П. Стояновим, якого підтримав рух Сімеона Другого, і який мав свої політичні цілі.

По-перше, щоб у подальшому відтягнути частину електорату у СДС, оскільки їх програми практично не відрізняються. По-друге, привабливими були зв'язки П. Стоянова з Європою, хоча на той час у нього не було запрошень з Вашингтона, Брюсселя або Берліна. Можна припустити, що метою Сімеона Другого, незалежно від його особистих династичних намірів, було не дозволити лівим силам повернутися до влади, врятувати правих, зберігши їх при владі, переструктурувати політичний простір і прокласти шлях переорієнтації Болгарії від співробітництва з Росією до співробітництва з країнами західноєвропейської і проамериканської орієнтації.

Вибори президента здивували і болгар, і західний світ: колишній цар став міністром-головою, а колишній комуніст, нині соціаліст Г. Пирванов, став президентом, хоча ні перший, ні другий ніколи не були на верхівці влади. Успіх Пирванова, на думку політологів, не мав чисто політичного характеру і не пов'язаний напряму з впливом БКП, оскільки її прибічників у суспільстві значно менше, ніж ті 54 %, які він отримав у другому турі президентських виборів. Мабуть, значення мала його особиста поміркованість і толерантність. З його ім'ям була пов'язана еволюція БСП до європейських лівих цінностей і проатлантична зовнішньополітична орієнтація Болгарії. Практика останніх років свідчить про прагматизм і раціоналізм болгарської політики, де президент виступає гарантом політичної стабільності, та посилення міжнародного авторитету країни, що підтвердили президентські вибори 2006 р. Уперше в історії Болгарії діючого президента було обрано на другий термін [20].

Таким чином, інститут виборів у болгарській політичній системі виступає "лакмусовим папірцем" соціально-політичних, економічних і соціокультурних змін. Вони свідчать про те, що за роки перетворень змінилися не тільки політична й економічна основи розвитку суспільства, а й свідомість громадян, які

болісно засвоюють нові правила життя, але підтверджують свій демократичний вибір.

Отже, сформулюємо такі висновки:

- Конституція Болгарії 1991 р. політично і юридично закріпила базисні підґрунтя трансформації політичної системи на початку 90-х років, обравши парламентську модель правління. З одного боку, це наслідування національної традиції та її історичне відновлення. А з другого – це затвердження нових принципів і нових правил життя, спрямованих на подальшу модернізацію суспільства і зміцнення її демократичних основ, які були запозичені з інших європейських конституцій;
- політична ситуація в Болгарії на початку переходу дає підстави вважати, що Конституція – це акт нормалізації суспільного і державного життя, і в цьому її розбудовча сила і головне значення. Незважаючи на всі складнощі, Основний закон відкривав шлях до нового майбутнього, до нової держави, яка може бути створена за умов суворого дотримання політичних і правових норм учасниками політичного процесу з обох боків – влади і суспільства;
- виборність як принцип та інститут політичної системи дає можливість враховувати зміни політичних й інших настроїв громадян та усвідомлення ними сутності соціальних трансформацій, що відбуваються; більш чітко прогнозувати перспективи розвитку; застосовувати ефективні демократичні процедури, формувати органи представницької і виконавчої влади, які несуть основну відповідальність за управління процесами трансформації;
- проголошені Конституцією принципи публічності, розподілу влади, контролю за владою та верховенства права дають підстави вважати, що Болгарія чітко визначила стратегію демократичного розвитку, хоча багато положень в конституції не відповідає болгарським реаліям як тоді, так і тепер. Питання про прийняття нової Конституції обго-

ворювалось доволі активно у другій половині 90-х років [14, 25, 65–72; 26] та сьогодні запропоновано новий проект. Його актуальність пов'язана зі змінами внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру. Зовнішні виклики, зокрема вступ до НАТО і ЄС, роблять цей процес невідворотним.

Література

1. Конституція на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. – Нова звезда, 2002. – 40 с.
2. Конституція на Българското княжество // Български конституции и конституционни проекти. – С., 1999. – 119 с.
3. Българските державни институции. 1879–1986. Енциклопедичен справочник / Науч. ред. А. Пантев. – С.: Д-р Петър Берон, 1987. – 376 с.
4. Първанов Г. 125-годишнината от приемането на Търновската конституция // Дума. – 2004. – 19 април. – С. 1.
5. Конституция Народной Республики Болгария / Принята в результате референдума 16 мая 1971 г. – С.: София – Прес, 1971. – 47 с.
6. Калинова Е. Българските преходи. 1939–2005 / Е. Калинова, И. Баева. – С.: СУ “Св. Климент Охридски”, 2006. – 542 с.
7. Дарендорф Р. После 1989: Мораль, революция и гражданское общество. Размышления о революциях в Европе / Пер. с англ.: Л. Седов, А. Яковлев. – М.: Ad Marginem, 1998. – 272 с.
8. Близнашки Г. Въпросите и питаннята в Народното събрание: модели и проблеми / Г. Близнашки // Политически изследвания. – 1996. – № 1. – С. 8–12.
9. Политическа резолюция на 46-ти конгрес на БСП // www.bsp.bg / Перегледано 18 грудня 2006 р.
10. Правилник за организацията и дейността на Народното събрание. Гл. IV. “Парламентарни групи” на 15.01.2005 г. // www.parlament.bg / Перегледано 16 сич. 2005 р.
11. Правилник за организацията и дейността на Народното събрание на 27.02.07 // www.parlament.bg / Перегледано 3 берез. 2007 р.
12. Близнашки Г. Моделът на парламентарното управление в България // Правна мисъл. – 1994. – № 1. – С. 4–7.
13. Близнашки Г. Конституция и публичноправно законодателство. – С.: УИ “Св. Кл. Охридски”, 1992. – 189 с.
14. Начева С. Конституционниоснови на политическия живот в България // Избирателни закони. – С.: Сиби, 2001. – С. 4–49.
15. Българските избори. 1990–1996. Резултати, анализи, тенденции / Авт. кол. А. Тодоров, Б. Димитрова, В. Цанов, Д. Димитров и др. – С.: Деметра, 1997. – 129 с.
16. Избори'91: Идеологически аспекти. – С.: СУ “Св. Кл. Охридски”, 1994. – 481 с.
17. Избори'94: Идеологически, социално-политически и социолингвистични аспекти; [съст. П.-Е. Митев]. – С.: ЛИК, 1995. – 383 с.
18. Кръстев И. Предизвикателството: предварителни избори // Българските избори. 1990–1996. Резултати, анализи, тенденции: Авт. кол. А. Тодоров, Б. Димитрова, В. Цанов, Д. Димитров и др. – С.: Деметра, 1997. – С. 76–80.
19. Мілова М. Посткомунистична трансформация политичних інститутів: проблема імпорту // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць / Голов. ред. С. В. Ківалов; Відп. за вип. Л. І. Кормич. – Вип. 29. – Одеса: ПП “Фенікс”, 2006. – С. 206–215.
20. Българско Национално Радио. Централна інформаційна служба и Българска редакция // www.bnr.bg / Перегледано з 15.09.06 р. до 10. 03.2007 р.
21. Калинова Е. Българските преходи. 1939–2005 / Е. Калинова, И. Баева. – С.: СУ “Св. Климент Охридски”, 2006. – 542 с.
22. Лилов А. Българската левица днес пред трудни проблеми и дилеми / А. Лилов // Понеделник. – 2002. – бр. 5/6. – С. 34 – 47.
23. Лилов А. Съвременният български социализъм // Понеделник. – 2002. – бр.1/2. – С. 5–37.
24. Митев П.-Е. Българската левица – пътища в новия век // Ново време. – 2002. – бр. 6. – С. 61–78.
25. Стоилов Я. Конституционни промени във връзка с членство на Република България в Европейски съюз // Понеделник. – 2001. – бр.1–2. – С. 65–72.
26. България по пътя към Европа / Г. Ганчев, М. Шивергева, Щ. Шнайдер и др. – С.: Фондация “Фридрих Еберт”, 1996. – 192 с.

Політична ситуація в Болгарії під час трансформації політичної системи на початку 90-х років дає підстави вважати, що Конституція – це акт нормалізації суспільного і державного життя, і в цьому її розбудовча сила і головне значення.

Политическая ситуация в Болгарии во время трансформации политической системы в начале 90-х годов дает основания считать, что Конституция – это акт нормализации общественной и государственной жизни, и в этом ее созидательная сила и главное значение.

The political situation in Bulgaria at the beginning of transformation of the political system in the early 90 pp suggests that the Constitution – an act of normalizing the social and political life, and this is its main strength and rozbudovcha value.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 232–237

Стрімкий розвиток інформаційних відносин у суспільстві, а також об'єктивна потреба державного регулювання цього типу відносин, спричиняє активізацію наукових досліджень як проблем державного управління інформаційною сферою, так і окремих питань формування і забезпечення сучасної державної інформаційної політики.

Як для науки державного управління, так і для юридичної науки особливо значущості набувають питання розробки відповідного науково-термінологічного та понятійного інструментарію, який би гарантував коректні теоретико-методологічні основи дослідження інформаційних відносин, їх правового регулювання і державного управління у цій сфері.

Актуальність такого дослідження зумовлюється кількома групами факторів. По-перше, оцінка сучасної державної інформаційної політики свідчить про низку серйозних проблем, розв'язання яких потребує перегляду існуючого юридичного інструментарію та бази прийняття управлінських рішень, що врегульовують весь спектр відносин в інформаційній сфері. Особливої уваги потребує вивчення специфіки масової інформації і засобів її поширення з метою посилення впливу на розвиток держави, суспільства та окремої особистості, оскільки українське законодавство ще й досі не визначило концептуальні засади державної інформаційної політики, а тому відносини суб'єктів і об'єктів в інформаційній сфері залишаються невірноваженими. По-друге, не можна не звернути увагу на те, що становлення в Україні громадянського суспільства неможливе без нормального функціонування й розвитку інформаційної сфери. Причому це пов'язано не

лише з тим, що інформаційні відносини постають як форма реалізації цілого ряду прав і свобод людини і громадянина, основоположною серед яких є свобода слова, а й з тим, що наразі саме інформація є основою розвитку демократії та ефективної участі громадян у здійсненні публічної влади, а також постає як невід'ємна умова громадського контролю за діями органів державної влади і місцевого самоврядування.

Таким чином, проаналізувавши управлінські та правові аспекти регулювання інформаційних відносин, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) окреслити основні теоретико-методологічні підходи до тлумачення змісту державного управління інформаційною сферою; б) визначити взаємозв'язки між управлінською та правовою складовою у регулюванні інформаційних відносин; в) визначити основні цілі та завдання регулювання інформаційних відносин у сучасному суспільстві.

Наразі в юридичній науці прийнято викремлювати два основні підходи до визначення змісту поняття державного управління – широкий і вузький [1]. У широкому сенсі під державним управлінням розуміють сукупність усіх видів діяльності держави (законодавчої, виконавчої та судової), що здійснюються усіма органами державної влади. Наведемо кілька визначень, які відповідають

такому розумінню. Так, Г. Атаманчук вважає, що державне управління – організуюча, упорядковуюча діяльність держави, державне регулювання різних суспільних відносин шляхом діяльності всіх гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової влади, їх органів, державних службовців [2]. Б. Курашвілі так само вважає, що під цим терміном слід розуміти діяльність усього державного апарату по регулюванню суспільних відносин, по управлінню як суспільними, так і його власними справами [3]. Незважаючи на об'ємність широкого підходу до визначення державного управління, він отримав розвиток у працях окремих науковців, які займаються проблемами державного управління в інформаційній сфері. Так, І. Аристова, відстоює думку про доцільність розгляду державного управління інформаційною сферою саме в широкому сенсі, визначаючи його як сукупність усіх видів діяльності держави (тобто усіх форм реалізації державної влади в цілому) в інформаційній сфері, що забезпечується виконанням ряду управлінських функцій. Втім, чи припустимо ототожнювати всі види діяльності держави, у тому числі в інформаційній сфері, з державним управлінням і, відповідно, розглядати їх з адміністративно-правової точки зору? Відповідь на це дає В. Б. Аверьянов, який відзначає, що ширше тлумачення державного управління як сукупності усіх видів діяльності держави, тобто всіх форм реалізації державної влади, є прийняттям лише на рівні аналізу в цілому загальносоціальної системи управління, який пов'язаний з виокремленням її відносно самостійних підсистем. На більш конкретному рівні аналізу система управління держава – як інтегрований суб'єкт державного управління – вимагає вже диференційного розгляду, тобто розгляду як сукупності державних органів, між якими певним чином розподілені різні види діяльності держави. Тому, саме “вузьке” розуміння державного управління має бути переважаючим у галузевих державно-управлінських дослідженнях [4].

Виходячи з вузького тлумачення, під державним управлінням, в інформаційній сфері слід, загалом, розуміти підзаконну виконавчо-

розпорядчу діяльність уповноважених державних органів, їх посадових осіб з реалізації функцій і завдань держави у сфері суспільних інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин відповідно до інтересів суспільства. Необхідність уточнення такого розуміння державного управління в інформаційній сфері вимагає аналізу його основних характеристик. Тоді як законодавчим органом держави визначаються основні засади державної політики в інформаційній сфері шляхом прийняття відповідних законів, практична реалізація приписів, що містяться в цих актах законодавства, забезпечується діяльністю цілого ряду інших уповноважених державою органів. Тому державне управління як вид діяльності держави з практичної реалізації законів – це насамперед виконавча діяльність. Здійснення цієї функції (виконання) неможливе без прийняття конкретних управлінських рішень і контролю за їх виконанням. Тому органи державного управління наділяються повноваженнями владного характеру, тобто дістають від держави право здійснювати розпорядчу діяльність [5].

Спрямованість виконавчо-розпорядчої діяльності цих органів на забезпечення реалізації норм законів обумовлює її підзаконний характер. Підзаконність означає, що будь-які дії органів державного управління, будь-які їх рішення, що приймаються на виконання законів, мають чітко відповідати відповідним приписам цих законів. Отже, саме норми законів здебільшого формують правову основу державного управління і визначають межі його виконавчого спрямування. Підзаконність та виконавчо-розпорядчий характер державного управління є ознаками універсальними, тому однаково стосуються усіх сфер державного управління: економіки, освіти, культури, охорони здоров'я та ін. Їх осмислення потрібне для розуміння сутності державного управління в інформаційній сфері але, все ж таки, не дає змоги повною мірою проникнути в його суть через те, що не враховує специфіки та особливостей саме цієї сфери. Тому, для того щоб скласти точніше уявлення про особливості державного управ-

ління в інформаційній сфері, розглянемо завдання та функції держави в зазначеній сфері, адже вони є специфічними саме для цієї сфери.

Подібно до будь-якого іншого виду управління, державне управління – це діяльність цілеспрямована. Саме визначення загальної цілі, на досягнення якої спрямоване державне управління, дає можливість визначити конкретні завдання, що мають бути вирішені в ході державного управління. Довгостроковою стратегічною ціллю державної інформаційної політики є формування відкритого інформаційного суспільства на основі розвитку єдиного інформаційного простору цілісної держави, його інтеграція у світовий інформаційний простір з урахуванням національних особливостей і інтересів при забезпеченні інформаційної безпеки на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях [6]. З цього випливає, що загальною ціллю державного управління в інформаційній сфері є побудова інформаційного суспільства. Не відкидаючи принципового значення державного управління в інформаційній сфері як центрального напрямку діяльності держави щодо розбудови інформаційного суспільства в Україні, маємо, однак, констатувати, що зазначена ціль є занадто глобальною, щоб бути досягнутою виключно завдяки впливу на самі лише інформаційні та інформаційно-інфраструктурні відносини. Річ у тім, що поняття інформаційного суспільства характеризує новий етап цивілізаційного розвитку всього суспільства, його нову формацію. Іншими словами, це поняття надзвичайно об'ємне і включає характеристику всіх базових сфер життєдіяльності суспільства, а не лише інформаційної сфери, хоча, безумовно, вказує на її визначальну роль стосовно інших сфер. Так, американський дослідник М. Кастельс, відзначаючи, що революція в інформаційній технології охоплює всю сферу людської діяльності, акцентує увагу не стільки на змінах в інформаційній сфері, як на трансформаціях у сфері економіки, соціальних і культурних відносин в умовах нової суспільної формації [7]. Вітчизняні вчені Р. Калужний та Н. Новицька також звертають увагу

на структурні зміни в економіці, глобальний перерозподіл ринку праці та освітніх послуг в інформаційному суспільстві [8].

У зв'язку з зазначеним необхідно враховувати тісний взаємовплив та взаємообумовленість різних сфер життєдіяльності суспільства – економічної, соціальної, інформаційної та ін. – одна на одну в процесі цивілізаційного поступу суспільства. Це означає, що становлення інформаційного суспільства, крім розвитку власне сфери інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, детерміновано, значною мірою і станом розвитку інших сфер життєдіяльності суспільства: освіти, науки, культури, промисловості, сільського господарства та ін., які виступають як виробниками, так і споживачами значних масивів інформації, а відтак стимулюють розвиток інформаційної сфери. З наведеного випливає, що для забезпечення становлення інформаційного суспільства в Україні держава має впливати не лише на інформаційну сферу, а й на інші сфери суспільних відносин. Таким чином, побудова інформаційного суспільства як якісно нового цивілізаційного етапу розвитку всього суспільства повинна сприйматися як загальна стратегічна мета діяльності держави в цілому, що полягає у трансформації всього комплексу суспільних відносин, з акцентом на розвиток інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин.

У контексті досягнення цієї загальної мети до визначення цілі державного управління в інформаційній сфері слід підходити на основі виявлення визначальної потреби людини в умовах становлення нової суспільної формації. Такою потребою в умовах розвитку інформаційного суспільства є потреба в інформації, адже, як відмічає А. Чернов, на сьогодні саме інформація стає одним із стратегічних ресурсів розвитку держави і суспільства, ресурсом соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку [9]. Саме тому в умовах інформаційного суспільства для забезпечення своїх зростаючих інформаційних потреб люди все частіше вступають в інформаційні відносини, а інформаційна сфера стає провідною сферою життєдіяльності

такого суспільства. Державне управління як безпосередньо організуюча та регулююча діяльність покликане спрямувати перебіг цих відносин таким чином, щоб максимально задовольнити потреби їх учасників в інформації. Отже, ціллю (метою) державного управління в інформаційній сфері на сучасному історичному етапі є забезпечення задоволення потреб особи і суспільства загалом в інформації як стратегічному ресурсі його розвитку.

Така загальна ціль може бути уточнена шляхом розкриття ряду більш конкретних завдань. Враховуючи сучасний стан розвитку інформаційної сфери в Україні, до цих завдань слід віднести: досягнення високого ступеня розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури на основі широкомасштабного впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства, розвитку вітчизняного науково-технічного та виробничого потенціалу в цій сфері; розбудова потужної системи національних інформаційних ресурсів як чинника трансформації України в суспільство, розвиток якого ґрунтується на знаннях; створення ринку інформаційних продуктів і послуг на основі рівноправності всіх форм власності, гарантування прав інтелектуальної власності на інформацію та інформаційно-телекомунікаційні технології; гарантування незалежності ЗМІ та недопущення зловживання свободою слова з метою посягання на моральні і духовні цінності суспільства, права і свободи громадян; забезпечення вільного доступу до інформації за умови підтримки високого ступеня інформаційної безпеки особи, суспільства, держави; інтеграція України до світового інформаційного простору за умови гарантування її інформаційного суверенітету та національної інформаційної ідентичності.

Функції держави в інформаційній сфері – це основні напрями діяльності держави, спрямовані на реалізацію її завдань у цій сфері з метою задоволення інформаційних потреб особи і суспільства в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні. До основних напрямів діяльності держави, тобто її функцій в інформаційній сфері,

ст. 6 Закону України “Про інформацію” віднесено: забезпечення доступу громадян до інформації; створення національних систем і мереж інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; забезпечення ефективного використання інформації; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; створення загальної системи охорони інформації; сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України [10]. Втім, маємо уточнити, що державна інформаційна політика характеризує спрямованість діяльності в інформаційній сфері всієї держави, тобто всього її механізму, а не лише апарату державного управління. Обсяг участі в цій політиці органів державного управління обмежений виконавчо-розпорядчими рамками їх діяльності. Зміст і характер цієї специфічної діяльності відображають такі її об’єктивно необхідні, відносно самостійні і однорідні частини, як функції державного управління [11].

У загальному вигляді на макрорівні суб’єктом державного управління, тобто керуючою підсистемою, є держава, яка в управлінському процесі представлена як система спеціально уповноважених органів державного управління, які виконують функції управління в інформаційній сфері. Але в конкретній управлінській ситуації владне рішення приймає не вся система органів управління, а конкретний орган, уповноважений на вирішення цієї справи. Отже, на мікрорівні безпосередніми суб’єктами державного управління є конкретні органи управління.

Змістом діяльності суб’єктів державного управління є управлінська, організаційна діяльність [12], яка здійснюється у вигляді певних управлінських заходів, прийомів, методів, спрямованих на реалізацію владних повноважень зазначених органів в інформаційній сфері. Ця діяльність характеризується категорією “управлінський вплив”, який являє собою комплекс керівних команд, які крізь потоки прямого зв’язку надходять від суб’єкта до об’єкта управління.

Управлінський вплив, будучи спрямованим на суб'єктів інформаційних відносин, призводить до бажаних для держави змін в їх інформаційній діяльності, а відтак змін в інформації, інформаційно-телекомунікаційних технологіях, на які спрямована ця діяльність. Таким чином, відбувається вплив на всі елементи інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, які становлять об'єкт державного управління. У процесі діяльності суб'єктів державного управління до них надходять реакції зворотного зв'язку з об'єктами управління. Ці зворотні реакції являють собою інформаційні потоки про відповідність розвитку суспільних відносин, що становлять об'єкт управління, керівним командам суб'єктів управління, а відтак цілям і завданням держави в зазначеній сфері. Залежно від отриманої по каналу зворотного зв'язку інформації, а також зміни умов, цілей і завдань управління, суб'єкт управління виробляє і передає нові управлінські впливи для об'єкта управління [13].

Через канали прямого і зворотного зв'язку забезпечується взаємодія між керуючою і керованою підсистемами, внаслідок чого вони поєднуються в єдину систему державного управління. Взаємодія між органами державного управління інформаційною сферою та суб'єктами інформаційних, інформаційно-інфраструктурних відносин породжує суспільні відносини державно-владного управлінського характеру. Ці відносини врегульовані нормами права. Отже, державне управління в інформаційній сфері – це діяльність, врегульована нормами права. Таким чином, владно-організуючий вплив держави на суспільні відносини в інформаційній сфері реалізується через відповідні правовідносини. Потрібно окремо відзначити, що правовідносини, які складаються в процесі державного управління інформаційною сферою, можуть виступати як формою існування інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, так і необхідною передумовою їх виникнення, зміни та припинення.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, управлінські

правовідносини, як правило, передують виникненню інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин. Так, наприклад, виникнення інформаційних чи інформаційно-інфраструктурних відносин цивільно-правового характеру між абонентом кабельного телебачення і провайдером програмної послуги, абонентом та оператором мобільного зв'язку можливе лише після виникнення між оператором (провайдером) та відповідним державним органом правовідносин з приводу реєстрації та ліцензування його інформаційної діяльності. Виникнення подібних правовідносин необхідне для визначення окремих умов подальшої інформаційної діяльності цих суб'єктів, що відповідним чином впливатиме і на характер правовідносин, які виникатимуть на основі цієї діяльності. У таких випадках правовідносини виступають передумовою виникнення інформаційних та інформаційно-інфраструктурних правовідносин, але не збігаються з ними. По-друге, наведені ознаки державного управління інформаційною сферою дають підстави визначити його як врегульовану нормами права цілеспрямовану, підзаконну діяльність уповноважених державних органів, їх посадових осіб та окремих недержавних утворень, що полягає у здійсненні виконавчо-розпорядчих функцій, спрямованих на практичну реалізацію державної політики у сфері інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, з метою задоволення потреб суспільства в інформації як стратегічному ресурсі розвитку в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні.

Література

1. Гордієнко Л. Ю. Основи теорії державного управління: Конспект лекцій / Харківський держ. економічний ун-т; Міжгалузевий ін-т підвищення кваліфікації. – Х.: ХДЕУ, 2000. – С. 17.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Юрид. л-ра, 1997. – С. 11.
3. Курашвили Б. П. Очерк теории государственного управления / Отв. ред. М. И. Пискотин; АН СССР, Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1987. – С. 99.

4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; В. Б. Авер'янов (заг. ред.). – К.: Факт, 2003. – С. 14.
5. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 17.
6. Арістова І. В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2002. – С. 83.
7. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / Б. Э. Верпаховский и др.; Науч. ред. Щ. И. Шкаратан; Гос. ун-т. Высш. шк. экон. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 28.
8. Калюжний Р., Новицька Н. Організаційно-правові питання становлення інформаційного суспільства // Правова інформатика. – 2006. – № 3. – С. 17.
9. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / Дипломатическая академия МИД России. – М.: Изд.-торг. корпорация "Дашков и Ко", 2003. – С. 13.
10. Закон України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // ВВР України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
11. Опрышко В. Ф. Правовые основы государственного управления качеством продукции: Учеб. пособие для студ. юрид. ин-тов и фак. – К.: Головное изд-во объединения "Вища шк.", 1986. – С. 99-100.
12. Глазунова Н. И. Система государственного управления: Учеб. по спец. "Государственное и муниципальное управление". – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – С. 98.
13. Райзберг Б. А. Государственное управление экономическими и социальными процессами: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 15.

Досліджуються основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття регулювання інформаційних відносин з позицій сучасної юридичної науки, а також процес державного управління інформаційною сферою як необхідний елемент діяльності сучасної держави, який зумовлюється функціями держави і є предметом правового забезпечення і правового регулювання.

Исследуются основные теоретико-методологические подходы к определению понятия регулирования информационных отношений с позиций современной юридической науки, а также процесс государственного управления информационной сферой как необходимый элемент деятельности современного государства, который обуславливается функциями государства и предмет правового обеспечения и правового регулирования.

Studies of key theoretical and methodological approaches to the definition of regulatory information relations from the standpoint of modern legal science, and process the information field of public administration as a necessary element of the modern state, which is due to functions of the State and is the subject of legal certainty and legal regulation.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: САМОДОСТАТНЯ ГАЛУЗЬ ПРАВА ЧИ КОМПЛЕКСНИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 238–244

Галузі права займають різне положення у системі права. Це зумовлюється специфікою предмета та методу правового регулювання. Існують галузі фундаментальні (основні) та похідні (комплексні). Основні галузі права – базис для похідних, а тому, нерідко проблемним стає розмежування предметів фундаментальних та похідних від них комплексних галузей права.

Правова система як гнучке та динамічне явище постійно знаходиться у полі зору науковців. Час від часу постають питання про дослідження співвідношення елементів правової системи. Суспільні відносини постійно змінюються, вимагаючи відповідних змін у їх правовому регулюванні. Так виникають нові правові інститути, підгалузі та галузі права. Відповідно до потреб суспільства змінюються, наприклад, предмети галузей права, відповідно, трансформуються і їх основна мета (призначення).

Однією із найважливіших реформ у правовому житті України стала реформа 1990–2003 рр., в результаті якої з'явився Господарський кодекс України. Так, були розмежовані господарські, цивільні та адміністративні правовідносини; були систематизовані у єдиний кодекс акти господарського законодавства. Але, як показав час, розробка та поява ГК України проблеми, які назрівали у системі господарювання, таки не вирішила. Штучно “запущені” у господарські відносини інститути та норми, значна частина з яких запозичена з “втративших силу” законів “Про підприємства” і “Про підприємництво”, не впливають на розвиток економіки, не протидіють розкраданню майна держави України. Побудова ринкової економіки на засадах

лібералізму виявилась “знищенням вакууму для слабкого та незрілого організму”.

До кінця невирішеними залишились і проблеми вітчизняної правової науки. Так, починаючи від ідеї розробки ГК України і дотепер частина науковців, а саме: А. Довгерт, Я. Шевченко, В. Мусіяка, Д. Боброва та інші вчені, не бачили доцільності створення Господарського кодексу, а нині частина з них не визнає господарське право самостійною та повноцінною галуззю права.

Проблема визначення предмета правового регулювання господарського права розглядалась частково у працях таких вчених, як Я. Шевченко, В. Мамутов, Г. Знаменський, О. Віхров, В. Лаптев, В. Рахмилович, Ю. Толстой, В. Мартемьянов, А. Азімов, М. Сібільов, В. Мілаш та інші, де думки відносно місця господарського права у системі вітчизняного права розділились. Для дослідження цивільно-правових та господарсько-правових відносин найактуальнішими нині видаються праці О. Подцерковного, В. Мілаша, В. Мамутова, Ч. Азімова, О. Пушкіна, О. Звереві, З. Ромовської, Л. Шевченко, В. Щербини, О. Вінника, О. Дзери, О. Шаповалової, Т. Кравцової.

Огляд наукової літератури, приуроченої до розкриття суті господарського права, дає

підстави виокремити основні підходи до визначення господарського права, це:

- 1) поєднання норм цивільного права, що діють у сфері господарювання (Р. Хафлін, Г. Матвеев, Л. Шевченко, А. Довгерг);
- 2) самостійна системоутворююча галузь права (В. Лаптев, В. Мамутов, Г. Знаменський);
- 3) симбіоз фундаментальних галузей права, приурочених до одного предмета – господарської діяльності (О. Вінник, В. Щербина) [5; 8; 9].

Більшість науковців підтримує третій підхід до визначення цієї галузі права, відповідно до якого господарське право – комплексна галузь права.

Господарське право як галузь права, наука господарського права, виникли не так давно, як, наприклад, цивільне право. У науці існує думка про те, що господарське право походить від права торгового.

О. Подцерковний зазначає, що виникнення господарських правових норм відбулось завдяки:

- 1) відокремлення права торгового (комерційного) від права цивільного;
- 2) охопленню публічно-правовими нормами торгових відносин [9, 6].

На доктринальному рівні прийнято виокремлювати такі етапи становлення господарського права:

- 1) звичаєве торгове право – цей етап сягає рабовласницького періоду, коли торгове право являло собою сукупність звичаїв (обрядів) й існувало в межах права цивільного;
- 2) купецьке (торговельне) право – припадає приблизно на XII–XX ст., характеризується виокремленням торгових звичаїв (правил, норм) від цивільних, появою міжнародної торгівлі, купецьких гільдій, становленням торговельного права, предметом якого стали відносини з приводу торгівлі, морського транспорту та банківської справи;
- 3) промислове та господарське право – процес формування саме господарського права припав на XX ст., коли біль-

шість країн вдалась до пошуку оптимального варіанта втручання держави у господарську діяльність, йому притаманні: власний предмет – відносини у сфері організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності; власна методологія, що характеризується поєднанням імперативності та диспозитивності; власна мета – побудова стабільної та сильної економіки країни на мікро- та макрорівні водночас; основне завдання – пошук балансу між державним регулюванням та свободою у господарюванні тощо [8, 5–7].

Тож, з огляду на дослідження історичної ретроспективи становлення та розвитку господарського права варто відзначити, що в аргументах прибічників думки про те, що господарське право – не самостійна галузь права є сенс. Витоки господарського права справді започатковані насамперед у площині права **приватного**, тому забувати про зв'язок господарського права із цивільним не варто.

Недоцільним видається і заперечення зв'язку господарського права із адміністративним, фінансовим, податковим правом тощо. Економічні процеси першої половини XX ст. зумовили запровадження державного регулювання економіки, яке проявлялось у частині країн централізованим державним управлінням, а в іншій частині постійними пошуками оптимального варіанта впливу та втручання держави в економічне життя країни та його реалізацією. Таким чином, норми адміністративного права послужили своєрідною “сталевою рукою” для реалізації основного завдання господарського права. Норми адміністративного права регулюють організацію діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, наділених господарською компетенцією, порядок взаємодії їх між собою та приватними особами, а не процес планування, організації та здійснення ними господарської компетенції.

Варто згадати і про зв'язок господарського права з іншими галузями права, такими як фінансове, податкове, земельне право тощо. Перелічені галузі також можна вважати виділеними для господарського права. Але не

можна, на нашу думку, називати його “поєднанням цивільно-правових норм” або ж поєднанням норм цивільного, адміністративного права, інших галузей права. Як слушно з цього приводу зазначають представники теорії “господарського права як самостійної галузі права”, не можна вважати господарське право сукупністю відкраєних частин предметів від вищезазначених галузей права. Воно має власний предмет, дотичний до предметів інших галузей права у частині характеру відносин у сфері господарювання. Так, зокрема, частиною предмета господарського права слід вважати фінансові відносини, які виникають у процесі організації господарської діяльності, господарювання, не пов’язані із формуванням та контролем за формуванням державного (місцевого) бюджетів (формування статутного капіталу підприємства, дотації, цінкові преференції, надані суб’єктам господарювання). Отже, господарське право – **комплексна галузь права**.

Однак, констатації факту, що господарське право – комплексна галузь права, замало для вирішення найважливіших проблем науки господарського права. Ними, на нашу думку, є:

- 1) встановлення меж між господарським та цивільним правом;
- 2) побудова такої взаємодії у системі “держава та/або органи місцевого самоврядування, суб’єкти господарювання, господарська діяльність”, за якої буде можливим досягнення балансу між публічним регулюванням економіки та свободою у господарській діяльності.

Якщо вести мову про господарське та цивільне право, найбільшу складність у розмежуванні господарсько-правових та цивільно-правових відносин викликають відносини майнового характеру.

Відповідно до ст. 1 Цивільного кодексу України, Цивільний кодекс регулює особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [2].

Визначаючи коло відносин, що регулюється цивільним кодексом, законодавець чомусь вважає за непотрібне визначити чим, по суті,

є майнові відносини і чим є особисті немайнові відносини. Це важливе упущення, але в подальшому глибокий аналіз правових норм цивільного законодавства дає відповідь на ці запитання, оскільки змістом майнових та немайнових відносин пронизано весь Кодекс, прийняті відповідно до нього акти. Крім того, для розкриття змісту понять “майнові відносини”, “немайнові відносини” наука цивільного права виробила низку ознак, за якими відрізняють ці дві різні групи відносин.

Найбільше упущення Цивільного кодексу, на нашу думку, у тому, що із змісту ст. 1 Кодексу неможливо встановити, стосується слово “особисті” лише немайнових відносин, чи воно пов’язане також і з майновими відносинами.

Дуже вдалим аналізом ст. 1 ЦК України є праці М. Сібільова, Ч. Азімова. М. Сібільов, досліджуючи сучасну наукову літературу, присвячену розкриттю предмета цивільного права, зокрема й праці авторки змін ст. 1 проекту ЦК України З. Ромовської, дійшов висновку, що слово “особисті” у контексті ст. 1 Кодексу стосується немайнових прав [10, 163].

Справді, у ст. 1 проекту ЦК України від 25 серпня 1996 р. визначено, що цивільними відносинами є “майнові та особисті немайнові відносини, основані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, у тому числі відносини, які складаються у сфері підприємництва” [3]. Тож, прикметник “особисті” стосується лише немайнових відносин. Принаймні такої точки зору дотримуються розробники Цивільного кодексу і таким нині є предмет цивільного права.

Розглянувши позицію, висловлену В. Мамутовим та О. Звереву відносно того, що ЦК України не має регулювати відносини між юридичними особами, що предметом цивільного права мають бути відносини, однією стороною яких є фізична особа, М. Сібільов спростував її, спираючись на те, що на підтвердження цієї позиції не наведено жодного аргументу [10, 162, 164].

Ч. Азімов, розмірковуючи про предмет цивільного права, акцентує увагу на суті майно-

вих відносин, їх різновиді та передумовах, які їх породжують (спонукають сторони до взаємодії, до вступу у відносини). В основу його праці покладено думки авторитетних учених минулого та напрацювання сучасної юридичної науки щодо майнових відносин, а сутність цих відносин розкрита у ретроспективному аналізі. Основними результатами його дослідження стало наступне: майнові відносини визначено як конкретні вольові економічні відносини з приводу належності, використання, розподілу засобів виробництва, предметів споживання та інших матеріальних благ (за позицією Д. Бобрової); майновим відносинам, які є частиною предмета цивільного права, притаманний приватний характер, оскільки основою мотивації поведінки осіб, яка породжує відносини, що є предметом цивільного права, є **приватний інтерес** [4, 145].

Майнові відносини у певному сенсі є основою господарських правовідносин. Саме майнові відносини є тим “краєугольним каменем”, “винуватцем урочистості” переплетіння та плутанини між цивільними та господарськими відносинами.

Цивільне право, по суті, є втіленням лібералізму, адже цивільні правовідносини засновані на основі юридичної рівності сторін, вільного волевиявлення та майновій самостійності учасників цих відносин. Основним призначенням цивільного права, зазначає О. Шаповалова, є “утвердження і захист приватного інтересу, правового статусу людини, особистості, закріплення автономії індивідів, їх незалежності від держави” [11, 26]. Отже, необхідно чітко відрізнити цивільне право від господарського, основною метою якого є **утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України, за якого відбуватиметься підвищення ефективності суспільного виробництва, підвищення соціальної спрямованості такого виробництва** [1], що прямо передбачено Господарським кодексом України. Утвердження такого порядку можливе лише за умови врівноваженого, доцільного та скоординованого державного регулювання економічного життя країни.

“Головна функція, яка виражає сутність державного регулювання економіки, – охорона публічних інтересів у господарських відносинах” [6, 24], – відзначає Т. Кравцова. При цьому, охорона публічних інтересів в жодному разі не має суттєво обмежувати свободу суб’єктів господарювання.

Відомо, що поняття публічного інтересу походить від філософської концепції загального блага, яка є ідеалістичною “моделлю виявлення, узгодження, визнання, захисту суперечливих інтересів, волі членів суспільства з боку загальнообов’язкової та справедливої норми права” [6, 4].

Врахування та узгодження цих інтересів і є основними завданнями державного регулювання, адже держава, як зазначає Т. Кравцова, “у процесі здійснення прав і свобод кожним індивідом приміряє егоїстичні інтереси окремих членів суспільства” [6, 4].

Тому, вважаємо, доцільно було б майнові відносини, які є частиною предмета цивільного права, чітко відмежовувати від майнових відносин у сфері господарювання. Отже, предмет цивільного права слід визначити як особисті немайнові та особисті майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

З огляду на зазначене, доцільним видається визначення, чим є **особисті майнові відносини**. На нашу думку, майнові відносини, які є частиною предмета цивільного права, – це особисті майнові відносини і мають стосуватись лише приватних інтересів, а якщо точніше, то предмет цивільного права мають складати **не пов’язані із господарською діяльністю відносини з приводу матеріальних благ, спрямовані на задоволення особистих потреб фізичних осіб**. Це дало б змогу уникнути подвійного регулювання значної частини правовідносин.

Обґрунтовуючи обмеження предмета цивільного права, звернемось до цивільно-правових та господарсько-правових договорів, основний зміст або ж суть яких однакова: встановлення, зміна, припинення прав та обов’язків сторін договору – виконання договірних зобов’язань. Як приклад, роз-

глянемо дві ситуації щодо договору купівлі-продажу.

1. Одна сторона договору купівлі-продажу (продавець) – власник квартири, друга (покупець) – особа, яка прагне придбати квартиру. Сторони укладають договір купівлі-продажу, самі визначають його умови відповідно до вимог законодавства. Під час укладення договору, або безпосередньо після його укладення, друга сторона виявляє порушення з боку особи-продавця.

2. Продавець – ПП “Х” та покупець товари – фізична особа. Особа придбала товар. Згодом, більш детально ознайомившись з товаром, вона з’ясувала, що він неякісний, тобто не відповідає тим вимогам якості, які встановлювались у домовленості.

Якщо у першій ситуації обидві сторони договору не є суб’єктами господарювання, виникають відносини у системі “покупець-продавець”, задіяні приватні інтереси, продаж квартири не є господарською діяльністю; то в другій – одна зі сторін суб’єкт господарювання, відносини “продавець – споживач”, які включають ринок та потенційних споживачів. Публічний інтерес – захист прав споживачів.

Таким чином, між господарськими та цивільними договорами можна провести межу. Господарські договори виникають на основі діяльності суб’єктів господарювання. До них законодавством мають бути передбачені чіткі умови, за порушення яких мають застосовуватись відповідні санкції. Якість товарів та послуг є одним із показників розвитку економіки. Нині, в Україні замало дієвих гарантій захисту прав споживачів, інтереси яких постійно порушуються компаніями-виробниками чи мережами гіпермаркетів, а принцип свободи договору, що є припустимим у приватних відносинах, в інтерпретації ЦК України до господарських договорів є неприпустимим. Отже, цивільно-правовими договорами слід вважати ті договори, укладення яких не можна вважати результатом здійснення господарської діяльності однією із сторін таких відносин, і на противагу цьому, до господарських договорів слід відносити ті договори, які є результатом здійснення

суб’єктами господарювання комерційної чи некомерційної господарської діяльності.

Другим важливим кроком у розмежуванні предметів господарського та цивільного права має бути **“відсторонення” інституту юридичної особи** і від господарського, і від цивільного законодавства – надання йому статусу **комплексного міжгалузевого інституту**. Так, зокрема, слід було б відносити “учасники організації – організація” розподілити таким чином: до сфери відання ЦК України мають входити права учасників організацій на частину чистого прибутку, що, відповідно до установчих документів, підлягає розподілу між учасниками; права та обов’язки учасників юридичних осіб при виході з організації; серед норм ГК України слід залишити норми, що регулюють інші відносини, пов’язані з організацією діяльності та безпосередньо з діяльністю юридичної особи.

Отже, ЦК України має охоплювати “приватну частину” відносин, які виникають у процесі створення та функціонування організацій, так би мовити “права на окремо від”. ГК України на противагу Цивільному кодексу має стати регулятором відносин “право на спільне”.

Втручання держави у господарську діяльність суб’єктів господарювання не може зводитись лише до встановлення квот на виробництво, цін на продукцію. Такі заходи припустимі лише для компаній-монополістів, які забезпечують суспільство продукцією (послугами) першої необхідності. Держава має забезпечувати справді **рівний** доступ до ринку суб’єктів господарювання, проводячи моніторинг за додержанням правил конкуренції, якістю продукції, демпінгуванням імпорту тощо.

Особливої уваги заслуговує і реформування правового регулювання відносин власності. Економіка держави та власність є взаємозалежними явищами: власність є основою, тією базою, на якій вибудовується майбутнє виробництво, ВВП; рівень економічного розвитку держави, у свою чергу, забезпечує умови процесу виробництва, реалізації продукції (виконання робіт, надання послуг), відображає справжній рівень життя населення. До

сфери відання цивільного кодексу має належати приватна власність та речові права, які спрямовані не на здійснення господарювання сторонами відносин власності.

Господарське право є складною комбінацією лібералізму та етатизму. Сфера господарювання не може бути позбавлена впливу держави, а отже, виходить, що не всі майнові відносини у сфері господарювання можуть ґрунтуватись лише на юридичній рівності сторін – учасників цих відносин, вільному волевиявленні. У силу того, що “утвердити єдиний господарський порядок в економічній системі України”, господарське право має ґрунтуватись і на регламентації державою господарської діяльності. Має бути вироблена чітка політика, заснована на всебічному аналізі економічного становища як держави загалом, так і окремих її регіонів; більш чітко мають бути визначені напрями цієї політики; при органах виконавчої влади мають функціонувати постійно діючі колегії у складі представників науки та бізнесу тощо.

Література

1. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. Проект Цивільного кодексу України № 0890 від 14.05.2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

4. Азімов Ч. Про предмет і метод цивільного права // Вісн. АПРНУ. – № 1 (16), 1999. – С. 143–151.

5. Господарське право України: Навч. посіб. / За ред. С. В. Несинової. – К.: Центр учбової л-ри, 2012. – 564 с.

6. Кравцова Т. Правова природа державного регулювання підприємницької діяльності // Підприємництво, господарство і право. – № 8. – 2003. – С. 3–5.

7. Курінний Є. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика в умовах системного реформування: Автореф. дис. на здобуття ступеня. – НАВС: К., 2004. – 36 с.

8. Мілаш В. Господарське право: Курс лекцій: У 2 ч. – Ч. 1. – Х.: Право, 2008. – 496 с.

9. Хозяйственное право Украины: Учебник / Под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – 4-е изд., перераб и доп. – Х.: Одиссей, 2010. – 488 с.

10. Сібільов М. Щодо “порад” господарників про актуалізацію предмета дослідження та викладання цивільного права // Вісн. АПРНУ. – 2008. – № 1 (52). – С. 159–171.

11. Шаповалова О. Шляхи подолання неузгодженостей у цивільному та господарському законодавстві України // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 25–27.

Господарське право – комплексна галузь права. З огляду на це, в юридичній науці існує проблема розмежування предмета господарського права із предметами основоположних для нього галузей права. Особливу складність викликає розмежування предметів господарського та цивільного права. Ця проблема пов'язана з тим, що майнові відносини, які є частиною предмета цивільного права, по суті є основою господарських відносин. Тому, доцільним видається визначити, які майнові відносини є “цивільними”, а які “господарськими”.

Хозяйственное право – комплексная отрасль права. В связи с этим, в юридической науке существует проблема разделения предмета данной отрасли права с предметами основоположных для ее отраслей. Наиболее сложным является разграничение предметов хозяйственного и гражданского права. Эта сложность обусловлена тем, что имущественные отношения, которые являются частью предмета гражданского права, в то же время являются и основой хозяйственных отношений. Поэтому, целесообразно определить, какие имущественные отношения “гражданские”, а какие “хозяйственные”.

Economic law is the combinative branch of law. According to such position, there is a problem with division of the economic law subject with subjects of ground-given for it branches of law in legal science. The most hard is the division of economic and civil law subjects. Such mind deals with the принадлежность of material relations to both economic and civil branches of law. It is necessary to define what material relations are "economic", what are "civil".

Надійшла 8 грудня 2011 р.

ЩОДО СТАНУ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ НОРМ З ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 245–247

Наріжним є завдання сучасної демократичної держави із створення ефективної юридичної системи захисту природних прав і підвалинних свобод громадян, зокрема убезпечення від заподіяння шкоди моральному генезу. “Моральна шкода” є поняттям новим в українській юриспруденції, вивченим та дослідженим вкрай недостатньо, проте практична затребуваність у його використанні викликає наразі вмотивоване зацікавлення цим об’єктом дослідження.

Сучасний розвиток юридичних наук зосереджений переважно на тематиці прав і свобод людини. Актуальність цієї тематики підкреслюється прийняттям багатьох нових міжнародних правових актів, що віддзеркалюють ціннісні пріоритети сучасного суспільства, і визначають належне їх забезпечення першочерговим завданням демократичної держави. Насамперед маємо згадати Преамбулу до “Загальної Декларації прав людини”, яка проголошує визнання власної гідності, що притаманна кожній людині, і рівних та невід’ємних їй прав основою справедливості, свободи та громадського миру. Так само, Преамбула до “Міжнародного пакту” про культурні, соціальні та економічні права людини проголошує, що такі права “впливають із властивої людській особі гідності” [4, 120].

Конституція України 1996 р. також містить подібні концепції. Основний закон, Конституція України, закріплює в державі засади відповідальної юридичної практики, що спрямована на забезпечення та захист притаманних людині гідності, свобод і прав. Вона надає підґрунтя для такого розвитку правової держави, в якій громадянин як особистість, його честь і гідність, недоторканність і безпека, життя і здоров’я є безумовною суспільною цінністю.

Згідно з нормами Конституції громадяни мають право на відповідне відшкодування немайнової (моральної) шкоди, що заподіяна внаслідок збирання, зберігання, поширення і використання недостовірних відомостей щодо особи – громадянина, а також стосовно членів його сім’ї (ст. 32), будь-якими протизаконними рішеннями чи діями поза межами законності, або бездіяльністю державних органів влади чи місцевого самоврядування та відповідальних осіб, що здійснюють свої повноваження (ст. 56); незаконним засудженням (ст. 62) і т. ін. Більше того, ст. 152 Конституції України передбачає право постраждалого на відшкодування, якщо моральна (немайнова) шкода була завдана особі (в тому числі й особі юридичній) будь-якою діяльністю, що наразі визнана неконституційною в рішеннях Конституційного Суду [1, 57]. У відповідних випадках передбачено ухвалення рішення про відшкодування доведеної моральної (немайнової) шкоди загальними чи господарськими судами у встановленому законом порядку, а не Конституційним Судом.

Зрештою, за відновленням та захистом своїх порушених прав та свобод, за компенсацією заподіяної цим немайнової шкоди особа отримує можливість звертатись до суду,

а обов'язком держави є забезпечення прав і свобод і справедливого відшкодування в разі їх порушення. Природно, особливої актуальності набуває проблема створення дієвих механізмів, що забезпечать втілення проголошеної концепції і, зокрема, реалізацію права особи на відшкодування.

Предметом наведеного дослідження є соціально-правові аспекти зазначеної компенсації та спосіб визначення підстав для визнання моральної шкоди. Дослідження передбачає детальний аналіз положень, що їх містить чинне законодавство, і зокрема, Цивільний кодекс України.

Моральну шкоду почали враховувати як правову категорію Українського законодавства відносно недавно. Чинний Цивільний Кодекс України містить низку особливостей в нормах, що стосуються відшкодування моральної шкоди. Тема моральної шкоди та законних підстав і способів її компенсації нині викликає зростаюче зацікавлення та стає об'єктом поглибленого наукового дослідження. Внеском у вивчення проблем у цьому напрямі є, наприклад, роботи М. Гаянтича, В. Чернадчука, Г. Коваленка, С. Шимона, В. Петренка, С. Козлова, А. Ерделевського. Наступні дослідження, що розвивають цей напрям, мають дати поглиблений аналіз характеристики моральної шкоди, а також науковий погляд на проблеми, що стосуються унормування відповідальності за заподіяння моральної шкоди та підстав і способів її компенсації [3, 212].

Таким чином, на часі є завдання: з уточнення поняття моральної шкоди, з розширеного аналізу соціально-правових аспектів цієї правової категорії, з поглибленого дослідження умов виникнення моральної шкоди, з визначення кола підстав відповідальності та меж права на компенсацію за заподіяну моральну шкоду, з оцінки можливих пропозицій щодо вдосконалення розділів законодавства, що вноормовують цю правову сферу.

Концепція, що передбачає компенсацію моральної шкоди, лише порівняно недавно, з 1963 р., вперше знайшла у вітчизняній юридичній практиці відображення у законодавстві, а з 2003 р. норми регулювання пра-

ва на відшкодування включені до нового Цивільного кодексу України. В основу концепції покладено принцип генерального делікту: не можна заподіювати шкоду особі або її майну; заподіяння шкоди завжди є протиправним, інше може впливати лише з договору між сторонами чи закону; протиправна шкода, що заподіяна майну або особі, має бути відшкодована суб'єктом, що її заподіяв [2, 307]. Відповідно до загальних принципів деліктної відповідальності в суперечках про відшкодування моральної шкоди неодмінно му з'ясуванню підлягають такі аспекти: наявність заподіяної шкоди потерпілому, що кваліфікується як моральна, протиправна діяльність заподіювача цієї шкоди, обумовленість шкоди протиправною поведінкою або бездіяльністю заподіювача, а також його вина.

Необхідно підкреслити, що юридична практика постачає для наукового осмислення надзвичайно різноманітні питання, які можуть торкатися проблем визначення відповідальності за шкоду, що мала місце завдяки незаконним рішенням або діям чи бездіяльності державних органів дізнання, слідства, органів прокуратури, суду; проблем відшкодування моральної шкоди, заподіяної з боку джерела підвищеної небезпеки; проблем визначення складових, які потребують оцінки при визначенні немайнової шкоди юридичній особі; проблем удосконалення практики судових експертиз, що призначаються з метою встановлення доказів заподіяння певної моральної шкоди і експертної оцінки розміру компенсації, тощо. Декларативність заяв деяких позивачів на кшталт "мені заподіяли моральну шкоду" і відсутність певних доказів і обґрунтованих визначень, яка саме шкода і якими неправомірними діями вона заподіяна їм відповідачами, призводить до безрезультативності для позивачів таких судових походів. Той, хто починає такий похід, має знати, що важливим завданням при складанні позовної заяви про відшкодування немайнової шкоди є вичерпне відображення зібраних доказів, що напевно доводять самий факт заподіяння протиправної моральної шкоди та дають змогу визначити справедливий розмір відшкодування.

Такий спосіб захисту особистих прав, як компенсація моральної шкоди, був встановлений Законом України “Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій” від 6 травня 1993 р. № 3188-ХІІ. У новому Цивільному Кодексі України норми, що передбачають компенсацію моральної шкоди, збагачені істотними новаціями (для порівняння, у ст. 1170 ЦК України йдеться про таку підставу для відшкодування, як прийняття закону, що позбавляє права володіти певним майном). Законами України “Про авторське право і суміжні права”, “Про інформацію”, “Про захист прав споживачів”, “Про телебачення і радіомовлення” також передбачається відшкодування заподіяної суб’єкту права моральної шкоди. Відповідно до нових юридичних можливостей зростає кількість позовів про відшкодування, а певна части-

на з них демонструє зловживання невнормованістю меж відшкодування. Попри деякі негативні моменти, наявне зростання правової культури громадян, їх правосвідомості, що становить основу правової держави.

Література

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – 356 с.
3. Палиюк В. П. Моральный (неимущественный) вред. – К.: Право, 1999. – 286 с.
4. Шимон С. І. Цивільно-правові способи захисту конституційних прав людини. До поняття моральної шкоди // Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства: 36. наук. праць. – К., 1997. – С. 275.

Схарактеризовано засадничі аспекти юридичного поняття “моральна шкода”, окреслено підстави, що обумовлюють її виникнення, визначено головні проблеми, що стосуються законодавчого врегулювання відповідальності за заподіяну шкоду немайнового характеру.

Охарактеризованы основные аспекты юридического понятия “моральный вред”, очерчены основания, обуславливающие ее возникновение, определены главные проблемы, касающиеся законодательного регулирования ответственности за причиненный вред неимущественного характера.

Characterized as fundamental aspects of the legal concept of “moral damage”, outlines the reasons that determine its origin, identified the main problems concerning the legal regulation of responsibility for non-property damage.

Надійшла 7 грудня 2011 р.

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КАТЕГОРІЇ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ В ЗАКОНОДАВСТВІ РІЗНИХ КРАЇН ТА В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТАХ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 248–251

Аналіз поняття та доктринальних підходів до визначення юридичної природи категорії надзвичайного стану в законодавстві різних країн та в міжнародно-правових документах є важливим з точки зору забезпечення прав людини в умовах виняткового режиму.

Правове поняття “надзвичайний стан” у різних країнах має неоднозначне трактування як у лексичному, так і в змістовному сенсі. Пояснюється це не тільки мовними відмінностями, а й історичними закономірностями становлення й розвитку національних правових систем. Змістова сторона надзвичайного стану виражається насамперед у його трактуванні як крайнього засобу, останнього аргументу, який може врятувати державу від руйнівного впливу. Саме таке розуміння режиму надзвичайного стану мало місце в працях вітчизняних і зарубіжних учених ще в ХІХ ст. “Коли існуванню держави або його спокою щось загрожує, – зазначав німецький учений, професор Ленінг, – порятунок держави від загрозливих небезпек є найважливішим завданням державної влади. Для того щоб виконати це завдання, органи державної влади мають бути наділені великими повноваженнями. Обмеження, які ставлять їм закони про охорону особистої свободи, потрібні тимчасово знищити” [1].

Стосовно лексичного аспекту, то, наприклад, у країнах англо-американської правової сім’ї використовується термін *State of Emergency* [2], який дослівно перекладається як державна крайня необхідність. Справді, у правових доктринах багатьох країн такої пра-

вової сім’ї режим надзвичайного стану трактується як один із видів крайньої необхідності, здійснюваної у державному масштабі [3].

В інших країнах законодавцями використовуються правові поняття, що означають режим особливих заходів, без застосування термінів “надзвичайний”, “винятковий”, “крайня необхідність” і т. д. Так, наприклад, Основний закон ФРН в цьому випадку оперує категорією “стан напруженості” [4, 159]. Пояснюється це, мабуть, прагненням німецького законодавця дистанціюватися від усіх правових понять, так чи інакше пов’язаних з періодом нацистської диктатури, де характер державного управління носив винятковий, надзвичайний характер, що часто знаходило відображення в правових термінах того періоду. Змістова сторона поняття “надзвичайний стан” як у нормативних актах різних держав, так і в правовій доктрині дуже неоднозначна. Відмінності виявляються передусім у тому, що законодавство різних країн вкладає в цей термін неоднакові смислові поняття щодо конкретних ситуацій. Наприклад, законодавство Індії під поняттям “надзвичайний стан” має на увазі режим, що вводиться як у випадку внутрішніх заворушень, повстань, збройних заколотів, так і в разі війни або зовнішньої агресії [5, 404]. Разом з

тим, законодавство Канади проводить чітку межу між термінами “надзвичайний стан” і “воєнний стан”. Терміном першим охоплюються заходи, що застосовуються в силу причин внутрішнього характеру, другим – заходи для нейтралізації зовнішніх загроз [6]. На практиці таке розмежування знаходить відображення в тому, що режими надзвичайного та воєнного стану часто регулюються різними законодавчими актами. У деяких державах у поняття “надзвичайний стан” включаються також і заходи, спрямовані на оздоровлення загальної економічної ситуації в країні, виведення національного виробництва з кризи. Наприклад, Конституція Індії констатує можливість введення надзвичайного стану в галузі фінансів (ст. 360).

Таким чином, єдності в юридичному змісті поняття “надзвичайне становище” в законодавстві зарубіжних держав не існує, що цілком природно. Далекі від одностайності і доктринальні розуміння різних країн з цього аспекту. Більше того, міжнародні акти, які так чи інакше стосуються у своєму регулюванні питань забезпечення прав людини, у виняткових умовах також не закріплюють чіткого і єдиного визначення поняття “надзвичайний стан”. Разом з тим, питання про співвідношення різних понять, пов’язаних із введенням особливих заходів, залишається досить актуальним, насамперед, з теоретичної точки зору. Труднощі виявлення такого співвідношення цілком очевидні й обумовлені, як було зазначено вище, специфічністю національних підходів у цьому питанні. Разом з тим, спираючись на роботи як українських, так і зарубіжних учених, можна провести теоретичне розмежування в поняттях, пов’язаних із введенням режиму особливих заходів. Зокрема, одні вчені пропонують охоплювати поняттям надзвичайного стану всю сукупність режимів, що вводяться як через причини внутрішнього характеру (великі аварії, масові заворушення, збройні заклоти), так і зовнішнього характеру (агресія, війна тощо) [7; 8]. Аргументується така позиція схожістю характеру державного управління. І в тому, і в іншому випадку на перше місце висуваються заходи, не властиві зви-

чайному життю і діяльності суспільства, і які мають надзвичайні риси. Однак з цієї позиції не можна виявити системний взаємозв’язок понятійного апарату в рамках режимів особливих заходів.

Більш науково обґрунтованим видається позиція інших авторів, які вважають за необхідне використовувати збірне поняття, яке б об’єднало режими особливих заходів поза їх зовнішніми або внутрішніми джерелами [9, 13]. Таким інтегруючим терміном є поняття “виняткові режими”. Воно, у свою чергу, включає в себе поняття “надзвичайний стан”, яке вводиться на підставі політико-соціальних або природно-техногенних факторів внутрішнього характеру, і “військове положення”, що вводиться в разі зовнішньої агресії або її безпосередньої загрози.

Таким чином, надзвичайний стан можна розуміти в широкому та у вузькому сенсі. У широкому сенсі під цим поняттям позначаються усі режими, передбачені законодавством певної держави, що носять винятковий характер. У вузькому сенсі під цією категорією розуміється тільки винятковий режим, введений у зв’язку з внутрішніми факторами, в тому числі і внутрішніми збройними конфліктами високої або низької інтенсивності. Обґрунтованість такої позиції підтверджується і положеннями міжнародних актів. Зокрема, у ст. 15 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод використовується таке формулювання: “Під час війни або іншого надзвичайного стану, що загрожує життю нації...”. Отже, міжнародний акт розмежовує внутрішній і зовнішній режими, маючи на увазі, що зміст вживаних в їх рамках заходів не може бути тотожним.

Наведена класифікація понять дає підстави чітко структурувати терміни, узагальнивши їх юридичний та смисловий зміст.

У силу своєї специфічності питання забезпечення прав людини в період міжнародного збройного конфлікту (а з ним режиму воєнного стану) повинні бути предметом самостійного дослідження. Проведений аналіз поняття “надзвичайний стан” у контексті правових систем різних держав дає підстави звер-

нутися до аналізу юридичної природи забезпечення прав людини в особливих умовах.

Забезпечення прав людини в умовах виняткового режиму включає в себе два напрями, які, з одного боку, виступають як самостійні елементи надзвичайного стану, а з другого – перебувають у нерозривному зв'язку один з одним. Мова йде про обмеження прав людини і про захист прав людини. Перший напрям відображає інтереси держави щодо нормалізації обстановки всередині країни до прийняттого рівня законності і порядку. Другий передбачає інтереси людини, особистості в період, коли її права і свободи стають найвразливішими. Зазначені напрями також відображають необхідність встановлення межі, яка буде відокремлювати правомірні дії влади в цей період від беззаконня. Останнє завдання завжди важке, і різні держави, що стикалися у своїй історії з необхідністю введення надзвичайних заходів, визнавали цей факт.

Першим напрямом забезпечення прав людини в період надзвичайного стану виступає їх захист. Слід зазначити, що захист прав людини в таких умовах може здійснюватися у двох формах:

- розробка нормативно-правової бази вжиття надзвичайних заходів із закріпленням гарантій найважливіших прав і свобод;
- реалізація нормативно закріплених гарантій у рамках діяльності органів влади в надзвичайних умовах.

В силу принципу суверенітету різні держави самостійно розробляють нормативно-правові акти, які регулюють питання вжиття надзвичайних заходів в особливих умовах, зумовлених державною необхідністю. Як правило, норми подібного характеру містяться в конституційних актах і спеціальних нормативних документах, присвячених виключно надзвичайному стану. Зміст таких норм можна умовно розділити на дві групи: норми, що закріплюють процедуру і правомірність виняткових заходів у зазначений період, і норми, що встановлюють гарантії прав людини в аналогічних умовах і механізм їх реалізації. Тим самим дотримується єдність двох основних напрямів забезпечення прав люди-

ни. Реалізація нормативно закріплених гарантій прав людини в рамках діяльності органів влади у надзвичайних умовах, як форма реалізації їх захисту, не менш важлива, ніж видання правових актів. Діяльність органів правопорядку, відповідно до цілей і завдань введеного виняткового режиму, повинна здійснюватися тільки в межах, встановлених законом. Особливо це має виявлятися в обмеженні прав людини, недопущенні вживання заборонених заходів. Слід зазначити, що захист прав людини в період надзвичайного стану може здійснюватися також на двох основних рівнях: міжнародному і національному. В силу свого суверенітету, держава вправі самостійно вирішувати, які заходи, адекватні складності ситуації, що склалася, необхідно вживати. І міжнародне право не може обмежити держави в цьому праві. Разом з тим, існують обставини, коли світове співтовариство не тільки має право, а й зобов'язане здійснювати контроль за надзвичайними заходами, які встановлюються. Це пов'язано з необхідністю контролю за дотриманням прав людини, які в ХХ ст. перестали бути предметом тільки національного забезпечення. І тільки цей бік надзвичайного стану є сферою міжнародно-правового регулювання. Міжнародно-правова форма захисту прав людини в період надзвичайного стану спрямована на недопущення масових і грубих порушень національною владою прав і свобод людини. Як справедливо зазначає А. Я. Капустін, "...внутрішні конфлікти знаходяться поза зоною досяжності міжнародного права доти, доки вони не нестимуть загрозу міжнародному миру та безпеці або призводитимуть до масових і грубих порушень прав людини" [10, 20].

Як вже зазначалося, другим напрямом у забезпеченні прав людини в умовах надзвичайного стану виступає їх обмеження. Обмеження прав людини за таких умов є необхідним примусовим заходом, що має тимчасовий характер, без якого неможливе досягнення цілей, заради яких такий режим вводиться. Законодавчі акти і конституції багатьох сучасних держав напряму пов'язують надзвичайний стан і обмеження прав людини.

Література

1. Loening E. Lehrbush des Deutschen Verwaltungsrechts. Leipzig, 1884. – Z. 290.
2. Emergency Regulations 1921 // The Board Trade Journal, 1921.04.07 – P. 49–62.
3. Barnett H. Constitutional and Administrative Law. London., 1995. – P. 336.
4. Авдеев Ю. I. Чрезвычайное законодательство ФРГ. – М.: Юрид. лит., 1970. – 279 с.
5. Домрін А. М. Правовые институты чрезвычайного режима в Индии // Институты конституционного права иностранных государств. – М.: Юрид. лит., 2002. – С. 147–211.
6. Emergency Preparedness Act 1988, RS. 1985, ch 6, 4-th Suppl. – Ottawa, 1989. – P. 17–32.
7. Ехипов М. И. Некоторые аспекты применения режима чрезвычайного положения. – Пермь: Мир, 1993. – 271 с.
8. Ларин А. М. Чрезвычайные ситуации и деятельность правоохранительных органов // Право и чрезвычайные ситуации. – М., 1992. – С. 41–46.
9. Янгол Н. Г. Чрезвычайное законодательство и исключительные правовые режимы: история и современность: Монография. – СПб.: СПбГУАП, 2000. – 408 с.
10. Капустин А. Я. Проблема имплементации норм международного гуманитарного права в немеждународных военных конфликтах // Российский ежегодник международного права. – С.-Петербург. гос. ун-т. – С. 74–87.

Реалізація нормативно закріплених гарантій прав людини в рамках діяльності органів влади у надзвичайних умовах, як форма реалізації їх захисту, не менш важлива, ніж видання правових актів. Діяльність органів правопорядку відповідно до цілей і завдань введеного виняткового режиму має здійснюватися тільки в межах, встановлених законом.

Реализация нормативно закрепленных гарантий прав человека в рамках деятельности органов власти в чрезвычайных условиях, как форма реализации их защиты, не менее важная, чем издание правовых актов. Деятельность органов правопорядка в соответствии с целями и задачами введенного исключительного режима должна осуществляться только в пределах, установленных законом.

Implementation of legal guarantees of human rights enshrined in the framework of government in extraordinary circumstances, as a form of protection, not less important than the publication of regulations. The activity of law enforcement in accordance with the goals and objectives imposed exceptional regime should be carried out only within the limits prescribed by law

Надійшла 18 листопада 2011 р.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО І ПОЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 252–255

Державна інвестиційна політика є найважливішим важелем регулювання підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, без якого неможливо уявити економічний розвиток країни.

У сучасних умовах економічного розвитку та правового впливу на зазначені процеси з боку держави найважливішим важелем регулювання підприємницької діяльності суб'єктів господарювання й економіки країни є інвестиційна політика [1]. Фактично інвестиційна політика сучасної України постає як одна з основних складових економічної політики держави. У цьому контексті проблеми правового забезпечення державної інвестиційної політики, а також державного управління інвестиціями, стають одними з пріоритетних як для науки державного управління, так і для юридичної науки.

Актуальність дослідження цієї проблематики зумовлюється такими причинами. По-перше, державна інвестиційна політика як комплекс адміністративно-правових та економічних заходів спрямована на активізацію та поглиблення інвестиційних процесів [2]. Її зміст визначається станом науково-технічного і соціального розвитку країни, її економіки, основними завданнями народного господарства у сфері виробництва. Становище в інвестиційній політиці є чутливим барометром стану справ у цілому в економіці [3]. Актуальні проблеми прискорення економічних темпів розвитку України та модернізації її економіки в цілому тісно пов'язані із формуванням надійної правової та політично-управлінської основи інвестиційної діяльності в державі. По-друге, необ-

хідно відзначити, що нині інвестиційні процеси регулюють закони України “Про інвестиційну діяльність”, “Про іноземні інвестиції”, “Про режим іноземного інвестування”, “Про цінні папери та фондову біржу” тощо, загалом понад сто законів і нормативних актів. Цілком очевидно, що оптимізація системи державного управління інвестиціями в Україні прямо передбачає удосконалення чинного законодавства в зазначеній галузі, що, у свою чергу, неможливе без наукового осмислення специфіки та правових основ державного управління інвестиціями. По-третє, державне регулювання інвестиційної діяльності формується з урахуванням показників соціально-економічного розвитку України, загальнодержавних і регіональних програм розвитку народного господарства, передбачуваними в республіканських і місцевих бюджетах обсягами державного фінансування відповідної спрямованості. Однією з головних форм здійснення державного регулювання є створення пільгових умов ведення господарської діяльності для інвесторів, які вкладають кошти у найбільш важливих напрямках, таких як розвиток соціальної сфери, технологічне вдосконалення виробництва, створення додаткових робочих місць для найвразливіших категорій громадян, які потребують соціального захисту, тощо [4]. З огляду на значущість реалізації згаданих цілей, стає очевидною й відповід-

на актуальність науково-теоретичних досліджень проблем правового і політичного забезпечення державного управління інвестиціями в Україні.

Отже, маючи на меті дослідження актуальних проблем правового і політичного забезпечення державного управління інвестиціями в Україні, зосередимо увагу на таких питаннях: а) визначення кола основних суб'єктів державної інвестиційної політики; б) характеристика правових основ та напрямів забезпечення їх дієвості; в) визначення основних цілей державного управління інвестиціями та засобів їх правового забезпечення.

Державне керівництво інвестиціями здійснюється центральними та місцевими органами влади. На макрорівні – Міністерством економіки України (рішення готуються відділом будівельного комплексу та промисловості будівельних матеріалів) і Державним комітетом у справах будівництва, архітектури та житлової політики (зокрема, управлінням з реалізації інвестиційних програм і державного замовлення), Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Підґрунтям для прийняття рішень стосовно інвестування коштів центрального бюджету є актуальні прогнози соціально-економічного розвитку України, схеми розміщення і розвитку продуктивних сил України, що передбачають необхідність інвестицій, цільові галузеві науково-технічні і комплексні програми; наявність техніко-економічних обґрунтувань доцільності інвестування.

Нині пріоритетні напрями інвестиційної діяльності обираються з метою вирішення завдань стабілізації економіки, втілення довготермінових завдань її перебудови та підвищення соціально-економічного рівня життя населення [5]. Обсяги інвестицій з державного бюджету затверджує Верховна Рада за поданням уряду в Державній програмі економічного і соціального розвитку. Щодо найпріоритетніших об'єктів у соціальній сфері застосовується дві форми інвестування – як з прямих бюджетних асигнувань, так і за рахунок державного кредиту.

Державне регулювання інвестиційної діяльності керується вимогами послідовної де-

централізації інвестиційного процесу: зростання частки власних коштів суб'єктів у фінансуванні проектів, переваги кредитування перед безповоротним бюджетним фінансуванням, забезпечення найважливіших державних економічних пріоритетів, а також програм, що спрямовані на структурну перебудову ключових галузей економіки, запровадження принципу змагання при конкурсному відборі проектів, перевага завершенню раніше розпочатого будівництва, технологічному переоснащенню діючих підприємств, посилення державного контролю за цільовим та ефективним використанням державних інвестицій, розширення кола проектів змішаного фінансування, сприяння збільшенню обсягів залучення інвестицій шляхом удосконалення відповідних нормативно-правових документів, запровадження ефективних механізмів страхування інвестицій. Чільним аспектом державної інвестиційної політики є визначення пріоритетних об'єктів, що потребують інвестування. Серед важелів державного регулювання інвестиційних процесів головним виступає система податків і податкових ставок, а також кредитна політика. Не підлягає сумніву ефективність різних видів фінансової допомоги: дотацій, субвенцій, субсидій, бюджетних позик, що спрямовані на розвиток галузей виробництва і окремих регіонів. Вагомими важелями є визначення пільгових умов користування природними ресурсами та підтримка певної політики ціноутворення.

Формування і впровадження цілої інвестиційної політики є результатом дії комплексу регулятивних, організаційних і методологічних факторів, що здійснюються цілеспрямовано і погоджено на всіх рівнях державного управління. Серед іншого на велику увагу заслуговує дослідження впливу державної політики на узагальнену інвестиційну активність підприємництва в Україні.

Законодавчі фактори політики інвестування регулюють інвестиційну діяльність у різних формах [6]. Наприклад, податкове регулювання забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки за ознакою найбільшої прибутковості. Способи податкового впливу на активізацію інвестицій-

них процесів утворюють чотири групи: за провадження стимулюючих диференційованих ставок, звільнення від оподаткування на певний термін, скорочення бази оподаткування, усунення подвійного оподаткування. Найефективнішим джерелом інвестиційного фінансування у країнах із розвинутою ринковою економікою є амортизаційні відрахування. В Україні це джерело використовується не повною мірою: обсяг амортизаційного фонду у звітах підприємств становить лише четверту частину суми фінансування капіталовкладень, оскільки в умовах фінансових труднощів істотна частина акумульованих амортизаційних коштів спрямовується підприємствами на поточні потреби [7]. Також великий відсоток грошових коштів є в обігу поза банками. Ці кошти становлять великий потенціал, використання якого у відкритому господарському обігу здатне значно поліпшити фінансову ситуацію в державі [8].

Тож істотним фактором впливу на активізацію інвестицій є зважена економічна політика, що регулює грошовий обіг і роботу банківської системи, ініціює кредитну експансію чи кредитну рестрикцію.

Іншим напрямом є застосування в податкових розрахунках механізму прискореної амортизації, що дає змогу суб'єкту господарювання досягти прискореної окупності вартості устаткування, яке перебуває в експлуатації, прискорено накопичити обсяг амортизаційного фонду, достатній для результативного інвестування.

Ще один механізм – грошова приватизація – дає державі можливість жорстко впливати на напрями та обсяги інвестицій і контролювати їх виконання в разі, якщо визначений за результатами конкурсу новий власник приватизованого підприємства має сплатити його аукціонну ціну і виконати в повному обсязі умови конкурсу щодо інвестування виробництва [9].

Методами прямого впливу, що застосовують для залучення інвестиційних коштів в економіку через фондовий ринок, виступають емісія державних цінних паперів (облігацій та ін.), продаж пакетів акцій підприємств, створення інструментів захисту кош-

тів інвесторів від втрат шляхом залучення до співпраці державних страхових компаній та компаній, створених з державною часткою, проведення політики запобігання монополізації фондового ринку. Непрямий вплив здійснюється за допомогою податкових та банківських інструментів.

Законодавством України передбачено, що інвестиції можуть, а в певних випадках і неодмінно мають бути застраховані. Сучасна інвестиційна політика, що проводиться урядом України, сприяє збільшенню частки інвестицій у технічне переоснащення виробництва і спрямуванню інвестицій у пріоритетні галузі народного господарства [10].

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна стверджувати, що, по-перше, Україна має суттєвий потенціал для освоєння диверсифікованих інвестицій, представлених обладнанням, матеріалами, правами інтелектуальної власності та ін. По-друге, інвестиційна політика держави має втілюватись з урахуванням економічних інтересів регіонів, шляхом спільного фінансування відповідних інвестиційних програм. По-третє, поживлення інвестиційної діяльності на місцевих рівнях необхідно стимулювати податковими пільгами – запровадженням диференційованих місцевих податків, а також загальнодержавних і регулюючих податків у відповідних частинах, що спрямовуються до регіональних бюджетів.

Література

1. Федоренко В. Г. Шляхи підвищення інвестиційної діяльності в Україні: Монографія. – К.: Аспект-Поліграф, 2003. – С. 25.
2. Д'яконова І. І. Теоретичні та економічні основи інвестиційної діяльності. – Суми: Слобожанщина, 1998. – С. 10–11.
3. *Инвестиции* / Пер. с англ. У. Ф. Шарп, Г. Д. Александер, Д. В. Бэйли. – М.: ИНФРА-М., 1997. – С. 24–25.
4. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2005.
5. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. – Л.: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. – С. 15.
6. Дзись Г. В. До питання формування державної політики регіонального розвитку // Проблеми раціонального ви-

користання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону. – 1999. – № 1. – С. 4–13.

7. Рябченко О. Д. Інвестиційна діяльність і приватизація / О. Д. Рябченко, Г. Г. Тарасенко, П. В. Цибань, О. М. Чаленко. – Х.: Основа, 1999. – С. 56.

8. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. для студ. екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – С. 215–218.

9. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004.

10. Кармазіна Н. В. Визначення стратегії інноваційної діяльності // Соціально-економічна політика та розвиток регіонів в умовах переходу до постіндустріального суспільства: Міжнар. наук.-практ. конф., 21 берез. 2008 р.: Тези допов.: У 2 т. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2008. – Т. 1. – С. 185–186.

Досліджуються основні проблеми, які виникають у контексті правового забезпечення державного управління інвестиціями та розробки сучасних моделей державної інвестиційної політики в Україні. Проаналізовано стан законодавчого забезпечення державного управління інвестиціями, визначено головні напрями та засоби поліпшення цієї діяльності Української держави.

Исследуются основные проблемы, возникающие в контексте правового обеспечения государственного управления инвестициями и разработки современных моделей государственной инвестиционной политики в Украине. Проанализировано состояние законодательного обеспечения государственного управления инвестициями, определены главные направления и средства улучшения этой деятельности Украинского государства.

The article examines main issues of public investment management legal provision and the development of advanced models of the state investment policy in Ukraine. The author analyzes the state legislature to ensure the public investment management, defines the main directions and means of enhancing the activity of the Ukrainian state.

Надійшла 5 грудня 2011 р.

ПСИХИЧЕСКИЕ НАРУШЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ У СОЛДАТ, ВОЗНИКАЮЩИЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ УЧАСТИЯ В ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 256–263

В любой деятельности человека могут возникать трудные ситуации, однако, в случае катастрофы, такой как война, происходит их количественное и качественное накопление, изучение основных закономерностей которых весьма актуально как с теоретической, так и с практической точки зрения.

В случае катастрофы, которую являет собой война, актуализирующая угрозу жизни человека, происходит количественное и качественное нарастание психических нарушений [1, 170].

Многие важнейшие аспекты проблемы рассмотрены в работах *W. Gruszczyński, K. Korzeniewski, J. Siuta, Z. Skorny* и других исследователей.

С психиатрической точки зрения военные действия можно сравнить с катастрофической ситуацией, которую следует рассматривать, по крайней мере, в двух аспектах:

- 1) действия психического фактора, связанного с ситуацией опасности;
- 2) влияние физического фактора на центральную нервную систему, из которого следуют психические нарушения.

На современном поле сражения можно выделить не менее чем семь основных причин стресса:

- 1) использование разрушающих средств с необычайной силой и точностью действия; таким примером были действия американских войск в бывшей Югославии и Ираке;
- 2) насыщение поля сражения техническими средствами и боевым оборудованием, неожиданным даже для хорошо вооруженного противника;

- 3) сильная динамика действий при постоянно меняющейся ситуации, где время и скорость зачастую играют основную роль;
- 4) постоянная опасность для собственного тыла и вытекающая отсюда необходимость в его защите; часто тыл может находиться в большей опасности, чем части на передовой линии;
- 5) большая вероятность использования оружия массового уничтожения (ядерного) и опасности для окружающей среды приводит к состоянию, когда солдат должен учитывать продолжительность использования различного защитного оборудования; это вызывает физическую и психическую усталость, а одно лишь ожидание возможного ядерного удара составляет стрессогенный фактор;
- 6) интенсивность сражений и жестокость вызывают постоянный психологический стрессор, даже в условиях относительного снижения динамики действий;
- 7) увеличение интенсивности ночных сражений (благодаря тепловизионной технике и использованию компьютеров) приводит к серьезным нарушениям суточного цикла, что, как известно, стано-

вится причиной нарушений ритма сна и серьезной патологизации психики между сновидениями и переживаниями наяву (депривация сна) [1].

По мнению американских специалистов, учитывая примеры последних вооруженных конфликтов (Персидский залив, Балканы), одним из основных отличий будущих войн от прошедших будет военное воздействие на районы в тылу. Современные концепции военных действий предусматривают, что тыловые вспомогательные части составят цель интенсивных ударов ракетного оружия, артиллерии и авиации, с применением, как правило, обычных (не стоит исключать, также, ядерных, биологических и химических) средств уничтожения. Части в тылу будут более легкой целью для оружия массового уничтожения, чем передовые части сражающихся войск, так как они тщательней сосредоточены и более уязвимы вследствие сильного насыщения различным оборудованием. Этому способствует также значительная отдаленность от войск противника. На уязвимость тыловых частей влияет более слабое обучение и снабжение средствами защиты от оружия массового уничтожения. Разрушение частей обеспечения, в том числе медицинских частей, а также точек командования и узлов связи дивизии или армии серьезно уменьшает возможность снабжения сражающихся войск продовольствием и боеприпасами, затрудняет управление и связь, работу медицинской службы и эвакуацию. Серьезно изменились возможности использования на поле сражения средств электронной связи из-за деятельности специальных частей радиоэлектронной войны, которые искажают или перехватывают радиосигналы. Эти и другие упомянутые факторы, характеризующие современную войну, будут вызывать у военнослужащих психические нарушения, характерные для состояния максимальной опасности [1].

Специфическое поведение человека в опасной ситуации Ганс Селье определил через понятие стресса. Термин “стресс” определяет сумму всех неспецифических последствий действия разных факторов. Эти факторы,

если они способны вызвать стресс, называют стрессорами. Стресс невозможен без одновременного проявления специфических симптомов, характерных для отдельных факторов, которыми он был вызван. Синдром, через который проявляется состояние стресса, был назван Селье “общим синдромом приспособления” (*GAS – General Adaption Syndrom*) [1].

В его типичном ходе имеются три фазы:

- 1) **тревожная реакция** – охватывающая начальную фазу шока, отличающаяся сниженной устойчивостью организма и “противошоковой” фазой, в которой начинают действовать защитные механизмы;
- 2) **стадия устойчивости** – в которой приспособление достигает оптимального уровня;
- 3) **стадия истощения** – симптомом которой является срыв приспособленческих реакций.

Тревожная реакция проявляется резким повышением возбудимости вегетативной системы, увеличением количества выделенного адреналина, ускорением работы сердца и дыхания, усилением напряжения мышц, изменениями в составе крови, временным повышением уровня сахара в крови. Если действие стрессора продолжается, но оно не очень сильно, наступает “противошоковая” фаза. Эта вторая фаза тревожной реакции отличается увеличением и чрезмерной активностью коры надпочечников и инволюционными изменениями в тимусе и лимфатических узлах.

В фазе устойчивости симптомы тревожной реакции как будто исчезают. Однако, возможно, что они только маскируются приспособленческими реакциями (например, через совместную активность гипофиза и коры надпочечников), и, если возбуждение продолжается после стадии устойчивости, может наступить стадия истощения, в которой иногда появляются симптомы тревожной реакции. Сильный и сокрушительный стрессовый фактор может вызвать смещения в обычном ходе GAS. Тогда стадия устойчивости не разовьется и организм перейдет от фазы шока тревожной реакции к стадии истощения.

Стадия истощения – продолжительность этого состояния зависит от силы и упорности действия стрессового фактора и от состояния организма. В стрессовой реакции участвует каждый орган и все его биохимические компоненты [1, 171–172].

Стрессовая реакция – типичный набор симптомов, однако в каждом случае это состояние протекает своеобразно. Независимо от того, в каком месте воздействует стрессор, он вызывает во всем организме обобщенную реакцию. Этот обобщенный ответ проявляется через содействующие системы коммуникации – гормональную и нервную. Суть стресса содержится в утверждении, что организм противостоит разнообразным нападениям с использованием одного и того же приспособительного защитного механизма. Понятие стрессовой реакции тесно связано с понятием трудных ситуаций. В литературе особенно часто употребляется это определение при описании действия психогенных стрессоров. Вооруженный конфликт – специфическая трудная ситуация особой интенсивности. С психологической точки зрения одним из основных свидетельств правильного приспособления человека к действиям в трудной ситуации является владение навыками проницательного контроля механизмов функционирования собственной психики. Действует правило: чем меньше контроль, тем больше психопатологических элементов. Чувствительным индикатором является сознание совершения действий, хотя, с другой стороны, известно, что можно выполнять очень сложные и точные действия вне сознания, по принципу автоматизма [1, 172].

Прежние исследования, проводимые в лабораторных условиях, и военный опыт наблюдения отдельных людей и человеческих масс в катастрофических (военных) ситуациях показывают, что чаще всего проявленные психопатологические синдромы можно разделить на две большие группы:

1. Отдельные лица (военнослужащие) переживают:

- состояние напряжения с бессонницей и чувством беспокойства;
- тревогу;

- неконтролируемую агрессивность;
- снижение настроения и движущей силы;
- чувство смирения;
- неврастенический синдром;
- остолбенение (ступор);
- психомоторное возбуждение с нарушениями сознания (например, амок);
- бредовые состояния;
- маниакальные и депрессивные состояния.

2. Поведение человеческих групп (боевых расчетов или подразделений) характеризуется:

- увеличением активности;
- тревожностью;
- податливостью к слухам;
- непостоянным поведением;
- паникой;
- терроризмом;
- кафардом;
- смирением и учащением проявлений общественной патологии;
- психическим истощением;
- реакцией остолбенения;
- групповыми драками (например, линчем);
- групповыми галлюцинациями и иллюзиями;
- массовыми состояниями мании и депрессии [1].

Синдром истощения борьбой. Одним из сильнейших нарушений, имеющих очень большое влияние на психику военнослужащих, является нарушение, характеризуемое синдромом истощения борьбой, так называемым ZWW. После продолжительных боев даже у опытных и хорошо обученных военнослужащих наблюдался с разной интенсивностью синдром истощения борьбой. Основным патогенетическим фактором является не столько страх смерти или увечья, сколько огромное физическое усилие и эмоциональное напряжение, непрерывно напряженное внимание, продолжительная бдительность, невозможность отдыха и сна, трудности с утолением голода по объективным и субъективным причинам, трудности с утолением жажды. После выхода за определенную

(“личную”) границу, этот синдром может развиваться у каждого, а конституциональный фактор или пройденные в гражданской жизни невротические состояния имеют, скорее, относительное влияние на появление или скорость проявления этого синдрома. Следует также подчеркнуть, что нередко ZWW развивался у солдат не в ходе самой борьбы, а только после выхода из зоны боевых действий подразделения, сражавшегося продолжительное время.

В развитии синдрома истощения борьбой выделяются три периода:

- предварительный период;
- период заметной дезорганизации психики;
- период полной дезорганизации психики.

Предварительный период. Для этого периода самыми типичными являются симптомы эмоционального напряжения. Вначале военнослужащие жалуются на непрерывную усталость, потом появляется страх в форме чувства неспособности, а также: опасение принятия любого задания, чувство опасности, склонность к изоляции и страх толпы. Люди в этом состоянии опасаются выйти из помещения или укрытия, в котором находятся. Их поведение становится странным, неадекватным ситуации. Одни из них становятся обидчивыми, вспыльчивыми, крикливыми, агрессивными, другие – психомоторно заторможенными, замкнутыми, молчаливыми, неожиданно веселыми, смеющимися без причины. Одним из основных симптомов является нарушение сна, состоящее в трудностях с засыпанием, неглубоком, беспокойном сне, легкости внезапного пробуждения, ночных кошмарах, содержанием которых являются военные действия [1, 173].

Период заметной дезорганизации психики. Солдаты неспособны участвовать в бою, а их психическое состояние и поведение заставляют эвакуировать их из подразделения. Симптомы этого периода отличаются большим разнообразием и значительной интенсивностью. В эмоциональном отношении эти нарушения напоминают тяжелые депрессивные эпизоды. Это сопровождается

общей психомоторной заторможенностью, неспособностью к выполнению приказов, тревожным и растерянным выражением лица, изоляцией, поисками одиночества, полным отсутствием интереса к окружающим. Кроме того, появляются приступы помутнения сознания с заметной дезориентацией, ложными мнениями и др.

Период полной дезорганизации психики отличается очень большой интенсивностью психопатологических симптомов. Больной беспокоен, возбужден, явно дезориентирован, часто задирист, его высказывания являются нелепыми. В этот период чаще всего случаются диссоциативные нарушения. В этих нарушениях способность сознательного и селективного контроля ограничена и это может меняться изо дня в день или из часа в час. Обычно трудно определить, в какой степени потеря функции остается под сознательным контролем. Во время вооруженного конфликта могут проявляться такие диссоциативные нарушения, как амнезия, остолбенение и др. [1, 174].

Синдром истощения борьбой с вышеописанным течением не является специфическим исключительно для военных действий. Он может также проявляться в мирных условиях, когда человек функционирует в условиях стрессовой реакции, вызванной неприятными эмоциональными ощущениями. Психосоциальные стимулы, вызывающие стрессовую реакцию, действуют хронически и обыкновенно ведут к очень интенсивному износу (выгоранию) организма, что впоследствии ведет к росту заболеваемости и даже смертности от разных болезней, как психических, так и соматических [1, 174–175].

Большинство классификаций психических нарушений различают тревожные нарушения прежде всего по их продолжительности. По этому признаку выделяются две основные формы страха: продолжительный страх, обычно не достигающий крайней интенсивности, называемый также хроническим, обобщенным страхом, и страх, проявляющийся эпизодически, в форме приступов, интенсивность которых обычно максимальна, называемый также приступным

страхом или приступами паники, а если он сопровождается другими симптомами, то приобретает название панического нарушения. Тревожные нарушения могут характеризоваться только страхом, но в них могут проявляться и другие симптомы, например, фобии, навязчивые мысли, которые составляют выражение страха даже тогда, когда первоначальный симптом невидим [1, 175].

С точки зрения военных действий, особую форму нарушений, составляющих реакцию на стрессовые события или на исключительные, опасные или катастрофические ситуации, составляет синдром посттравматического стресса *PTSD*. Он может протекать в разных формах, таких как:

- острой – симптомы продолжаются до трех месяцев;
- хронической – симптомы продолжаются больше трех месяцев;
- с замедленным началом – симптомы проявляются шесть месяцев спустя после травмы [1, 177].

В американской классификации DSM-IV существуют следующие диагностические критерии синдрома посттравматического стресса:

1. Человек пережил события, выходящие за пределы обычного человеческого опыта, которые почти для каждого были бы тяжелой травмой (ситуация поля сражения).

2. Психическая травма многократно воспроизводится и переживается, по крайней мере, одним из нижеперечисленных способов:

- навязчивые и упорные, и при этом неприятные воспоминания о событии;
- навязчивые, неприятные сны на тему психической травмы;
- внезапные смены формы поведения или чувств, вызванные как будто возвращением травматического события, галлюцинации, иллюзии и отдельные картины сцен, связанных с подобными событиями, которые появляются наяву или тогда, когда человек находится в состоянии отравления;
- чувство сильного психического страдания, появляющееся как в минуты по-

двержения ситуациям, символизирующим или напоминающим элементы психической травмы, так и в годовщины такого события.

3. Постоянное избегание стимулов, связанных с травмой, или уменьшение общей чувствительности к стимулам, происходящим из окружающей среды (не проявленным до травмы), что выражается, по крайней мере, тремя из нижеперечисленных симптомов:

- попытки избегания мыслей и чувств, связанных с травмой;
- попытки избегания действий и ситуаций, которые вызывают воспоминания о травме;
- забывание важных обстоятельств, связанных с травмой (психогенная амнезия);
- значительное снижение интереса к важным ежедневным заданиям;
- чувство отдаления и отчуждения в отношениях с другими людьми;
- ограничение диапазона чувств;
- чувство отсутствия перспектив в будущем.

4. Упорные симптомы повышенного уровня возбуждения (не проявляется до травмы), которые выражаются, по крайней мере, двумя из нижеперечисленных симптомов:

- трудности с засыпанием и с продолжительностью сна;
- обидчивость или вспышки гнева;
- трудности с сосредоточением внимания;
- чрезмерная бдительность;
- испуганное выражение лица;
- появление вегетативных симптомов во время ситуаций, которые символизируют определенные аспекты травматического события или напоминают о них.

Острая реакция на стресс или появление синдрома посттравматического стресса не исчерпывает всех возможных психиатрических последствий катастрофической ситуации, какую, несомненно, составляют военные действия [1, 178].

В планировании операций кризисного вмешательства, предусматривающих ведение боевых действий, главное внимание сле-

дует обратить на четыре направления: обучение, распознавание, ход вмешательства и так называемое дополнение. Представляется, что основным выводом, следующим из анализа известных теоретических и практических достижений в области психиатрико-психологической проблематики вооруженного конфликта (войны), было бы создание в польских вооруженных силах Центра кризисного вмешательства. Его задачами на первом этапе были бы: организация обучения, комплектование групп, планирование научных исследований, участие в катастрофических ситуациях и разработка единой доктрины психиатрической помощи на поле сражения, приспособленной к стандартам НАТО [1, 180].

В современных военных операциях часть военнослужащих, выполняющих задания в экстремальных ситуациях, не в состоянии приспособиться к господствующим в зоне операции условиям и они эвакуируются в родную страну, что следует из психиатрических показаний. Причину в таких случаях составляет не только характер военных действий, тяжелые климатические условия или чувство изоляции, но и слишком поверхностный отбор кандидатов для несения службы в экстремальных условиях. Речь идет как о состоянии физического здоровья (хронические болезни), так и психического здоровья будущих участников военных операций в зарубежных странах. Отсутствие правильной психологической оценки кандидата приводит к тому, что тяжелые условия службы, военные действия обнаруживают или усиливают нарушения в виде неврозов, состояний тревожности и депрессий [2, 572].

Вследствие пережитой психической травмы, то есть сильных переживаний, вызванных кратковременным происшествием или продолжительным событием, могут появиться временные или продолжительные психические нарушения в виде острой реакции на стресс (*ASD*) или синдрома посттравматического стресса (*PTSD*). На психическое состояние солдат влияет, прежде всего, вид поля сражения, раненых и убитых, также товарищей по оружию, и огромные материальные

разрушения. Эти факторы непосредственно воздействуют на солдат, которые выполняют исключительно трудные и опасные задания (десантно-штурмовые, специальные подразделения) или пребывающих в специфических условиях (например в окружении). Психологи и врачи, участвующие в иракской миссии, считают, что не у каждого солдата, заявляющего о проблемах психической природы, диагностируется синдром посттравматического стресса. Отмечают также, что некоторые военнослужащие охотно пользуются психиатрическими консультациями и записями в книжке здоровья, свидетельствующими о психических нарушениях, относясь к ним как к хорошему капиталу на будущее, который может быть учтен для более раннего выхода на пенсию. Среди военнослужащих, возвращающихся из военных миссий в Ираке и Афганистане, которые пережили психотравматические события во время службы, можно наблюдать нарушения психогенной сферы в форме депрессивных состояний и тревожности. Психические нарушения могут появиться как у солдат, которые перенесли серьезные телесные повреждения, вызванные боевыми травмами, так и у тех, кто не перенес физических повреждений, но был подвержен опасности потери здоровья или жизни. Они проявляются не только у личного состава боевых расчетов, но и среди персонала, обеспечивающего боевые действия, например, медицинских служб [2, 573].

В настоящее время психические нарушения составляют 10 % оснований для всех медицинских эвакуаций военного персонала США из района обеих военных операций. Представители американского военного здравоохранения считают, что самым частым психическим нарушением, проявляющимся у солдат, эвакуированных или возвращающихся после окончания службы в Ираке и Афганистане, является синдром посттравматического стресса *PTSD* [2]. Синдром посттравматического стресса является психическим нарушением, которое проявляется упорными и неожиданными возвратами поведения, составляющего результат пережитого травматического события. Неизле-

ченное заболевание может привести солдата даже к мыслям о самоубийстве. В 2003–2004 гг. официально были отмечены 24 случая самоубийств солдат американской армии, служащих в Ираке и Кувейте во время действий в пределах операции Iraqi Freedom. Предполагается, что их количество значительно выше, так как причины некоторых смертных случаев у солдат не были однозначно определенными [2].

Ход вооруженного конфликта связан с постоянной опасностью для здоровья и жизни, что составляет, несомненно, самый существенный травматический фактор в районе действия стабилизационных миссий. Однако, имеются многие другие стрессоры, такие как: быстрый темп проводимых операционных действий; тяжелые атмосферные и местные условия и психические нарушения вследствие употребления психоактивных средств, что иногда практикуется при выполнении разведывательных заданий. Такие средства вызывают потерю или изменение чувства собственной полноценности, что впоследствии приводит к состояниям тревожности, депрессии, раздражения [2, 574].

Существенным фактором является умелое командование и авторитет командных кадров среди подчиненных, служащих в армии за рубежами своих стран, в местах, где наступает вооруженный конфликт. Опытный командир может существенным образом повлиять на уменьшение потерь своих подчиненных, вызванных психическими нарушениями. Многие солдаты, которые пережили травматическое событие на поле сражения, могут быстро вернуться на службу и продолжать ее. Очень важную роль в этом процессе играют также психологи, работающие в зоне военных действий, которые относятся к наступившему нарушению как к естественной реакции в ситуации постоянной опасности, а не к трусливости, проявляющейся в избегании службы в армии. При исследовании статистики психических нарушений, случившихся в зоне военных действий, распознанных и излеченных непосредственно после травматического события, установлено, что в не менее чем 90 % таких случаев

оказанная психологическая помощь позволяет солдатам вернуться к исходной психической форме без негативных последствий для здоровья. Проблемой остается, однако, стремление избегать многими солдатами контакта с психологом или психиатром.

Военные операции в Ираке и Афганистане проводятся во время и в месте, где скопилось много стрессогенных факторов, касающихся каждого участника стабилизационной миссии. Среди подобных факторов – частое ощущение бессилия, беззащитности, отсутствие влияния на происходящие вокруг события, опасные для жизни и здоровья, участие в боях, в которых человек был свидетелем смерти или серьезных телесных повреждений, убийство противника, так называемого другого человека, подвержение неожиданным нападениям, опасным для жизни (засады, взрывы). Вид массовых потерь собственных войск, войск противника или мирных жителей, прежде всего изуродованных тел женщин и детей – такие ситуации серьезным образом влияют на человеческую психику.

Чувство эйфории, вызванной счастливым возвращением с войны, преимущественно кратковременно. На родине солдаты часто сталкиваются с новыми проблемами, трудностями, с которыми они должны мириться, например, семейные проблемы, распад брака, вызванный долговременным отсутствием. В таких случаях бывшие солдаты могут представлять опасность для общества, если они начинают злоупотреблять алкоголем, наркотиками, случайными связями с другими женщинами (повышая опасность инфекционных заражений) и не обращаются за психологической помощью к специалистам [2, 574–575].

Еще одной проблемой является то обстоятельство, что значительная группа ветеранов войны не попадает на диагностику и эвентуальное лечение к психиатрам, а направляется к домашним врачам, которые зачастую не распознают нарушений или недооценивают проблему. Реакции ветеранов войны с психическими нарушениями бывают разными – от чувства бессилия и страха до приступов агрессии. Причем не у каждого,

кто пережил сильное, травмирующее психику событие, разовьется синдром посттравматического стресса *PTSD* или другие психические нарушения [2, 575].

Психиатрическо-психологические проблемы в ситуации катастрофы (войны, вооруженного конфликта) были замечены и оценены многими армиями мира, особенно командующими американской армией. Южный штаб Соединенных Штатов создал и многократно использовал Группы быстрого реагирования (кризисного вмешательства), состоящие из профессионалов в области психического здоровья (психиатров, психологов, социальных ассистентов, медсестер и др.). Эти группы привлекались к участию в мероприятиях по

снижению острых реакций на стресс и предотвращению посттравматических стрессовых нарушений в группах высокого риска [1, 179].

Литература

1. Gruszczyński W. Zaburzenia psychiczne w czasie wojny u żołnierzy, (в:) Florkowski A., Gruszczyński W.: Zdrowie psychiczne żołnierzy, wyd. Wojskowa Akademia Medyczna, Лодзь, 2000. – С. 170.
2. Korzeniewski K. Zaburzenia psychiczne na współczesnym polu walki, Polski Merkurusz Lekarski, 2008. – № 144. – Т. XXIV. – С. 572 (pml.strefa.pl – Archiwum).
3. Siuta J. Słownik Psychologii, wyd. Zielona Sowa. – Краков, 2005.
4. Skorny Z. Metody badań i diagnostyka psychologiczna, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – Вроцлав, 1974.

Приведен анализ причин и стрессогенных факторов, вследствие которых возникают психические нарушения у военнослужащих, которые принимали участие в боевых действиях. Систематизированы стрессогенные факторы и условия проявления.

Наведено аналіз причин і стрессогенних факторів, внаслідок яких виникають психічні порушення у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Систематизовано стрессогенні чинники та умови їх прояву.

An analysis of the causes and stressors that result in mental disorders arise from soldiers who took part in the hostilities. Systematized stressors and conditions of exposure.

Надійшла 12 листопада 2011 р.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: АДМІНІСТРАТИВНА І ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 264–268

Проблеми правового забезпечення функціонування і розвитку системи державного управління традиційно належать до групи найбільш фундаментальних не лише для юридичної науки, а й для сучасної науки державного управління, а також для політичної науки.

Процес розвитку системи державної влади не може досліджуватись виключно в адміністративному або політичному аспекті. Таке ставлення може спричинити істотне теоретичне спотворення змісту й сутності функціонування системи державної влади. За цієї причини важливою теоретико-методологічною проблемою стає загальний аналіз адміністративної та політичної складових процесу правового реформування системи державної влади в Україні.

Актуальність дослідження проблеми правового забезпечення реформування системи центральних органів державної влади в Україні зумовлюється кількома важливими причинами. По-перше, нині діюча в Україні управлінська парадигма в цілому є неефективною, еkleктично поєднує інститути, що дісталися у спадок від тоталітарного режиму, та інститути, що сформувалися за часи державної незалежності. Існуюча управлінська система не є збалансованою, не відповідає основному завданню – створити демократичну систему державного управління, де б діяли відповідні принципи і противаги, формування, скажімо, центральної і місцевої влади. По-друге, існуюча донедавна напівпрезидентська-напівпарламентська республіка, жорсткий розподіл влади, еkleк-

тичний спосіб формування уряду, відсутність чіткого розподілу функцій і повноважень вищих органів влади – показово свідчили про незбалансованість системи державного управління. По-третє, для українського суспільства вдале проведення реформ на сьогодні видається надзвичайно важливим, але ще вагомішим є суспільна згода, яка здатна забезпечити це успішне реформування [1]. Очевидно, що така згода можлива лише за умови органічного поєднання власне адміністративної та політичної складових зазначеного процесу реформування системи державного управління, і зокрема – центральних органів державної влади.

Таким чином, ставлячи на меті дослідження взаємодії адміністративної та політичної складових забезпечення процесу реформування системи центральних органів державної влади, маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити основні етапи адміністративного і політичного розвитку системи державної влади в Україні; б) схарактеризувати основні проблеми взаємодії вищих органів державної влади в Україні періоду 2006–2011 рр.; в) запропонувати конкретні шляхи правового і політичного розв'язання існуючих проблем в системі державного управління сучасної України.

Як відомо, для системи державного управління перехідного періоду визначальною ознакою є двоїстий характер системи управління, в якій співіснують елементи як попереднього ладу, так і ті елементи, що з'явилися нещодавно як результат спроб скерувати суспільство і державу на шлях демократичного розвитку. Демократичні процедури розробки та втілення політичних рішень підмінюються неформальними “візантійськими” способами правління, що об'єктивно підносить роль тіньових груп жорсткого адміністративно-бізнесового впливу – фінансово-олігархічних кланів [2].

Загалом у становленні та розвитку організаційних структур державного управління України можна виокремити такі основні етапи розвитку. Перший етап – реформування владних інститутів за часи існування СРСР. Другий етап – створення та розбудова владних інститутів незалежної держави, вибір стратегії розвитку. Третій етап – перемога президентської гілки влади та закріплення владних преференцій у новій Конституції України. Спроба остаточно зафіксувати примат президентської вертикалі за допомогою Всеукраїнського референдуму. Четвертий етап – послаблення президентської гілки влади внаслідок глибокої політичної кризи восени 2000 – взимку 2001 р. Політична реформа, що вступила в силу 1 січня 2006 р., продовжила цю тенденцію, рухаючи влаштування політично-адміністративного устрою України в напрямі парламентсько-президентської республіки з наданням більших повноважень представницьким виборчим органам на всіх рівнях. І, нарешті, останній, п'ятий етап – це відміна політичної реформи 2004 р. Конституційним Судом України на початку 2010 р. і фактичне повернення до Конституції України зразка 1996 р.

Перелічені етапи характеризують наступні визначні події. 29 жовтня 1989 р., в період реформування Союзу РСР, до Конституції УРСР 1978 р. вперше були внесені зміни до існуючих на той час політико-владних відносин. У 1990 р. Верховна Рада України розпочала процес внесення змін до Конституції УРСР, що започатковує процес

конституційно-політичної реформи. Було припинено дію ст. 6 Конституції УРСР, тобто скасована монополія на владу КПРС/КПУ; сформовано новий вищий законодавчий орган державної влади, на який поклалися функції виконання державного управління – Кабінет Міністрів УРСР. 18 квітня та 21 травня 1991 р. до Конституції України вносяться зміни щодо назви та посад в уряді. Саме з цього часу Україна отримує свого прем'єр-міністра та Кабінет Міністрів Української РСР. Подальші зміни у Конституції УРСР були пов'язані із заснуванням посади Президента УРСР. Вибори Президента України і грудневий референдум 1991 р. остаточно закріпили факт існування державної незалежності України. Однак подальший конституційний процес, який розпочався з 1992 р., був продиктований логікою політичної боротьби всередині України. Введення інституту представників Президента у 1992 р. фактично ліквідувало владну монополію представницьких органів влади. Відповідно до вимог Закону України “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве та регіональне самоврядування” (1992 р.) було ліквідовано виконавчі органи районних та обласних рад як управлінські системи, із наданням радам всіх рівнів функції представницького органу. 18 листопада 1992 р. протистояння між Президентом України та Верховною Радою завершується передачею значних повноважень від законодавчого органу до уряду, який отримує право видавати декрети. Водночас, Президента України було позбавлено права видавати укази з економічних питань, які ще не були врегульовані законами України. Щоправда, 19 грудня 1992 р. Верховна Рада України унормовує перелік питань, з яких можуть видаватися декрети. Після закінчення 21 травня 1993 р. терміну експерименту декретотворення на прохання Президента України йому знову було повернено право видавати укази з питань економічної реформи, не врегульовані законами України, які мали діяти до прийняття парламентом відповідних законів. У подальші роки прагнення Президента зміцнити свої повноваження й повноваження виконавчої влади в цілому та

сформувати президентсько-парламентську республіку знайшли своє відображення в Законі України “Про державну владу та місце самоврядування” від 18 травня 1995 р. 8 червня 1995 р. перманентне протистояння Президента і парламенту завершується підписанням Конституційного Договору. По суті, з червня 1995 р. по червень 1996 р. Україна перебувала фактично у стані президентської республіки на тлі початку напруженої роботи щодо ухвалення нової редакції Конституції України. Після закінчення терміну дії Конституційного Договору конфлікт виконавчої та законодавчої гілок влади було призупинено 28 червня 1996 р. прийняттям нової Конституції України: Україна залишилася президентсько-парламентською республікою; згідно з Перехідними Положеннями Конституції за Президентом було залишено на рік право видавати укази з економічних питань; визначено усталені принципи організації державної влади та політичного ладу.

Найвищим рівнем політичного керівництва в Україні, згідно з Конституцією 1996 р., став інститут президентства, який було створено як системотворчий компонент розбудови політико-владних відносин незалежної держави, що було виражено у зазначених вище законодавчих актах. Стратегія політичної реформи була зорієнтована на зміцнення цього інституту, перерозподіл повноважень між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України. Було підсилено статус Глави держави як гаранта політичної стабільності в державі, ініціатора й арбітра широкого суспільного діалогу між різними політичними силами. Відтак інститут президентства мав стати тим фактором, який урівноважує парламент з урядом і активно впливає на політичне життя. При цьому адміністративні обов'язки Президента стосовно уряду, на думку експертів, могли б бути виписані у формі контрольних повноважень або у формі партнерства [3]. Дехто з експертів відмічали посилення ролі Президента у виробленні й упровадженні державної політики за часи державної незалежності; вказували на те, що в перехідних умовах потрібне посилення ролі інституту президентства, зміцнення вертика-

лі виконавчої влади на чолі з Президентом: така побудова виконавчої влади мала забезпечити стабільність уряду, незалежність від змін політичної кон'юнктури, прагматичний принцип його формування, оперативність політичного та адміністративного управління [4]. За висновком політичних експертів та дослідників, внаслідок змін до Конституції України від 8 грудня 2004 р. Кабінет Міністрів з органу, підпорядкованого Президенту значно більше ніж Парламенту, перетворився на орган влади, практично незалежний від Глави держави, який фактично втратив вплив на механізм виконавчої влади; юридичні наслідки Закону вели до усунення Президента від керівництва внутрішньою і зовнішньою політикою [5]. Від Президента до Кабінету Міністрів перейшли такі повноваження: утворення, реорганізація та ліквідація міністерств, інших ЦОВВ; призначення на посади та звільнення за подання прем'єр-міністра керівників ЦОВВ, які не належать до складу Кабінету Міністрів; до прем'єр-міністра – подання на розгляд Верховної Ради кандидатури членів Кабінету Міністрів.

Внесенні зміни до Конституції закріпили підпорядкування місцевих держадміністрацій одночасно уряду і Президенту і не врегулювали проблему балансування повноважень між основними гілками влади, проблеми взаємодії парламенту й уряду. Підпорядкованість органів виконавчої влади двом чи кільком вищим органам можливо виправдати лише за умов чіткого визначення функціональних прав і обов'язків. Якщо ж усі вищі установи намагатимуться здійснювати керівництво з усіх питань, важко буде уникнути не тільки надмірного дублювання, а й навіть вакууму в управлінні [6]. Існує нагальна потреба такого удосконалення чинного законодавства, яке унеможливить конкурентну боротьбу за вплив на виконавчу владну вертикаль. Така думка поширена не лише серед науковців та експертів, а й серед представників виконавчої влади, зокрема в контексті запровадження нових механізмів формування уряду коаліцією парламентських фракцій, встановлення їхньої політичної коаліційної відповідальності.

Фактично ключовим завданням політико-адміністративної модернізації України в контексті проведення реформи системи державної влади є запровадження дієвих механізмів, які б забезпечували, з одного боку, формування уряду на основі домовленостей провідних парламентських сил, а з другого – чітко встановлювали політичну відповідальність парламентської більшості. Запровадження механізму коаліційного формування уряду та кардинальне підвищення його ролі слід розглядати як провідний напрям політико-адміністративної модернізації держави. Кожен новий носій посади глави держави опиняється у заданій системі інституційних рамок, що зумовлює його поведінку, створюючи певні межі простору для індивідуальної діяльності, чітко окреслені межі, за які президент не може вийти. Система взаємовідносин усередині інституту президента та між цим інститутом та іншими інститутами – парламентом, за умов змішаної форми правління – прем'єр-міністром, визначається не лише існуючими нормами, а й партійною належністю та персональними характеристиками представників зазначених інститутів. Разом з тим, важливим елементом удосконалення системи державної влади в Україні уявляється питання оптимізації відносин між президентом і парламентом. Відсутність конституційної практики політичної відповідальності призвела до того, що ці два найголовніші суб'єкти політики жодного разу не брали на себе політичної відповідальності – шляхом саморозпуску чи відставки – за недоліки у функціонуванні владного механізму, за стан справ у державі. Створення необхідних умов для ефективної роботи уряду означає формування конструктивної, відповідальної парламентської більшості, формування нею на основі домовленостей, узгодження інтересів провідних парламентських сил коаліційного уряду, а також запровадження дієвих механізмів, які б чітко та однозначно встановлювали політичну відповідальність цих сил як за діяльність уряду, так і за власні дії.

Виходячи з аналізу відносин, що існують в організаційній сфері діяльності виконавчої влади, як комплексу організаційно-технічних функцій виконавчої влади, що надаються на платній основі, можна зробити висновок, що заради скорочення кадрів технічного апарату органів виконавчої влади на користь посилення засад демократизації громадянського суспільства ці функції доцільно доручити підприємництву [7].

Отже, узагальнюючи результати проведеного нами дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, зміст політико-правового реформування системи державного управління в Україні визначає її спрямування на поступову трансформацію ієрархічної системи управління в поліархічну; децентралізацію управлінських повноважень серед суб'єктів прийняття державно-управлінських рішень; автономізацію управлінських структур на основі розподілу управлінських повноважень. У цьому плані вельми важливим є посилення плануючих, координуючих та контрольних засад діяльності органів державного управління, які б забезпечували проведення єдиної державної політики при широкому використанні ринкових реформ, за рахунок зведення до необхідного мінімуму функцій безпосереднього керівництва, що здійснюються конкретним органом державного управління. По-друге, організаційні структури державного управління повинні пройти своєрідну процедуру структурного аудиту, що сприятиме радикальній раціоналізації витрат на утримання державного апарату й органів самоврядування. По-третє, важливим напрямом адміністративно-правового і політичного реформування системи державного управління слід також вважати вдосконалення організації роботи громадських рад при органах державної влади, розвиток громадського контролю за їх діяльністю. Усе це дасть можливість органічно сполучити такі два важливі аспекти, які визначають процес розвитку будь-якої сучасної системи державної влади як власне адміністративний та політичний.

Література

1. Здіорук С. І., Бичек В. В. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин: Монографія. – К.: НІСД, 2001. – С. 87.
2. Політична реформа як засіб демократизації українського суспільства // Матеріали наук.-практ. конф. м. Харків, 18 квіт. 2003. – Х.: Вид-во ХарПІ УАДУ "Магістр", 2003. – С. 139–140.
3. Ресурси розвитку. Адміністративна реформа в Україні // Матеріали Всеукр. семінару та коорд. наради "Ресурсне забезпечення місцевого і регіон. розвитку". – К., 10 листоп. 2001 р. – К.: Логос, 2002. – С. 263.
4. Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політ. наук // Матеріали "круглого столу". – К., 13 квіт. 2001. – К.: УАДУ, 2001. – С. 129.
5. Держалюк О. М. Закон України "Про Кабінет Міністрів України": основні суперечності // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2 (3). – С. 187.
6. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. – К.: Парламент. вид-во, 2002. – С. 123.
7. Пахомов І. Адміністративна реформа: предмет реформування // Право України. – 2004. – № 3. – С. 24.

Проаналізовано основні проблеми правового забезпечення реформування систем центральних органів державної влади в контексті запровадження адміністративно-правової реформи та вдосконалення правових основ взаємодії вищих органів державної влади. Досліджено політичну і правову складову цього процесу, вказано на конкретні шляхи правового розв'язання об'єктивних проблем у процесі державного управління в Україні.

Проанализированы основные проблемы правового обеспечения реформирования систем центральных органов государственной власти в контексте внедрения административно-правовой реформы и совершенствования правовых основ взаимодействия высших органов государственной власти. Исследованы политическая и правовая составляющие этого процесса, указано на конкретные пути правового решения объективных проблем в процессе государственного управления в Украине.

The above analysis of the major problems of reforming the legal systems of central government in the context of implementing the administrative and legal reform and improvement of legal framework for the interaction of higher authorities. Studies of political and legal components of this process, shown in specific ways to resolve legal objective problems in the governance process in Ukraine.

Надійшла 5 грудня 2011 р.